

T.C.

**ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAYIT DIŞI EKONOMİ ve TÜRKİYE'DEKİ MEVCUT
DURUMU, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cengiz ÇEKMECE

İŞLETME PROGRAMI

Ankara, 2019

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KAYIT DIŞI EKONOMİ ve TÜRKİYE'DEKİ MEVCUT
DURUMU, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cengiz ÇEKMECE

İŞLETME PROGRAMI

Tez DanıŐmanı
Dr. Öğretim Üyesi Hakan DULKADİROĞLU

Ankara, 2019

ONAY

[Cengiz ÇEKMECE] tarafından hazırlanan “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Mevcut Durumu, Çözüm Önerileri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı’nın Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza

Tez Savunma Tarihi:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı’nın Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Tarih (10-04-2019)

İmza

Cengiz ÇEKMECE

TEŞEKKÜR

Bu teze başlarken beni her anlamda özgür bırakan, bilimsel düşünceyi yaşam biçimi olarak algılamamı sağlayan yüksek lisanstan bu yana her zaman beni destekleyen, takdir ve taltif eden bir öğrencisi olarak değil meslektaşı olarak gören bana hep güvenen sayın hocam Dr. Öğretim üyesi Hakan DULKADİROĞLU'na teşekkür gönül borcumdur. Sevgili hocam, ikinci danışmanım, Doç. Dr. Ali İhsan AKGÜN'e sabrı, sevecenliği, tezimin her adımında beni yönlendirişi en önemlisi beni hiç yalnız bırakmadığı için sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ONAY	iii
BEYAN	iv
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
ÖNSÖZ	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	1
ŞEKİLLER DİZİNİ	2
TABLolar DİZİNİ.....	3
1. GİRİŞ.....	4
2. KAYITDIŞI EKONOMİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	5
2.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı	5
2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları	7
2.2.1. Yasa Dışı Faaliyetler	7
2.2.2. Yarı Kayıtlı İktisadi Ortam	9
2.2.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi	10
2.2.4. Kayıt Dışı İstihdam	11
2.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	13
2.3.1. Ekonomik Nedenler	14
2.3.2. Sosyal Nedenler	19

2.3.3.	Siyasal Nedenler	22
2.3.4.	Finansal Nedenler	22
2.4.	Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri	26
2.4.1.	Doğrudan Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri	27
2.4.2.	Dolaylı Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri	28
2.4.2.1.	GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) Yaklaşımı	28
2.4.2.2.	İstihdam Yaklaşımı.....	29
2.4.2.3.	Vergi Denetimi-İnceleme Yöntemi	29
2.4.2.4.	Fiziksel Girdi Yaklaşımı (Elektrik Tüketim Yaklaşımı)	30
2.4.2.5.	Parasalcı Yaklaşım	31
2.4.2.6.	İşlem Hacmi Yaklaşımı	31
2.4.2.7.	Sabit Oran Yaklaşımı.....	32
2.4.2.8.	Ekonometrik Yaklaşım	34
2.5.	Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri	35
2.6.	Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları.....	36
2.6.1.	Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları	37
2.6.2.	Dünya’daki Boyutları	47
3.	KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖLÇÜMÜ	55
3.1.	Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Ölçülmesi	55
3.2.	İstihdam Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonomi	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
3.3.	Parasalcı Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonomi.....	56
3.4.	Fiziksel Girdi Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonomi	57
4.	TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN MEVCUT DURUMU, TEDBİRLER VE ÖNERİLER	59
4.1.	Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Oluşturan Faktörler	59
4.1.1.	Ekonomik Sebepler	59
4.1.2.	Mali Faktörler.....	61
4.1.3.	İdari Faktörler.....	63
4.1.4.	Sosyal Faktörler	64

4.1.5.	Siyasal Faktörler	65
4.1.6.	Teknolojik Faktörler	65
4.2.	Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi İçin Alınabilecek Tedbirler	65
4.2.1.	Vergi Kanunlarında Yapılan Düzenlemeler	66
4.2.2.	Gelir İdaresi İle İlgili Yapılan Düzenlemeler	67
4.2.3.	SGK İle İlgili Yapılan Düzenlemeler	68
4.2.4.	Diğer Düzenlemeler	69
4.3.	Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesine Yönelik Öneriler	70
4.3.1.	Ekonomik Açıdan Öneriler.....	70
4.3.2.	Mali Açıdan Öneriler	72
4.3.3.	İdari Açıdan Öneriler	81
4.3.4.	Sosyal Açıdan Öneriler	84
4.3.5.	Teknolojik Açıdan Öneriler	86
4.3.6.	Hukuki Açıdan Öneriler	88
5.	SONUÇ	90
KAYNAKÇA	92
ÖZGEÇMİŞ	100

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, Dünyada ve Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ölçülebilir GSMH içerisindeki payını tespit etmektir. Kayıt dışı ekonominin mevcut ekonomik sistemle birlikte sosyo-kültürel etkilerini ve kayıt dışı ekonomiyle nasıl mücadele edilebileceğini ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuya ilişkin kavramsal çerçeveye değinilmiştir. İkinci bölümde kayıt dışı ekonominin ölçüm yöntemleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ve dördüncü bölümde Türkiye’de kayıt dışı ekonominin mevcut durumu, çözüm önerileri hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bilgi ve tecrübeleriyle beni aydınlatan ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Hakan DULKADİROĞLU ve Doç. Dr. Ali İhsan AKGÜN hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Cengiz ÇEKMECE

ÖZET

Kayıt dışı ekonomi, ekonomik birimlerin daha fazla gelir elde etmek ve daha yüksek bir yaşam standardına ulaşmak amacıyla yasal, kurumsal ve toplumsal yükümlülüklerini yerine getirmeyerek gerçekleştirdikleri ve milli muhasebe kayıtlarına girmeyen ekonomik faaliyetlerin bütünüdür.

Devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olan vergi; gerçek veya tüzel kişilerin her çeşit ekonomik faaliyetlerinden elde etmiş oldukları gelirlerden, kamu harcamalarının finansmanı için belirli oranlarda almış olduğu bir paydır. Fakat bazı mükellefler birtakım sebepler ile kazançlarından devlete hiç pay vermemek ya da olduğundan daha az pay vermek için mali kayıtlarının belirli bir kısmını ya da tamamını kayıt dışına çıkarmaktadırlar. Ekonomik faaliyetlerin somut olarak gerçekleşmiş olmasına karşı buna ilişkin kayıtların tutulmaması veya eksik tutulması olarak ifade edilen kayıt dışı ekonomi kavramı, devletin otoritesinin denetimi dışında kalan her türlü ekonomik faaliyetlerdir. Günümüzde modern vergi sistemleri beyan usulüne dayanmaktadır. Çünkü beyan usulü, ödeme gücüne göre alınması bakımından vergide adalet ilkesinin sağlanmasında daha etkili bir yöntemdir. Günümüzde kayıt dışı ekonomi; nedenleri, sonuçları ve işleyişi açısından oldukça karmaşık bir olgudur.

Dünya ekonomisinde dikkati çeken durumlardan biride kayıt dışı ekonominin hızla büyümesi ve kayıt dışı ekonomi ile nasıl mücadele edilmesi hakkında yeterli düzenlemenin olmamasıdır. Sosyal güvenlik ve vergi sistemlerine zarar vermesi, vergi kayıpları ve bütçe açıkları gibi ekonomide bir kısır döngüye sebep olması aynı zamanda dünyada kayıt dışı ekonominin hızla büyümesinden dolayı konu önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışılık, Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi

ABSTRACT

The informal economy is the whole of the economic activities that the economic units do not fulfill their legal, institutional and social obligations in order to generate more income and to reach a higher standard of living and do not enter into national accounting records.

Tax, one of the most important sources of income of the state; It is a share that real or legal persons have received from all kinds of economic activities in certain rates for the financing of public expenditures. However, some taxpayers are disqualifying a certain part or all of their financial records for some reasons, in order not to give any share to the state or to give less than their share. The concept of unregistered economy, which is expressed as the lack of keeping or missing of records related to the realization of economic activities, is all kinds of economic activities except the control of the authority of the state. Nowadays, modern tax systems are based on the declaration procedure. Because the procedure of declaration, according to the power of payment in terms of the principle of tax justice is a more effective method of providing. Today, the informal economy; causes, results and functioning is a very complex phenomenon.

One of the striking conditions in the world economy is the lack of adequate regulation on how the unregistered economy will grow rapidly and how to tackle the informal economy. The issue of social security and taxation, tax losses and budget deficits in the economy, such as causing a vicious circle, but also because of the unregistered rate of growth in the world is important.

Keywords: Informality, Informal Economy, Informal Economy in Turkey

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL 1: KAYIT DIŞI EKONOMİNİN EKONOMİK NEDENLERİ	15
ŞEKİL 2: EKONOMİK İSTİKRARSIZLIĞIN KAYIT DIŞI EKONOMİYE ETKİLERİ	16
ŞEKİL 3: 1985-2012 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN GSYİH İÇİNDEKİ PAYI	44

TABLOLAR DİZİNİ

TABLO 1: KAYIT DIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ	14
TABLO 2: TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	39
TABLO 3: 2000’Lİ YILLARDA TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	40
TABLO 4: TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİ TAHMİN İÇİN KULLANILAN YÖNTEMLERİN SINIFLANDIRILMASI	41
TABLO 5: MALİYE BAKANLIĞININ 2013-2017 DÖNEMİ STRATEJİK PLANI	42
TABLO 6: MALİYE BAKANLIĞI STRATEJİK PLAN ÇERÇEVESİ.....	42
TABLO 7: GELİŞMİŞ ÜLKELERDE KAYIT DIŞI EKONOMİ	49
TABLO 8: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI	51
TABLO 9: GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI.....	53
TABLO 10: ÜLKE GRUPLARINDA KDE/GSMH ORANLARI.....	54
TABLO 11: BASİT PARASAL ORAN YAKLAŞIMI İLE KAYIT DIŞI EKONOMİ BÜYÜKLÜĞÜNÜN ÖLÇÜLMESİ	57
TABLO 12: BASİT ELEKTRİK TÜKETİM YÖNTEMİ İLE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BÜYÜKLÜĞÜNÜN ÖLÇÜLMESİ	58
TABLO 13: YILLARA GÖRE DOLAYSIZ VE DOLAYLI VERGİ ORANLARI	79

1. GİRİŞ

Kavram olarak kayıt dışı ekonomi, günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin iktisadi yapılarında üzerinde en çok fikir üretilen, konuşulan konu durumuna gelmiştir. Kayıt dışı ekonomi, Türkiye’de liberal iktisadi politikaların güdülmeye başlandığı 1980’li yılların akabinde büyük boyutlara erişmiş ve mevcut iktisadi yapıya önemli zararlar vermiştir.

Kayıt dışı ekonomi, hem farklı iktisadi eylemleri içerisinde barındırması hem de karmaşık yapısı itibarıyla tanımlanması ve öngörülmesi zor bir olgudur. En temel haliyle kayıt dışı ekonomi, “İktisadi ajanların, kanuni, kurumsal ve sosyal normlarda ve mevzuatta var olan sorumluluklarını hiç yapmaması ya da az yapması” anlamına gelmektedir. (Anıl, 1995: 7)

Kayıt dışı ekonomi, sadece belli yapıdaki ekonomik yapılarda yahut sınırları belli coğrafyalarda olmayıp küresel olarak tüm ülkelerde farklı boyutlarda kendisini göstermektedir. Bununla birlikte kayıt dışı ekonomi yalnızca yasadışı işlemler değil bununla birlikte yasal işlemlerde de kendisini göstermektedir. Çağdaş hukuk sistemi ve toplumlar tarafından aksi durum olarak addedilmeyen iktisadi faaliyetler de kayıt dışı ekonomi dâhiline girmektedir.

Bu noktada ne olduğu ve ne şekilde önüne geçileceği teoride belli olan kayıt dışı ekonomi toplum tarafından farklı algılanmaktadır. Bu tezin temel amacı, kayıt dışı ekonominin toplum ve bireyler tarafından ne şekilde algılandığını, ne şekilde bilgi sahibi olunduğunu saha araştırması yaparak ortaya koymaktır.

2. KAYITDIŞI EKONOMİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Kayıt dışı ekonomi üzerinde çalıŐılabilmesi için her Şeyden önce bu terimin tanımını yapmak gerekmektedir. Uluslararası literatürde kayıt dışı ekonomiyi karŐılayan pek çok terime rastlamak mümkündür. Vergilenemeyen ekonomi, kuraldıŐı ekonomi, gri ekonomi, kayıt dışı ekonomi, marjinal ekonomi, yeraltı ekonomisi, karaborsa ekonomisi, hamiline ekonomi, kravatsız ekonomi, ikinci ekonomi, gizli ekonomi, gayri resmi ekonomi, paralel ekonomi gibi. Bu terimlerin en ilgini her halde Rusya'da kullanılan "hatalı sollama" terimidir (IŞık ve Acar, 2003: 118).

Özellikle İngilizce literatüründe kayıt dışı ekonomiyi karŐılayan Şu kelimelere rastlanmaktadır: Underground economy, irregular economy, informal economy, unofficial economy, second economy, unrecorded economy, untax economy, unplanning economy, moonlight economy, hidden economy, unobsorved economy, black economy, subterranean economy ve dual economy.

Almancada schatten (gölge), ausweich (sapma), sekundr (ikincil) olarak adlandırılan kayıt dışı ekonomi, Fransızcada da l'conomie souterrain olarak bilinmektedir.

Kayıt dışı ekonominin tüm yönlerini ve özelliklerini kapsayan ve genel kabul görmüŐ bir tanımı yoktur. Tanzi'ye göre kayıt dışı ekonomi hiç kayıtlara geçirilemeyen ya da noksan geçirilen ve resmi istatistiklerde görünmeyen GSMH (Tanzi, 1982: 69) iken, Feige'e göre, ekonomik faaliyetlerin toplumun sahip olduğu mevcut teknikler kullanılarak açıklanamaması llememesidir (Feige, 1989: 16).

Bir başka tanıma göre kayıt dışı ekonomi, herhangi bir belgeye bağlı olmayacak nitelikte veya muhtevası gerçek dışı olan belgelerle, meydana getirilen alış – satış işleminin devlet ile işletme ile ilgisi olan nc ŐahıŐlardan bütünüyle veya belli bir kısmını gizli tutarak, resmi iktisadi ortamın dışına nakledilmesidir (Altuğ, 1994: 5).

Küresel ve yerel düzeyde mücadele edilen kayıt dışı ekonomi, gerçekleŐtiėi ülkenin iktisadi performansını ifade eden rakamların içinde yer almamasından dolayı istatistikle, kamunun gelirlerinde kayıplar meydana getirmesi sebebiyle mali yapıyla, illegal faaliyetlerde bulunulduğu için hukukla, maliyetlerle doğrudan ilintili olmasından dolayı da rekabet yapısı ile birbirine girmiştir.

Her birisi kayıt dışı ekonominin bir özelliğini ortaya koyan tanımlardan birkaçını daha yapmak gerekirse; Kayıtlı ekonomi dışında, ticaret, tarım, sanayi vb. faaliyetlere benzer, ülkenin vergi hukuku nezdinde vergi kesintisi yapılması gereken gelir elde etmesine karşın bunun beyan edilmesinden kaçınılan ve bu şekilde vergi dışı bireylerin meydana getirdiği ekonomi olarak tanımlanabilir (Özdemir, 1994: 4).

Bir diğer tanıma göre "kayıt dışı ekonomi, vergi kaçırmak güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışına çıkarılan tüm faaliyetlerdir" (Derdiyok, 1993: 54).

Bir başka tanıma göre "piyasada üretilmesi ve/veya satılması yasak olmayan malların piyasa için üretilmesine rağmen vergileme kapsamına ve istatistiklere dâhil edilmeyen kısmı" kayıt dışı ekonomidir (Çokgezen, 1993: 22).

Kayıt dışı ekonominin yapılan tanımlar dikkate alındığında, gerek bütün tanımların ortak yönlerini ve gerekse kayıtlı ekonomiden farklı taraflarını görmek mümkündür. Bu faaliyetlerin nizamsız olması, vergilendirilememesi, geleneksel ölçüm teknikleri ile ölçülememesi ve herhangi bir sebeple resmi rakamlara yansımamış olması yapılan kayıt dışı ekonomi tanımlarının ortak yönlerini ortaya koyarken, aynı zamanda kayıtlı (resmi) ekonomiden ayrıldığı noktaları vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, kayıt dışı ekonomide ana tema olarak birtakım ekonomik faaliyetlerin vergilendirilememesi dikkate alınmaktadır. Oysa konu son derece geniş kapsamlıdır. Şöyle ki, bir ülkede geçerli olan sistemin genel özelliklerine aykırı olan veya o ülkedeki toplumsal düzenlemeler bütünü bozan ya da bu konuda dolaysız tehdit oluşturan her türlü ekonomik faaliyet kayıt dışı ekonomi kapsamında düşünülebilir.

İktisat, sosyoloji, genel hukuk, vergi hukuku, kriminoloji ve diğer bilim dalları kayıt dışı ekonomik faaliyetlere kendi bakış açısından yaklaşırlar. Bu anlamda kayıt dışı ekonomiyi çok disiplinli değil, disiplinler arası bir çalışma alanı olarak görmek lazımdır (Akyüz ve Bahçekapı, 1995: 271).

Kayıtsız ekonomi bazı akademisyenlere göre "ekonomik kalkınmanın motoru" iken, yine bazı akademisyenlere göre de "kayıtlı ekonominin içine yerleştirilmiş bir dinamittir" (Anıl, 1995: 8).

Bildirilmeme ve/veya eksik bildirme nedeniyle GSMH'nın resmi istatistiklerle ölçülememesi (Isachsen, Klovland ve Strom, 1982: 209) diye de tanımlanabilecek olan kayıt dışı ekonominin kapsamını, vergi rantı sağlamak amacıyla, yasalarda öngörülen koşullara, belge ve bildirim zorunluluklarına uyulmaksızın sürdürülmesi olgusu

oluşturmaktadır (Anıl, 1995: 9). Bu tür faaliyetlerin bütünü incelenmeden yapılacak olan değerlendirmeler hem yeterli hem de gerçekçi olmayacaktır.

Genel ekonomiyi kayıtlı (resmi) ve kayıtsız ekonomi şeklinde ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Kayıtlı ekonomi kendi içerisinde kamu ve özel sektör diye ikiye ayrılıp incelenebilirken, aynı ayrımı kayıt dışı ekonomi için yapmak mümkün değildir. Çünkü resmi ekonomide kamu ve özel sektörün bütün faaliyetlerinin kayıtlı olduğundan, kayıt dışı ekonomi denildiğinde akla sadece özel sektör faaliyetleri gelmektedir (Özsoylu, 1996: 14).

Kayıt dışı ekonomi; gelir elde etmeye yönelik olmayan ev ve bahçe işleri, çocuk bakımı gibi işleri kapsayabileceği gibi, özel ders vermek, vergisiz kira ve gayrimenkul geliri elde etmek gibi vergilenmeyen faaliyetleri ve kumar, fuhuş pazarlaması gibi yasalara aykırı faaliyetleri de kapsar.

Kanuni ve meşru olabildiği gibi, gayri kanuni ve gayrimeşru da olabilen kayıt dışı faaliyetlerin (Frey ve Pommerehne, 1982: 4) neler olduğu konusu, çok geniş "tahayyül" gücü gerektirmekte olup geniş bir faaliyet yelpazesi oluşturur. Bu geniş yelpaze içerisinde gayrimeşru (illegal) ve cezai yaptırımları gerektiren (kriminal) faaliyetler olduğu gibi tamamen nafaka teminine yönelik masum faaliyetler de bulunmaktadır.

Türdeş olmayan faaliyetlerden oluşan kayıt dışı ekonomik faaliyetler (Akyüz ve Bahçekapı, 1995: 273) piyasa muamelelerine konu olması ve fiyat taşınmasına rağmen GSMH hesapları içinde yer almazlar. Bunun nedenlerinden biri, çok sayıda küçük ölçekli teşebbüslerden oluşması, onlardan gerekli verileri toplamayı hem güç hem de pahalı hale getirmesindedir.

2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları

Kayıt dışı ekonomi kavramına netlik kazandırmak ve sonraki bölümlerde yapılacak açıklamalarımıza ışık tutabilmek amacıyla, kayıt dışı ekonominin içinde yer alan ve birbirinden farklılık gösteren unsurları genel olarak dörde ayırmak mümkündür:

2.2.1. Yasa Dışı Faaliyetler

- Yasadışı, Kayıtsız ve Vergisiz Faaliyetler

Piyasa aracılığı ile mallara olan arz ve talebin meydana geldiği fakat sağlık, güvenlik, ahlak gibi sebeplerle üretim faaliyetleri ile pazarlama işlemlerinin engellendiği

ya da denetim altında tutulduğu malların gizli biçimde üretimi ile pazarlanması neticesinde meydana gelen ekonomiye yer altı ekonomisi denmektedir. Bir diğer tanımda ise, devletin kontrol ve yönetiminden kaynaklanan boşlukların yerine geçen, örgütlenmiş suç örgütleri vasıtasıyla gerçekleştirilen illegal yollardan fayda elde edilen yöntemlere yer altı ekonomisi denmektedir. Hem küresel hem de ulusal ölçeklerde olsun tanımı yapılan ekonomi faaliyetlerinin genel özellikleri organize olması ve yöntemlerinde şiddeti barındırmasıdır. Bu sebepten dolayı, yer altı ekonomisi işlemlerinden bahsedildiğinde algılanan ilk olgu mafya adı verilen yasadışı örgütlenmelerdir. Hatta yeraltı ekonomisinin, “mafya ekonomisi” şeklinde de ifade edildiği görülmektedir (Özsoylu, 1999: 1).

Yeraltı ekonomisi olarak da adlandırılan kayıt dışı ve yasadışı ekonomik faaliyetleri ekonomik olanlar ve ekonomik olmayanlar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Ekonomik olmayan yeraltı faaliyetleri (hırsızlık, yolsuzluk, rüşvet, kalpazanlık vs.) kayıt dışı ekonominin konusuna girmezler. Çünkü bu tür faaliyetlerden elde edilen gelirler gerçek anlamda gelir değildir. Bu nedenle bu gelirlerin vergilendirilmesi de olağan değildir. Ekonomik olan yeraltı faaliyetleri ise; çek-senet ve ihale mafyalığı, uyuşturucu kaçakçılığı, gecekondu mafyalığı (satma ve kiralama) gibi özünde ekonomik olan ancak yasalarla yapılması yasaklanmış bulunan faaliyetlerdir. Yapılması yasaklanmış olan bu faaliyetlerin kayıt altına alınması beklenemez. Aynı şekilde bu faaliyetlerden elde edilen gelirin vergilendirilmesi de doğru değildir. Esas itibarıyla amaç bu tür faaliyetlerin önlenmesi, ortadan kaldırılması olmalıdır (Türkoğlu, 1997: 64-65).

Suç ekonomisi olarak da adlandırılan yer altı ekonomisinin bir diğer özelliği de, bu ekonomiyle mücadelede önceliğin güvenlik güçlerinde olmasıdır. Ortaya çıkan kazancın belirlenmesi ve vergilenmesi ise daha sonraki bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıçdaroğlu, 2000: 18).

Bu tür faaliyetlerden elde edilen gelirin kavranması güç olmakla birlikte, bu gelirler üretim veya harcama esnasında GSMH hesaplarına, yani kayıtlı ekonomiye girebilirler. Yeraltı ekonomisi faaliyetlerinden elde edilen gelire “kara para”, bu paraya mali sistemde yasal fon görünümü kazandırılmasına ise “kara paranın aklanması” denilmektedir. Pek çok ülkede, birtakım faaliyetlerin yasaklanması gibi söz konusu faaliyetler sonucunda kazanılan gelirin aklanması da bu bağlamda yasaklanmıştır. Kara para aklamanın önüne geçmek amacıyla finansal yapılarının ölçüğü büyük olan ekonomilerde alınan tedbirler, söz konusu paranın yine söz konusu piyasalara bağlı fakat denetimi daha düşük seviyede

olan daha ufak pazarları tercih etmesi neticesini meydana getirmiştir. Bahsi geçen durum, gelişimi yeni olan pazarlardaki gayretlere negatif yönde tesir etmekte ve denetimin yapılmamasından ötürü, finansal sistemi suçlu hale düşürmektedir (Toptaş, 1998: 5).

- Yasadışı, Kayıtsız ve Vergili Faaliyetler

Bu tür faaliyetlere örnek olarak sahte ya da içeriği gerçeği yansıtmayan fatura ticareti, tefecilik ve taklit mal ticareti gösterilebilir. Vergi Usul Kanunu uyarınca, vergiyi doğuran olay ceza yasalarıyla yasaklanmış olsa bile eğer bir gelir elde edilmiş ise bunun vergi kapsamına alınması mümkün olabilir.

2.2.2. Yarı Kayıtlı İktisadi Ortam

Kayıt dışı ekonomi kavramı dâhilinde öngörülen en büyük kesim, ticari işlemleri hukuka uygun ancak kayıtlı olmasına karşın elde ettiği gelirin büyük miktarını kayıtlarda göstermeyen vergi mükelleflerinden meydana gelmektedir. Kayıt dışı işlem yapan mükellefler tüm ticari ve kişisel bilgileri vergi idaresinde olan, defter tutmakla ve beyanname vermekle yükümlü, gösterdiği geliri üzerinden vergi veren mükelleftir (Aydemir, 1995: 77). Bu tür mükellefler, yasal olarak gelirleri kayıt dışında kalan mükellefler ile yasalara aykırı olarak gelirlerini kayıt dışına çıkaran mükellefler olarak iki grupta incelenebilir.

- Yasal Olarak Gelirleri Kayıt Dışında Kalan Mükellefler

Kazancın vergi dışı kalması Devletin iradesine dayanıyorsa, bu durum yasalarla getirilen istisna, muafiyet, indirim, götürülün gibi teşvik ve ayrıcalık getiren düzenlemelerle olur. Menkul kıymet gelirlerine, ihracata yönelik faaliyetlerden sağlanan gelirlere vb. tanınan istisna ve indirimler ile yaygın olarak uygulanan götürü vergilendirme, kayıtlı ancak kamu iradesi ile tamamen veya kısmen vergi dışı tutulan faaliyetlerdir (Aydemir, 1995: 77).

Türk vergi yasalarına göre bazı mükelleflerin, gerçek gelirlerini defter ve belgelere dayanarak saptama zorunlulukları yoktur, ödeyecekleri vergi, devlet tarafından bazı karnelere göre belirlenmektedir. Dolayısıyla yasal yolla bu mükelleflerin faaliyetleri sonucu elde ettikleri gelirlerin kayıt dışında tutulmasına izin verilmektedir. Yasal olarak faaliyetleri ve gelirleri kayıt dışında kalanların bir diğer kısmını, ekonomik hayatın içinde aktif olarak yer almalarına rağmen, hiçbir mükellefiyet kaydı olmayan, vergi idaresinin

bilgisi ve kavraması dışında kalanlar oluşturmaktadır. Ülkemizde bu grupta kalan en geniş sektör tarım sektörüdür (Toptaş, 1998: 7).

- Yasalara Aykırı Olarak Gelirlerini Kayıt Dışına Çıkaran Mükellefler

İktisadi faaliyet gerçekleştiren ve kanunların öne sürdüğü yükümlülöklere uyan bir takım mükellefler, gerçekleştirdikleri ticari işlemleriyle alakalı belli bilgileri muhtelif sebeplerle kayıt altına almamaktadırlar. Bu sebeplerin ilk sırasında da vergi miktarını düşürmek veya hiç vergi ödememek gelmektedir. Ticari işlemlerin belli kısmının kayıtlanmaması demek, elde edilen kazançların da vergiye dâhil edilmemesi demektir (Aydemir, 1995: 78).

Bazı sektörlerde uzun zamandır devam eden ekonomik işleyişin sonucunda gelenekselleşmiş bir kayıt dışılık söz konusudur. Bu sektörlerde, hammadde belgesiz bir biçimde imalatçıya gelmektedir. İmalatçılar da, maliyet unsurlarını kayıtlarına yansıtmadıkları için kendi satışları için belge düzenlememektedirler. Aynı zincirin son halkası olan satıcılar da, tüketiciye yapmış olduktan satışları belgesiz olarak yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bu işleyiş yıllardır süregelmemekte olduğundan tüketiciden imalatçıya kadar herkes, belgesiz çalışmanın doğallığına inanmaktadır (Aydemir, 1995: 78). Bu kesimde yer alanlar şu şekilde sıralanabilir (Yetim, 1999: 5);

- Demir, kömür ve çelik işleriyle uğraşanlar,
- Tekstil sektöründe yer alanlar
- Deri üretim ve ticaretiyle uğraşanlar
- Kereste ve mobilya ticareti ile uğraşanlar
- Emlakçılar ve oto galerileri, oto çekicileri, oto yedek parçacıları
- Yap – sat yaparak gelir elde eden müteahhitler
- Ücreti standartların üzerine olan ücretliler,
- İçki ve sigara kaçakçıları,
- Kuyumcular,
- Kum ocakları.

2.2.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi

Bu ekonomi içerisinde yer alan faaliyetler, imalat, hizmet sunumu ve mal teslimi şeklinde faaliyette bulunmalarına rağmen hiçbir mükellefiyet kaydı olmayan, vergi idaresinin kayıtlarında gözükmeyen kişilerin faaliyetleridir. Bu faaliyetler ülkemizde fason

imalatlar, işportacılık, yollara araç park ettirme, evlerde yapılan imalat, satış ve hizmet faaliyetleri, tefecilik ve benzeri gibi vergi dairesinin, belediyenin, SGK'nın bilgisi olmadan yürütülür. Bu faaliyetlerde iş sahibi de, çalışanlar da kayıtsızdır. Kayba uğratılan vergiler Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi, belediyelerin tahsil ettikleri vergiler, Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının primleri ve diğer düşük oranlı vergilerdir (Hatipoğlu, 1997: 625).

Kayıtlı olmayan ve vergi dışı kalmış diğer bir hukuki durum ise, imar mevzuatına aykırı yapılardır. Ancak imar mevzuatına aykırı yapılar nedeniyle üretilecek hukuki çözüm yolu, bu faaliyetler nedeniyle elde edilen gelirin vergilendirilmesinden çok, büyük şehirlerdeki kamu idarelerine veya özel kişilere ait arsaların korunmasının sağlanması ve sorunun bir konut sorunu olduğunun kabul edilmesidir (Günday, 1996: 65).

2.2.4. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam, çalışanların çoğu zaman gerekli vasıflara sahip olmadan, asgari yaş haddi, asgari ücret, fazla mesai ve işyeri standartları gibi konulardaki düzenlemelere uyulmadan, gerekli sosyal güvenlik, vergi ve diğer fonların eksik ödendiği veya hiç ödenmediği istihdam biçimidir (İlgin, 1995: 39). Gerekli yasal mevzuata uyulmadığı için çalışan nüfus sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınamamakta, yeterli prim toplanamamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da, başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmetleri etkin olarak yerine getiremedikleri görülmektedir.

Kayıt dışı sektör, henüz ekonomik gelişmesini tamamlamamış, kurumsal bir yapıya kavuşmamış ekonomilerde, büyük bir güce ve etkinliğe sahiptir. Gelişen ülkelerde büyük bir nüfus kitlesi, kırsal kesimden koparak kentlere yerleşmekte fakat kentlerdeki sanayi istihdamı aynı hızla artmadığından enformel istihdama yönelim gerçekleşmektedir. Tüm istihdam içinde enformel sektörün payı gelişmişlik seviyesi ile ters orantı içerisinde. Kayıt dışı sektörün şehirlerdeki işgücünü alma kapasitesi, formel sektörden fazladır (Yüksel, 1996: 28).

Kayıt dışı istihdam ekonomik ve sosyal bir sorundur. Ülke nüfusunun önemli bir bölümü her türlü sosyal güvenceden yoksun bir şekilde yaşamaktadır. Kayıtsız çalışma, örgütlenme hakkını ortadan kaldırmakta ve çalışma koşullarını çalışanlar aleyhine daha da bozmaktadır. Ayrıca bu nedenle, sosyal sigorta kurumlarında aktif-pasif sigortalı dengesi

bozulmuş ve buna kurumların kaynaklarının devlet tarafından ucuz finansman aracı olarak kullanılması da eklenince kurumlar iflasın eşiğine gelmiştir. Hem ekonomik hem sosyal nedenlerle bu sorunun çözümü zorunludur (Türkoğlu, 1997: 69).

Kayıt dışı ekonomi; bir başka görüşe göre de “Hane Halkı Sektörü, Belge ve Kayıt Düzeni Olmayan Sektör, Düzenlemelere Uymayan Sektör ve Suç Sektörü” olarak başlıca dört kesime ayrılmaktadır (Akar, 1997: 8-10).

- **Hane Halkı Sektörü:** Bu sektörde üretilen mal ve hizmetlerin dağıtımını ve tüketimini yine aynı sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Hane halkı sektöründe üretilen mal ve hizmetler ticari işleme girmediğinden, pazar payları da bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı herhangi bir fiyat belirlemesi mümkün olmamaktadır. Sektörün ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatının olmaması, yapılan üretimin parasal karşılığının da olmaması olarak ifade edilebilir. Yani hane halkınca yapılan üretim milli gelire etki etmemektedir.
- **Belge ve Kayıt Düzeni Olmayan Sektör:** Gelişmiş ülkelerde pek görülmeyen örneğine çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde görülen bu sektörde yapılan iktisadi faaliyetlere, kayıt dışı çalışmak, herhangi bir vergi yükümlülüğü altına girmeksizin kira geliri sağlamak, işportacılık, küçük ölçekli üretim işletmelerinde üretilen ürünler, ev tipi atölyelerde yapılan üretimler örnek olarak gösterilebilir. Belge ve kayıt düzeni olmayan sektörün hane halkı sektöründen farkı üretilen çıktılarının diğer kişilerin tasarrufuna sunulmasıdır. Sektörde yapılan üretim faaliyetlerinin bazıları yasal olarak yapılan üretim faaliyetleridir. Bu sebepten dolayı sektörde gerçekleştirilen faaliyetler ticarete konu edinebilir. Ayrıca ticarete konu olması fiyatlandırılabilmesini de beraberinde getirmektedir.
- **Düzenlemelere Uymayan Sektör:** Adından da anlaşılacağı üzere bu sektör yasal düzenlemelere uymamasından dolayı illegal üretim faaliyetleridir. Vergi vermekten imtina etme, işçi primlerini tam olarak yatırmama, kayıtlı olmamasına karşın yapılan üretim faaliyetleri bu sektör tarafından yapılan yasadışı faaliyetlere örnek teşkil etmektedir. Bu faaliyetler yasadışı olsa da üretim yasaldir. Düzenlemelere uyulmama durumu üretilen ürün veya hizmetin dağıtımında ya da bölüşümünde meydana gelmektedir. Bu sektördeki faaliyetler ticari faaliyet olmasından dolayı düzenlemelere uyulmaması milli gelirin hesaplanmasından yanlış ve eksik hesaplama yapılmasını beraberinde getirmektedir.

- **Suç (Kara Para) Sektörü:** Kara para yani suç sektörünün en belirgin niteliği, yapılan işlemlerin başından sonuna dek tüm aşamalarının kanunlara aykırı olarak gerçekleşmesidir. Örneğin, falcılık faaliyetleri, hırsızlık, muhasebe kayıtlarına geçirilmeksizin yapılan mübadele, olmayan ihracatın yapılmış gibi gösterilmesi, yetkisi dâhilinde olmadan para toplama, nükleer madde ticareti, silah ticareti, çek ve senet tahsilatı, sahte vize ve pasaport ticareti, rüşvet, zimmet, hileli iflas yoluyla şirket batırma, insan ve organ kaçakçılığı, ihaleye fesat karıştırma, kredi dolandırıcılığı, naylon fatura kesme ve yolsuzluk, sektörün yasadışı olan ekonomik faaliyetlerine örnek olarak verilebilir.

Suç sektörü vergi ödememektedir. Ama devletin amacı buradan vergi geliri elde etmekten ziyade suç sektöründe gerçekleştiren hukuksuz faaliyetlerin önüne geçmektir. Suç sektörünün gerçekleştirdiği faaliyetlerin gelirleri ulusal gelire dâhil edilememektedir. Zaten bu işlemin yapılması teknik açıdan imkânsızdır.

2.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonomi olgusu gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak bir sorunudur. Fakat bu olgu ülkeden ülkeye farklı boyutlarda görülmektedir. Bu olgunun bütün dünya ülkelerinin ortak bir sorunu olarak ortaya çıkma nedenleri oldukça karmaşık bazı olgulara dayanmaktadır (İkiz, 2000: 19).

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında ve boyutların gelişmesinde rol oynayan bu faktörler, toplumun ekonomik, mali ve sosyal sistemin özelliklerinin bütünü tarafından belirlenmektedir. Bu faktörlerin önem ve etki derecesi tarihsel süreç içerisinde ve ülkeden ülkeye değişebilmektedir (Bulut, 2007: 23).

Dünya ülkelerinde önemli bir sorun olarak ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi olgusunu ortadan kaldırmak için, yani kayıt dışı gerçekleşen faaliyetleri kayıt altına alabilmek için, öncelikle kayıt dışı ekonomiyi yaratan, yol açan nedenlerin teşhis edilmesi gerekir. Sebeplerin doğru bir şekilde analiz edilip ve tespit edilmesi sorunun çözülmesinde yön verici olacaktır. Kayıt dışı ekonomi olgusu, bir yandan dünya ekonomisinden etkilenirken bir yandan da ulusal ekonomik, mali, sosyal ve siyasal yapısının durumunun özellikleri gereği şekil almaktadır (Tekece, 2010: 15).

Ekonomik, mali, sosyal ve siyasal yapının özelliklerine göre kayıt dışılığa yol açan bu nedenler ekonomilerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak farklı şekilde etkiler yaratmaktadır. Bir ülke ekonomisinde görülen; ekonomik istikrarsızlık, enflasyon, devlet müdahaleleri, gelir dağılımı bozukluğu, istihdam ve işsizliğin boy göstermesi, eğitim düzeyinin düşük olması, hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak oluşan çarpık kentleşme, yaşanan iç ve dış göçler, toplumsal ahlak değerler, bir toplumun kültürel yapısı, politik nedenler ve belki en belirleyici olan vergi yükünün ve oranlarının yüksek olması, vergide adalet-ödeme gücü ilkesi, vergilemedeki belirsizlik ve vergi idaresinin denetimsizliği gibi mali nedenler kayıt dışı ekonominin geniş bir alana yayılmasına sebep olmaktadır. (Halıcıoğlu, 1999: 5-6) Ortaya konan bu nedenler Tablo 1. de gösterilmektedir.

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Ekonomik Nedenler	<ul style="list-style-type: none"> - Ekonomik İstikrarsızlık - Enflasyon - Devlet Müdahaleleri - Gelir Dağılımının Bozukluğu - İstihdam ve İşsizlik
Sosyal – Kültürel Nedenler	<ul style="list-style-type: none"> - Eğitim Düzeyi - Nüfus Artışı ve Kentleşme - Yolsuzluk - Toplumsal Değer Algıları - Göç - Kültürel Yapı
Mali Nedenler	<ul style="list-style-type: none"> - Vergi Oranlarının Yüksekliği - Vergide Adalet – Ödeme Gücü İlkesi - Vergilemede Belirsizlik - Vergi İdaresi ve Denetiminden Kaynaklanan Nedenler
Politik Nedenler	

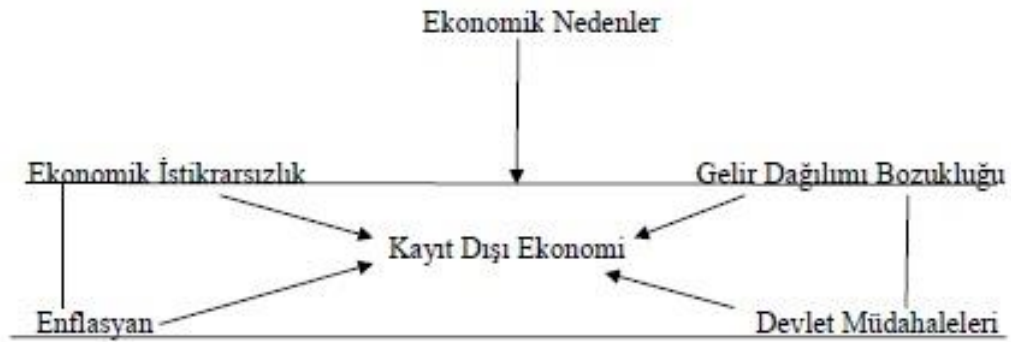
Kaynak: Aktürk, 2005: 287-291.

2.3.1. Ekonomik Nedenler

Bir ülkenin ekonomik yapısı kayıt dışılığın önemli bir belirleyicisidir. Ekonomileri sağlam, istikrarlı, enflasyonları kontrol edilebilir, piyasanın genellikle kayda girdiği,

verimliliğin yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutları da sınırlıdır. Enflasyonları yüksek boyutlarda seyreden, sık sık krizlere uğrayan, piyasanın büyük ölçüde nakitle çevrildiği, kurumları oturmamış, gelir dağılımı bozuk ve yoksulluğun hâkim olduğu ekonomilerde kayıt dışı ekonomi boyutları yüksektir (Aktürk, 2005: 286-287 ve Kırbaş, 2012: 38).

Ekonomik düzenlemelerin, sınırlamaların ve bürokrasinin daha yoğun olduğu az gelişmiş ülkelerde kayıt dışılığın daha büyük oranlarda olduğu görülmektedir. Ekonomide sektörlerin ağırlığı da kayıt dışılığın boyutlarını etkilemektedir. Tarım ve hizmetler sektörü, izleme ve denetleme zor olduğu için kayıt dışılığın yoğunlaştığı sektörlerdir. Çalıştırılan işçi sayısına bağlı olarak getirilen bazı yükümlülükler de işletmeleri küçük işletme şeklinde yeni arayışlara yöneltmektedir (Işık ve Acar, 2003: 120).

Şekil 1: Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Nedenleri

Kaynak: Aktürk, 2005: 293.

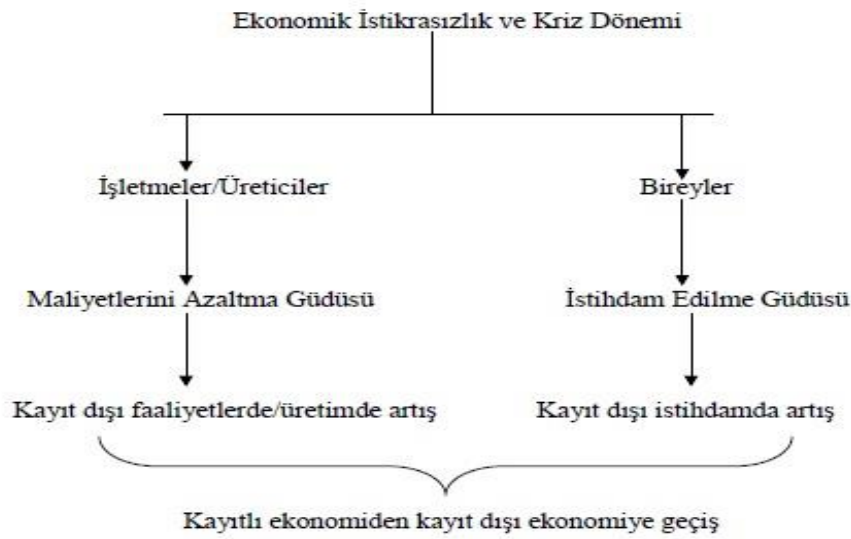
Şekil 1’de Kayıt dışı ekonomiye yol açan ekonomik nedenleri gösterilmektedir. Buna göre ekonomik istikrarsızlık, gelir dağılımının bozukluğu, enflasyon ve devlet müdahaleleri kayıt dışı ekonomiye yol açan ekonomik nedenler olarak sıralanabilir.

- Ekonomik İstikrarsızlık

Ekonomik istikrarsızlık az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha çok yaşanmaktadır. Bu ülkelerde yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve krizler, işletmelerin ekonomik gücünü sarsıntıya uğratarak yatırımlarını ve maliyetlerini ve bundan dolayı üretimlerini azaltmaya sebep olmaktadır. Yaşanan bu ekonomik sorunlar sonucu ekonomik birimler kayıt dışı faaliyetlere yönelmekte veya kayıt dışı faaliyetleri artırma seçenekleri ile karşılaşabilmektedirler. İşletmelerin bu seçeneklerle karşı karşıya kaldıklarından ve

başka seçenekleri kalmadığından kriz döneminde denetimlerinde etkisini yitirdiği göz önünde bulundurularak, kayıt dışına yönelmeleri veya kayıt dışı faaliyetlerini artırmaları büyük bir olasılık halini alacaktır (Sugözü, 2010: 34).

Ekonomik kriz ve durgunluk dönemleri kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artması için uygun bir dönemdir. Kriz dönemlerinde işsiz kitleler, kayıtlı ekonomide kendilerine istihdam imkânlarını bulamadıklarından dolayı kayıt dışı ekonomik faaliyetlere kaymaktadır. Üreticiler ise kriz ve durgunluk, yaşanan olumsuz havanın etkilerini en aza indirmek için kayıt dışı faaliyetlere yöneleceklerdir (İlgin, 1999: 25-26).

Şekil 2: Ekonomik İstikrarsızlığın Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileri

Kaynak: İlgin, 1999: 26.

Şekil 2. de ekonomik istikrarsızlık ve kriz dönemlerinde ekonomik ajanların nasıl kayıt dışı sektöre kaydığı gösterilmektedir. Buna göre, bireyler ekonomik istikrarsızlık ve kriz dönemlerinde, işsizliğin arttığı dönemlerde, istihdam edilme güdüsüyle hareket ederek kayıt dışı sektörde iş bulmaya çalışırlar, üreticiler ise maliyetleri azaltma güdüsüyle hareket ederek kayıt dışı sektörde faaliyette bulunurlar.

- *Enflasyon*

Kayıt dışı ekonomiye neden olan ekonomik nedenlerden bir diğeri enflasyondur. Enflasyon yükselen bir fiyat sürecidir. Enflasyon oranı ortalama fiyat düzeyindeki değişmedir. Fiyat düzeyinin en yaygın ölçüsü tüketici fiyat endeksidir. Tüketici fiyat

endeksi hane halkının satın aldığı mal ve hizmetlerin ortalama fiyatının aydan aya nasıl değiştiğini gösterir. Genel olarak enflasyon gelişmiş ülkelerde çok düşük, gelişmekte olan ülkelerde ise yüksektir (Parasız, 2000: 6).

Gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde yaşanan enflasyonist ortamlarda ekonomik birimler kayıt dışı faaliyetlere yönelmektedir. Fiyatlar genel düzeyinin artışıyla birlikte nominal gelirleri artan ekonomik birimler, yüksek gelir dilimleri üzerinden vergilendirilmekte bu nedenle reel gelirleri artmadığı halde mükelleflerin ödemekle yükümlü olduğu vergi miktarı artmaktadır. Enflasyondan kaynaklanan vergi adaletsizliği ise kayıt dışılığa teşvik unsuru oluşturmaktadır. Bir diğer etkisi de ağır vergi yükü ile karşı karşıya kalan düşük gelirli kesimin, rekabetçi piyasa koşullarında, karmaşık yasal düzenlemelere tabi olmama isteği söz konusudur. Bu da hem arz hem de talep yönlüdür. Bundan dolayı işçi-işveren ilişkisinde gerek işçinin gerekse işverenin kayıt dışı faaliyette bulunması mevcut koşullar altında lehte bir davranışa dönüşmektedir (Us, 2006: 98-99).

Yükselen enflasyon, faiz oranlarını yükselterek ekonomik birimlerin kaynak maliyetini de artırmaktadır. Bundan dolayı bir yandan kayıt dışı finans kuruluşu sayılabilecek tefecilik artarken, diğer yandan yüksek faizle borçlanmak zorunda kalan ekonomik birimler kayıt dışı yollardan kaynak sağlamaya çalışmaktadır. Artan ve yükselen enflasyon oranları satın alma gücünü düşürmesi nedeniyle bireyleri yasal olmayan yöntemlere itmektedir (Aydın ve Yılmaz, 2010: 87).

- *Devlet Müdahaleleri*

Kayıt dışı ekonomiye neden olan diğer önemli bir unsur da devletin iktisadi ortamda gerçekleştirdiği düzenleyici faaliyetlerdir. Belli noktalarda ve ölçülerde devlet, üretime yönelik ticari ilişkilere, mal, sermaye ve işgücü pazarlarındaki iş ve işlemlere düzenleyici mahiyette müdahaleler yapmaktadır. Üretim yapılabilmesi için belli başlı yeterliliklerin şart koşulması, firmaların kurumsallaşmasının önüne konan bürokratik uğraşlar, dış ticarete ilişkin kota ve ambargolar, fiyat denetimleri, vb. Öte taraftan devletin bazı uygulamaları, bahsi geçen sebeplerle suç sayıp yasaklamasının bu tip uygulamaların gizli biçimde uygulanmasına ve bu sebeple kayıt dışı ekonomiye neden olduğu öngörülmektedir (Dinçer, 2007: 37).

- *Gelir Dağılımı*

Adaletsiz gelir dağılımı kayıt dışı ekonomiyi tetikleyen ve etkileyen bir etmendir. Gelir dağılımının kayıt dışı ekonomi ile ilişkisi gelirden pay alan grupların gelirlerini artırmak amacıyla kayıt dışı istihdama arz yaratması durumunda ortaya çıkmaktadır (Oktaykızı, 2012: 165). Gelir dağılımındaki adaletsizlik, düşük gelir grubunun ve orta gelir grubu üyelerinin nispi olarak azlığı kayıt dışılığın nedenidir (Işık ve Acar, 2003: 120). Buna göre harcanabilir gelirin düşük olduğu ülkelerde bireyler yaşam standartlarını yakalayabilmek için resmi işlerin yanı sıra gayri resmi olarak ikinci bir işte çalışmakta ve kayıt dışı faaliyetlerin önemli bir kaynağını oluşturmaktadır (Akalin ve Keskinoglu, 2007: 74). Öte yandan gelir dağılımının bozuk olduğu ülkelerde çeşitli sosyo-ekonomik sorunlar ortaya çıkar. Organize suç çeteleri, hırsızlık vb. toplumsal olaylar artmaktadır (Şener, 2007: 468).

Mali açıdan bakıldığında; devlet vatandaşlarından toplamış olduğu vergileri, kamu hizmetlerinin işlerinin yürüyebilmesi amacıyla kullanır ve söz konusu vergiler gelir dağılımını da etkisi altına almaktadır. Bilhassa, devletin, kamu harcamalarının artış gösterdiği zamanlarda vergi oranlarını arttırması hatta ek vergiler toplama yoluna gitmesi gelir dağılımının üzerinde olumsuz etkiler bırakır. Bu durumlarda mükellefler kayıt dışı ekonomide etkinliklerini gerçekleştirme yoluna giderler.

Ayrıca gelir dağılımının bozulması sonucu alt ve üst gelir grupları arasındaki farkın giderek artması, toplumsal huzursuzluklara neden olmakta ve toplum yapısında kayıt dışı ekonomiden daha derin çatlaklara yol açmaktadır (Günay, 2000: 20).

Adaletsiz gelir dağılımı sonucunda ekonomik ajanlar kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye kayabilmektedir. Bunun yanında sosyal ve ekonomik suç oranı da artmaktadır. Bunu sonucunda kayıt dışı ekonomi boyutu büyümektedir.

- *İşsizlik ve İstihdam*

Gelişmekte olan ekonomi temelden farklı iki parçadan oluşmaktadır, işgücünün küçük bir bölümünü istihdam eden kayıtlı sektör ve işgücünün büyük çoğunluğunu istihdam eden kayıt dışı sektör, kayıtlı sektörde işçiler düzenli ve tam gün ücretli çalışırken, kayıt dışı sektörde işçiler ya düzensiz bir şekilde kendi hesaplarına ya da gündelikçi olarak çalışmaktadırlar. Ayrıca kurumsal bir sosyal güvenlik sistemi bulunmamaktadır. Gelişmiş

ülkelerde, kayıtlı ekonomide çalışan bir kısım işçi, iş kaybı veya emeklilik gibi sınırlı ödeneklere sahipken, aile ve akrabalık bağlarının hala güçlü olduğu bazı ülkelerde kayıt dışı sektörlerdeki insanların da yoksulluğa karşı bir korunmaları vardır (Günay, 2000: 21).

İşsizlikte artış yaşanması kayıt dışılığı fazlalaştırması ve azaltması şeklinde gözlenebilir. İşsizlik oranlarının fazla olması kayıt dışı ekonomiye giriş ve ekonomiye çıkışın daha az güçlük yaşanacağı düşüncesi ışığında, kayıt dışı ekonomide faaliyet göstermeye özendirme kayıt dışı ekonomiyi büyütme yoluna gidebilir. Bakıldığında kayıtlı ekonomide faaliyet gösteren sektörlerin istihdam yaratma yoluna gitmemesi ve alanlardaki boş bulunan pozisyonları arayıp bulma işinin maliyetinin yüksek olması, kişileri kayıt dışı ekonomide faaliyet göstermeye iter. Bu şekilde kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren sektörler büyüyen işgücünün büyük bir dilimi kaplar ve üretimi arttırmış olur. Ancak işsizlik oranları sadece kayıtlı ekonomiyi ifade etmediğinden, artan ve süreklilik gösteren işsizlik oranları söz konusu iki alanda faaliyet gösteren sektörlerin işverenlerine arz edilen işlerin fazla olmadığını azaldığının göstergesi olacaktır. Bu sebeplerden ötürü artan işsizlik oranının kayıt dışı ekonomiyi de olumsuz yönde etkileyeceği aşikârdır (Çetintaş ve Vergil, 2003: 18).

2.3.2. Sosyal Nedenler

Bir ülkenin sosyo-kültürel yapısı, moral ve ahlaki değerleri ile eğitim düzeyi ve özellikle kırdan kentte göç olgusu gibi sosyal faktörler kayıt dışı ekonominin gelişmesini ve boyutlarını etkileyen unsurlardır. Kayıt dışı ekonomiye neden olan sosyal faktörler; eğitim düzeyi, yolsuzluk ve rüşvet, nüfus artışı ve göç, toplumsal değer yargıları olarak sıralanabilir (Günay, 2000: 24).

- *Eğitim Düzeyi*

Bireylerin eğitimleri kayıt dışılık bağıntısı ile ilintilidir. Moral ve ahlaki değerler ile eğitim düzeyi kişilerin yasadışı ticari faaliyetlere yönelme düzeyini belirlemektedir. Gerçekleştirilen kanuni dayanaklarla kişilere yüklenen iktisadi ve parasal yüklerin ve yasakların ussal, adaletli ve etkin olarak gerçekleştiğini veri olarak alırsak moral ve ahlaki değerlerle eğitim seviyesinin yüksek olduğu ortamlarda devlete olan bağlılık ve devletin gerçekleştirdiği işlevleri benimseme ve katılma düzeyi yukarı seviyelerde olacaktır.

Eğitimini bilinçli şekilde alan ve kendisini geliştiren bireyler, sendikal faaliyetlere katılan ve sigortalı olan öz olarak çalışma alanında kayıtlı olmanın faydalarını, bilinç sahibi tüketiciler de kayıtlı pazarlardaki ürün ve hizmetlere ilişkin ortaya koyulan tüketici haklarını farklı perspektiften inceleyeceklerdir. Bu sebepten dolayı, ihtiyari olarak kayıt dışı faaliyetlerde bulunma asgari seviyede gerçekleşecektir. Aksinin mevcut olduğu toplumlarda ise birçok kayıt dışı sektör palazlanacaktır (Metin, 2011: 25).

- *Yolsuzluk ve Rüşvet*

Toplumsal, iktisadi, kültürel, politik ve ahlaki olarak problemlili yapıya sahipliğin belirtisi olan yolsuzluk ve türevleri ahlaksızlıklar, kanunlara aykırı hareket etme ve kanuni boşlukların kişisel faydalar için kullanılması neticesinde meydana gelen bir durumdur. Yolsuzluk, kamu gücünü şahsi kazanç adına suiistimal etmektedir (Aydın ve Yılmaz, 2010: 33).

Kayıt dışı ekonomi rüşvetin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Rüşvet arttıkça kayıt dışı ekonomi artmaktadır. Kayıtlı ekonomi; bürokrasideki katılımın az olduğu firmaların özgürce girişimde bulunabilecekleri ortamda daha az yaygınlaşmaktadır. Devlet yardımlarının sağlandığı, düşük vergilerin ve kesintilerin olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomi daha az olmaktadır. Aynı şekilde yolsuzluk düzeyleri ile kayıtlı ekonomi arasında birbirini etkileyen fakat ağırlıklı olarak yolsuzluktan kayıt dışına doğru bir nedenselliği teşvik eden sonuçlar söz konusudur. Bu boyutuyla bakıldığında kayıt dışı ekonomi ile yolsuzluk olgusu birbirlerini tamamlayan yapılar olarak ifade edilebilir (Sugözü, 2010: 40).

Tanzi (1998)'ye göre, bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile yolsuzluk-rüşvet arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi artınca yolsuz-rüşvet oranı düşmektedir. Gelişmiş ülkelerde yolsuzluk-rüşvet oranı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere oranla daha düşüktür.

- *Nüfus Artışı ve Göç*

Kayıt dışı ekonominin büyümesine sebep olan sosyal unsurlardan biri ise nüfusun artması ve göçlerdir. Ekonomideki payda tarımın eskisi gibi yer bulamaması dolayısıyla

kırsal kesimde hayatlarını idame ettiren gençler işsizlik faktörünü üstlerinde hissetmelerinden ötürü kentlere göç etmeye yönelirler.

Kayıt dışı ekonominin kaynağı olan toplumsal sebeplerden bir başkası da nüfusta meydana gelen artış ve göç faaliyetleridir. Tarımsal faaliyetlerin iktisadi ortamdaki payının minimum seviyeye düşmesi neticesinde kırsalda yaşayan bireyler iş bulma imkânının fazlalığından dolayı kentlere göç etmekte ve nüfus artmakta, paralelinde kayıt dışı istihdam artmaktadır. Bu durumun üstüne, köyden kente göçen bireylerin devletçe denetiminin sıkı şekilde gerçekleştirilememesi ve kanuni sınırların haricinde ticari faaliyette bulunmalarının önüne geçilmemektedir (Yendi, 2011: 87).

Kırsaldan kente göçün sonucunda nüfustaki artış hızının yüksek olması, bölgeler arası dengesizliği meydana getirdiği aşikârdır. Çarpık kentleşme ve iskân politikalarında etkin olmayan, denetimi yapılmayan şekilde iskânına neden olmaktadır (Yılmaz, 2010: 52).

- *Toplumsal Değerler*

Kayıt dışı ekonominin nedenlerini ve çözüm yollarını ararken toplumsal davranış biçimlerini önemle incelemek gerekmektedir. İnsanların yerleşmiş inançları, davranış biçimleri dikkate alınmazsa, çözüm için onların etkin katılımı sağlanmazsa istenen sonuçlar alınamayacaktır. İstenildiği kadar mükemmel yasa çıkarılsın, örgütler görevlendirilsin etkisiz kalabilecektir. Belki de kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin en zor ayağı insan faktörüdür. Bundan dolayı bir ülkede toplumun kamu hizmet ve harcamaları ile ilgili olumsuz yaklaşımı var ise toplanan vergilerin temel kamu hizmetlerine harcanmadığı düşünülürse, savurganca harcandığı, yolsuzluklara konu olduğu düşünülürse kayıt dışı ekonomi için önemli bir kapı açılıyor demektir (Kırbaş, 2012: 35-36).

Bununla birlikte önceki dönemlerde meydana gelen kanuni, iktisadi, sosyolojik ve yönetsel pek çok düzenlemenin faaliyete geçme noktasında meydana gelen engeller toplumun normlara olan perspektifini negatif olarak etkilemektedir. Netice itibarıyla hukukun her şeyden üstün olduğu ilkesi zedelenmekte ve kamunun otoritesine olan itimat azalmaktadır (Aydın ve Yılmaz, 2010: 52).

İktisadi olarak dünyadaki pek çok ülkeden iyi durumda olan ülkelerin iktisadi yapılarında, devletin yurttaşına destek olması ile birlikte, yurttaş da devleti denetim altında

tutma hakkına sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerdeki demokrasinin anlaşılma biçimine göre, yasalara tabi olanlar ve hukuki müeyyideleri hayata geçirenler, kanunların meydana gelmesi noktasında iştirakçi olmamakta ve bununla birlikte yurttaşlar da devleti denetleme noktasında herhangi bir hakkı elinde bulundurmamaktadırlar. Yasaların meydana gelmesine dâhil olmayan ya da yasaların hayata geçirilmesini denetlemeyen yurttaşlar, bu duruma olan tepkilerini kayıtlı olmayan yollara yönelerek gerçekleştirebilmektedir. Devlete olan itimadın azalması, iktisadi faaliyetlerin kayıt dışında tutulmasının toplum nezdinde hoşgörüyü karşılmasına sebebiyet vererek kayıt dışı ekonominin fazlalaşmasına sebep olmaktadır (Biçer, 2007: 46).

2.3.3. Siyasal Nedenler

Dünya ülkelerinin hemen hemen hepsinde az çok siyasal sorunlar vardır. Fakat genel olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde siyasal sorunlar daha çok göze çarpmaktadır. Ekonomileri gelişmiş ülkelerde siyasal ve toplumsal istikrar vardır. Fakat siyasal ve toplumsal krizlerin yaşandığı ülkelerde ekonomik krizler de yaşanmaktadır. Siyasi aktörler ve manevralar çoğu zaman ekonominin seyrini değiştirebilmekte ve bu da çeşitli ekonomik sorunlara neden olmaktadır. Bunun nedeni, vergi vermekle mükellef olanların kayıplar ve kaçaklar ile ilgili davranışlarına etki eden en önemli tespit edicilerden birisi de siyasi erk sahiplerinin olaylara bakış açısıdır. Kamu harcamalarına karşı hissedilen şüpheler toplum dâhilindeki vergi bilincinin güçsüzleşmesine sebep olabilmektedir. Bu davranış yöntemi, ülke dâhilindeki ekonomik faaliyet kapsamını arttırabilir ve iktisadi yapının kayıt dışı sektöründe kalabilmek adına rüşvet, yolsuzluk gibi faaliyetlerin hacmini arttırabilmektedir (Yılmaz, 2006: 40). Bu durum da kayıt dışı uygulamaların fazlalaşmasına sebebiyet vermektedir.

2.3.4. Finansal Nedenler

Kayıt dışı ekonominin nedenleri mali açıdan değerlendirildiğinde daha çok vergi ve vergi sistemleri ile ilgili sorunlara bakılmaktadır. Bir ülkenin vergi sistemindeki boşluklardan kaynaklı kayıt altına alınmayan ekonomik aktiviteler ortaya çıkabilmektedir. Bu da ekonomiyi negatif yönde etkilemektedir. Vergi oranlarının yüksekliği, vergilemede adalet-ödeme gücü, vergilemede belirsizlik ve vergi idaresi ve denetimi bu başlıkta incelenecek önemli nedenlerdir (Şener, 2007: 211-218).

- *Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergi Yükü*

Bir ülkenin gelir, kurumlar, tüketim, sosyal güvenlik ve servet vergileri kamu gelirlerinin % 80'nini oluşturur. Kamu harcamaları genellikle bu vergilerle finanse edilmektedir (Şener, 2007: 198). Bu vergilerin düşük veya yüksek olmasına bağlı olarak ekonomik bireylerin kayıtlı sektörde veya kayıt dışı sektörde ekonomik faaliyet gerçekleştirme kararlarını etkileyebilmektedir.

Vergi yükü, genellikle toplam vergilerin GSYH' ya oranı olarak tanımlanır. Vergi yükü ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif bir ilişki vardır. Bir ülke ekonomisinde vergi yükü artarsa ekonomik birimler kayıtlı sektörde bulunmak yerine zamanla kayıt dışı sektöre kayarlar (Savaşan, 2011: 12-16).

Devletin mevcut vergi oranlarını artırması bireyler üzerindeki vergi yükünü artıracaktır. Artan vergi yükü ise, kayıt dışılığı teşvik ederek bir kısır döngü yaratmaktadır. Vergi yükünün ağır olması firma ve bireyleri kayıt dışında faaliyet göstermeye yönlendirmektedir. Bu şekilde vergi gelirlerinde oluşan azalma sebebiyle meydana gelen bütçe açıklarının önüne geçebilmek amacıyla sektörde kayıtlı olan vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerin oranları artırılmakta, ilerleyen dönemde yükselen vergi oranları karşısında ahlaklı mükelleflerden kimileri kayıt dışı sektörlerde faaliyette bulunanlara katılmak zorunda kalmaktadır (Gönnetlioğlu, 2010: 18).

Vergi oranlarının yüksekliği ekonomik birimlerin piyasa ekonomisi içerisinde bulunma yerine, kayıt dışı ekonomiye kaymasına neden olmaktadır. Vergi oranlarının yüksek olması mükelleflerin gelirlerinin büyük ölçüde elden çıkmasına ve sermayenin azalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ekonomik birimler yasadışı faaliyetlere başvurumaktadırlar. İstihdam açısından bakıldığında ise; vergi oranlarının düşürülmesi, bireylerin tüketim yerine tasarrufa, boş durma yerine çalışmayı tercih etmelerine, kayıt dışı ekonomi yerine yasal ekonomi içerisinde faaliyet göstermeye razı olmalarına neden olacaktır. Düşük vergi oranları, vergi kaçakçılığını ya da vergiden kaçınmayı asgari düzeye indirecektir (Yıldırım vd., 2008: 442-443). Ancak vergi oranları tam aksine yüksek ise bu durumda vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma artacaktır.

- *Vergide Adalet – Ödeme Gücü İlkesi*

Kamusal mal ve hizmetlerin finansmanını sağlamak için alınan vergilerde adalet ilkesi gözetilmektedir. Ödeme gücü ilkesine göre, kişiler mal ve hizmetlerinden elde ettikleri faydaya göre değil mali güçleri ile orantılı bir biçimde vergilendirilmelidir. Ödeme gücü ilkesi adaletin sağlanması açısından önemli rol oynamaktadır. Ödeme gücü ilkesine göre toplanan gelirler, bölünmez nitelikli kamu mallarının finanse edildiğinden kişilerin ödedikleri gelirler orantılı bir biçimde kamu hizmetlerinden fayda sağlamaları söz konusu değildir (Şener, 2007: 214).

Devletin ödeme erkinin tespit edilmesi, adalet prensibinin hayata geçirilmesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Ödeme erkinin tespit edilmesine dair kriterler ise servet, gelir ve harcamadır. Bu kriterlerden hangisinin hangisinden öncelikli olduğunu belirlemek tartışmalara neden olmaktadır. Bahsi geçen üç kriterin de kendilerine has eksiklik ve üstünlükleri mevcuttur. Öz olarak bu kriterlerin hangisinin öncelikli olarak tespiti, değerlendirme yapılan ülkenin iktisadi yapısı nazara alınarak gerçekleştirilmelidir (Baytar, 2006: 10).

Ayrıca, vergilemede adalet vergi önünde eşitlik prensibi vergi tarafsızlığını gerçekleştirmenin ilk şartıdır. Vergi önünde adalet sağlanmazsa vergi yükümlülükleri faaliyetlerini vergilerin az olduğu alanlara kaydırırlar ve vergilerin yüksek olduğu alanlardan çekerler ve bu durumda ekonomik faaliyetler kayıt dışı ekonomiye doğru çevrilecektir (Türk, 2008: 130).

Buna göre eğer bir ülkede vergilemede adalet ve ödeme gücü sağlanmaz ise ekonomik birimler üzerinde psikolojik bir olumsuzluk durumu oluşacaktır. Bu durumda eğer ekonomik birimler vergilendirmede adaletsizlik olduğu kanısına varırsa, kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye kayacaktır.

- *Vergilemede Belirsizlik*

Bir ekonomide yürürlükte olan vergi mevzuatı, iktisadi, toplumsal ve finansal gereksinimlerine yanıt veremiyorsa, basit ve karışık olmayan bir iktisadi yapı mevcut değilse ve güncellenme gereksinimi devamlı hissediliyorsa ve istikrarlı değilse vergi yitimi

ve vergiden kaçınmalar artacaktır. Dolayısıyla vergi koymadaki kolaylık ve açıklık prensibi ehemmiyet arz etmektedir (Yılmaz, 2010: 50).

Bu anlamda; vergi mükelleflerinin vergilendirme hususundaki en mühim beklentileri, ödenecek olan verginin ödeme zamanlarını bilmek istemeleridir. Vergi ödemekle yükümlü olanların herhangi bir kanuni değişiklik yapılmaksızın yönetimin, denetim elemanlarının ya da kanuni uygulamaların müeyyidelerinden sebebiyet veren nedenlerle çeşitli işlemlerle karşılaşmaları, politik yaklaşımlar ve iktisadi sebeplerle sürekli olarak vergi aflarının yürürlüğe konulması veya devletin gelir elde etmek için devamlı ek vergilere başvurması nedeniyle vergi yasalarına uyulmadığı görülmektedir (Özçelik, 2005: 41).

- *Vergi Denetimi ve Vergi İdaresinden Kaynaklanan Nedenler*

Kayıt dışı ekonomide denetim önem taşımaktadır. Vergi ne denli düşük olursa olsun yakalanma olasılığı yok ya da çok düşük olması halinde insanlar kayıt dışılığa kaymaktadır. Vergi denetimi, sistemi teminat veren ve süreç içerisinde yapısının bozulmasına mani olacak sigorta işlevine sahiptir. Denetim faaliyetlerinin etkin şekilde gerçekleştirilmesi, hem direkt olarak yönetimin başarısını yükseltmesine hem de yasalar gereği uygulanacak yaptırımların gerçekleşmesini sağlar. Şayet denetimde etkinlik sağlanmamışsa, sistem belli bir evrenin akabinde kanun dışı uygulamalara kayar. Kurallara uymamanın yaptırımsız kaldığı bir ortamda, kişilerin kanunların öngördüğü biçimde davranma alışkanlığı kazanması mümkün değildir (Aktürk, 2005: 291).

Kamu hizmeti olarak faaliyet gösteren vergi idaresinin etkin olarak işlevlerini yerine getirmemesi ve vergi alt sınırının geniş bir niteliğe büründürülmesi var olan mükelleflerin ödemeleri gereken vergiyi fazlalastırarak vergi gelirini artırma gayretleri ve özellikle marjinal vergi oranlarının artışı ile vergi kazanç bağıntısının yanlış olarak kurulması kayıtlı ekonomiye geçişi engelleme ile mevcut kayıtlı olanların kayıt dışı ekonomik faaliyetlere başvurmasını beraberinde getirecektir. Vergi sistemleri ile alakalı bahsi geçen konularla birlikte denetimlerin yeterli ölçüde ve özellikle gerçekleşmeyişi ile tespit edilme ihtimalinin ve gerçekleştirilecek cezaların caydırıcı olmaması da kayıt dışı faaliyetlere yönelimi engellememektedir (İlgin, 1999: 28-29).

Bu sebepten dolayı vergi denetiminin yeterli olmadığını gören vergi mükellefi, kayıt dışılığa yönelecektir. Kayıt dışılığa yönelmede dikkat edecek husus girilen riskin düzeyidir. Risk ne derece yüksek ise denetim faaliyetlerinin o kadar sık gerçekleşmesi demektir, bu da önemli bir caydırıcılık unsurudur. Şüphesiz sık sık ve esaslı yapılan denetimler ve incelemeler kayıt dışı faaliyetler üzerinde caydırıcı etkisi vardır ve bundan dolayı vergisini veren mükellef vergi öderken bu durumu göz önünde bulunduracaktır (Dinçer, 2007: 42).

2.4. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için çok sayıda tahmin yöntemi geliştirilmiştir. Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye yönelik yapılan çalışmalar ülkeden ülkeye ve yapılan tahmin yöntemine göre çok büyük farklılıklar göstermektedir. Yapılan tahmini çalışmalarda kullanılan farklı yöntemlerle aynı ülke için bile farklı hesaplamalar ve rakamlar bulunmuştur (Orsviska vd., 2006: 714-715).

Bu yöntemleri, makro yöntemler ve mikro yöntemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fakat kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için farklı yöntemler bulunmasına rağmen, kayıt dışı ekonomiyi ölçmek zor bir durumdur (Schneider ve Enste, 2000: 15).

Makro yöntemler, ülkelerin makro ekonomik verilerini baz alarak ve bu verileri kullanarak ülkenin kayıt dışı ekonomisini tahmin etmeye çalışır. Makro bazda yapılan bu tip ölçümlerde iktisadi göstergelerin farklı hesaplama yöntemlerinden hareket edilir. Farklı hesaplama yöntemlerinden çıkan sonuçlar karşılaştırılarak tahminlerde bulunulur (Özsoylu, 1996: 25).

Mikro yöntemler ise, kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü anket uygulamaları ile tahmin etmeye çalışır. Bu yöntemlerle kayıt dışı ekonomi hakkında ayrıntılı veri derlemek mümkün olmakta, hane halkı anketleri, iş yeri anketleri, zaman kullanım anketleri, vergi anketleri ve diğer anketler bulunmaktadır (Tandırıcıoğlu, 2002: 9).

Yıllardan beri kayıt dışı ekonomi üzerine birçok çalışma yapan araştırmacılar, kayıt dışı ekonominin tanımından da olduğu gibi, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmekte büyük zorluklar yaşamaktadırlar. Gelişmiş, az gelişmiş ve geçiş ülkeleri için tahmin metotları geliştirilmiştir. Bu ülke grupları için farklı yıllarda farklı tahmin teknikleri kullanılarak bu ülkelerdeki gerçekleşen kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ülkenin Gayri

Safi Milli Hasıla (GSMH)'ya oranı tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Eilat ve Zinnes, 2002: 1235-1236).

Kayıt dışı ekonomiyi tahmin yöntemleri iki gruba ayrılmaktadır. Bu iki gruptaki tahmin teknikleri; çeşitli araştırmalar ve örneklemeler bir diğer deyişle anket yoluyla tahminleme yapmak doğrudan tahmin yöntemleridir. Gelir ve harcama yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, parasalcı yaklaşım ve fiziksel girdi yaklaşımı da dolaylı tahmin teknikleridir. Bu yöntemler ile kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Frey ve Pommerehne, 1984: 3).

2.4.1. Doğrudan Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri

Doğrudan yöntemlerin esası, anket çalışmasıyla kayıt dışı ekonomi tahmin edilmektedir (Frey ve Weck, 1983: 24). Kayıt dışı ekonomi tahminine yönelik yapılan bu çalışmalarda, hem tüketici hem de üreticilerle yapılan görüşmeler sonucu detaylı bilgilere ulaşılabiliyor. Fakat bu sektörü oluşturan faaliyetlerin birçoğu yasadışı olduğu için katılımcılar doğru ve sağlıklı cevap vermeyebilirler (Frey ve Schneider, 2000: 3).

Hazırlanan sorular anket aracılığı ile bireylere ve ticari kurumlara kayıt dışı ticari işlemlere yönelik yönelmedikleri ve ticari işlemlerin kayıtlara yansıyan kısmının tespitine ilişkin sorular sorarak kayıt dışı faaliyetler ile ilgili detaylı bilgi edinebilmekte ve bu işlemlerin yapısal özellikleri belirlenmektedir. Fakat ankete dâhil olan kişi ve kurumların söz konusu faaliyetlerin önemli bir bölümünün illegal olması, vergi vermekten imtina edilmesi ve sosyal güvenliğe ilişkin sebeplerle genel bilgi gizleme yönelimleri sebebiyle yöntemin güvenilirliği hakkında şüphe duyulmaktadır (Işık ve Acar, 2003: 123). Buna göre kayıt dışı ekonomiyi anketler yoluyla doğrudan ölçme yönteminin güvenilirliği tartışmalıdır (Us, 2004: 16).

Doğrudan yöntemin en büyük dezavantajı, kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin sınırlı tahminler sağlanmasıdır. Ayrıca, mikro yöntem de kayıt dışı ekonominin uzun dönemdeki gelişimine ve büyümesine ilişkin bir tahminde bulunmaz. Bununla birlikte diğer en büyük avantajı, kayıt dışı ekonomide çalışanların kompozisyonu, yapısı ve kayıt dışı ekonomi hakkında detaylı bir bilgi sunmasıdır (Çetintaş ve Vergil, 2003: 21).

2.4.2. Dolaylı Ölçme ve Hesaplama Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede daha çok dolaylı yöntemler kullanılmaktadır (Toptaş, 1998: 12). Dolaylı yöntemler hesaplanan çeşitli makroekonomik veriler kullanılarak kayıt dışı ekonominin boyutlarını tahmin etmeye çalışmaktadır. Bu yöntemlere gösterge yaklaşımı da denilmektedir ve büyük ölçüde makroekonomik veriler kullanılır. Bu yöntemler; GSMH Yöntemi, Elektrik Tüketim Yöntemi (Fiziksel Girdi Yöntemi), İstihdam Yöntemi ve Parasal Yöntemlerdir (Erdinç, 2012: 27).

2.4.2.1. GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonomi tahminine yönelik kullanılan yöntemlerden biri GSMH (Gayri Safi Milli Hâsıla) yöntemi ile yapılan hesaplamadır. GSMH yaklaşımı ile kayıt dışı ekonomi tahmini üretim, gelir ve harcama ile yapılan GSMH hesaplamaları sonucu çıkan farklılıklara bakılarak analiz edilmektedir.

Bu yaklaşımın temel varsayımı, kayıt dışı ekonomik faaliyet gerçekleştiren bireylerin gelirlerini vergi tahsildarlarından saklayabilirler fakat harcamalarını saklamaları mümkün değildir. Bundan yola çıkarak, milli gelir ile harcamalar arasındaki fark kayıt dışı ekonominin boyutunu vermektedir (Özsoylu, 1996: 25-27).

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) üç farklı yöntem ile hesaplanabilmektedir. Bunlar, gelir yöntemi, üretim yöntemi ve harcama yöntemi olarak bilinmektedir. Buna göre GSMH için yapılan farklı hesaplamalar sonucunda aynı rakamların çıkması beklenir. Kayıt dışı ekonominin olmaması durumunda bu üç yöntemle göre hesaplanan GSMH değerlerinin aynı olması gerekmektedir. Ancak, kayıt dışı ekonominin olması durumunda gelir ya da üretim ile hesaplanan GSMH'nin, harcama yöntemi ile hesaplanan GSMH rakamlarından düşük çıkması beklenir (Özsoylu, 1996: 28).

Bu sebeple, farklı yöntemlerle hesaplanan GSMH değerleri arasındaki farkların kayıt dışı ekonomi büyüklüğüne ilişkin veri teşkil ettiği düşünülmektedir. Ancak çıkan bu farklılıklar istatistik kurumları tarafından istatistiksel hata olarak giderilmektedir (Temel vd., 1994: 12). Bundan dolayı bu yöntemle yapılan tahminler çok sağlıklı ve güvenilir olmayabilir (Scheider ve Enste, 2002: 17).

2.4.2.2. İstihdam Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemlerinden olan istihdam yaklaşımına göre nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içindeki gelişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir (Us, 2004: 19). İstihdam yaklaşımında, zaman içinde emek arzı, istihdam ve nüfus gibi temel göstergelerden yola çıkılarak hesaplama yapılır. Buna göre, emek arzının nüfusa oranı ile istihdamın nüfusa oranının zaman içinde benzer değişimler olması beklenir (Öğünç ve Yılmaz, 2000: 9). Fakat bu gelişim olmuyor ve zamanla istihdamın toplam nüfusa oranı, işgücü arzının toplam nüfusa oranının altında kalıyorsa, kayıt dışı istihdamın olduğu kabul edilmektedir (Aydemir, 1995: 27).

İstihdam yaklaşımının kayıt dışı ekonomiyi ölçmedeki en büyük faydası basitliğidir. İstihdam yaklaşımı ile kayıt dışı ekonomi ölçme yöntemlerinde basit hesaplamalar ve karşılaştırmalara gereksinim duyulur. Buna rağmen bu yaklaşımın dezavantajlarından bahsetmek mümkündür. İlk olarak, ikinci bir işle muhatap olanlar hesaplamaya dâhil edilmez. İstihdam yaklaşımı, resmi ve resmi olmayan iktisadi yapı dâhilinde aktif olanları ayırıştırır. Esasen bir kişi aynı zamanda kayıtlı ve kayıt dışı iktisadi ve ticari faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bir diğer dezavantajı ise kayıt dışılığın değişimi yalnızca istihdam ve ticari faaliyetlerden dolayı değil toplumsal sebepler gibi faktörlerle de bağlantılı olabilir. Bu sebepten dolayı, istihdam yaklaşımı ile elde edilen neticelerin güvenilirliği ve doğruluğu hakkında net ve kesin ifadeler kullanmak olanaksızdır (Frey ve Schneider, 2000: 4).

Resmi/kayıtlı ekonomide çalışan resmi işgücünde bir azalış, kayıt dışı ekonominin öneminde bir artış şeklinde yorumlanabilir. Bu negatif korelasyonun aynı kişinin hem kayıtlı hem de kayıt dışı sektörde çalışmasını telafi edememesi, resmi işgücü rakamlarındaki azalışların dönemsel işgücü hareketleri, çalışmaya kısmi ara verme, işgücü niteliğinin artırılması için eğitim ve emeklilik kararları gibi parametrelerle açıklanabilirlik yönteminin kayıt dışı ekonomiyi ölçmede zayıf bir gösterge olarak kalmasına neden olmaktadır (Çolak, 2012: 54-55).

2.4.2.3. Vergi Denetimi-İnceleme Yöntemi

Vergi ile ilgili incelemelerden yararlanılarak, kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Kayıt dışı ekonominin tahmininde vergi incelemeleri sonucunda mükelleflerin beyan etmediği gelir tutarı esas alınarak kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye

çalışılmaktadır. Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde, incelemelerde ortaya çıkan matrah farklarının istatistiksel yöntemler ile ekonominin geneline uygulanması ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tespiti söz konusudur. Detaylı bilgi sağlama potansiyeline sahiptir ancak sadece vergi kaydı olanlar üzerinde denetim ve inceleme imkânı olması tamamen kayıt dışı olan ekonomik faaliyetlerin ve bireylerin araştırma dışında kalması sonucu doğuracağından kayıt dışını düşük göstereceği anlaşılmaktadır. Bu yöntemin diğer sakıncası, vergilendirilmeyen ekonomi ile kayıt dışı ekonominin birbirinden farklı kavramlar olduğunu göz ardı etmesidir. Bazı faaliyetler vergilendirilmediği halde milli gelir büyüklüğü içerisinde yer alabilir (Temel vd., 1994: 13).

Örneğin bir mal veya hizmetin satışı vergilenmediği halde üretimi milli gelir hesabında dikkate alınıyor olabilir. Vergi kayıp ve kaçığına sebep olan kayıt dışılık iki türlü olabilir. Birincisi; yasalarla kayıt dışına bırakılmasına izin verilen faaliyetler. İkincisi; iradi olarak vergi vermemek veya daha az vergi vermek için yaratılan kayıt dışılık olabilir. Vergi incelemeleri yolu ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tahmininde GSMH hesaplamalarında yer alan tüm faaliyetlerin vergilendirildiği varsayımı vardır (Tekece, 2010: 57).

2.4.2.4. Fiziksel Girdi Yaklaşımı (Elektrik Tüketim Yaklaşımı)

Elektrik tüketim yaklaşımı olarak da tanımlanan fiziksel girdi yaklaşımı da kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmede kullanılan bir diğer ölçüm tekniğidir. Elektrik tüketim yaklaşımı yanında, basit elektrik tüketimi, değiştirilmiş elektrik tüketimi ve karma elektrik tüketimi gibi farklı yöntemler de mevcuttur. Bu yöntemde yıllar itibariyle elektrik tüketim rakamlarının değişimi baz alınarak ülkenin diğer ekonomik faaliyetleriyle ilişkilendirilir. Elektrik tüketim yaklaşımı, 1996 yılında geçiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutların tahmin etmek için Kaufmann ve Kaliberde tarafından kullanılmıştır. Bu yöntemde elektrik tüketim oranının kayıtlı ve kayıtlı olmayan toplam ekonomik aktivitelerine oranı sabit olarak varsaymaktadır (Fiege ve Urban, 2008: 291).

Kayıt dışı ekonomi, fiziksel girdiler özellikle elektrik tüketimindeki farklılıklar araştırılarak tahmin edilmeye çalışılır. Bu yaklaşım bütün ekonomik faaliyetlerin elektrik tüketimi ile aşırı derecede ilişkili olduğu dayanak noktası olarak kullanılır (Çetintaş ve Vergil, 2003: 23). Bu yönteme göre elektrik tüketim miktarı, ekonomik faaliyetlerin en iyi

göstergesi sayılır. Bu nedenle elektrik tüketiminin gelire esnekliğinin bire eşit olduğu kabul edilmiştir. Bu varsayımdan yola çıkılarak elektrik tüketim miktarının artış hızının GSMH artış hızına eşit olacağı ve bu varsayım altında hesaplanan GSMH ile resmi GSMH arasındaki farkın kayıt dışı ekonomi boyutunu ifade edeceği belirtilmiştir (Schneider ve Enste, 2000: 96).

Ancak bu yönetime çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Buna göre, gerçekleşen tüm kayıt dışı faaliyetler elektrik tüketimini gerektirmez, ekonomik faaliyetler için petrol, kömür gibi diğer enerji kaynakları da kullanılabilir. Bu yöntemle kayıt dışı ekonominin yalnızca elektrik tüketimi gerektiren faaliyetleri tespit edilebilmektedir (Us, 2006: 103).

2.4.2.5. Parasalcı Yaklaşım

Parasalcı yaklaşım yöntemleri ilk olarak Gutmann (1977) ve Fiege (1979) tarafından ortaya atılmıştır ve bu yöntem Cagan (1958)'a dayanarak Tanzi (1982-1983) tarafından ekonometrik araçlar ile geliştirilerek kayıt dışı ekonomik faaliyetler tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntem ile A.B.D., İtalya, Norveç, Kanada, Güney Afrika, Tazmania, Meksika, Hindistan, Avusturalya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Büyük Britanya, İrlanda, Hollanda, Yeni Zelanda, İspanya, İsveç, İsviçre ve Arjantin gibi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılmıştır (Schneider, 2002: 33).

2.4.2.6. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Bu yaklaşım Edward Fiege tarafından geliştirilmiştir. Fiege zaman içerisinde işlem hacmi ile resmi GSMH arasında sabit bir ilişki olduğunu varsaymaktadır. Bundan dolayı, Fiege'nin bu yaklaşımı Fisher'in miktar eşitliği teorisinden başlamaktadır. Fisher'in miktar teorisi eşitliği $M \times V = P \times T$ dir (Schneider, 2002: 35).

Irving Fisher'in geliştirdiği miktar teorisi yaklaşımı, belli bir dönemde ekonomide cereyan eden tüm mübadelelerin parasal değerinin para arzı ile paranın kaç kez el değiştirdiğini gösteren dolaşım hızının çarpımına eşit olduğu ifade edilmektedir. Belli bir dönemde bir ekonomideki bütün mübadelelerin sayısı T, bu mübadelelerin ortalama değeri P, para miktarı M ve paranın dolanım hızı V olmak üzere şu eşitlik geçerlidir (Schneider, 2002: 36);

$$M \times V = P \times T$$

Bu denklemde ekonomideki bütün mübadeleleri ifade eden T yerine yalnız reel milli hasılanın hesabına giren değişimleri, Y, aldığımız ve P'nin de ekonomideki ortalama fiyat düzeyini gösteren bir endeks olduğunu kabul ettiğimiz zaman denklemin sağ tarafı nominal milli hasılaya eşit olacaktır:

$$M \times V = P \times Y$$

İkinci denklemdeki dolaşım hızı ilk denklemden farklıdır. Birincisinde V paranın işlem dolaşım hızı iken ikincisinde paranın gelir dolanım hızı olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım vd., 2008: 129).

Fisher'in bu yaklaşımını kullanarak işlem hacminin milli gelire oranındaki değişikliklerden kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Biçer, 2006: 22). Buna göre, toplam para stoku hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonomideki toplam işlem hacmini göstermektedir. Eğer yukarıdaki Fisher'in miktar teorisi ($M \times V = P \times Y$) denklemde P'yi sabit kabul edersek, denklem $Y = M \times V$ olacaktır. Milli gelir, paranın işlem hızı ile toplam para stokunun çarpımına eşittir. Bu denklemden yola çıkılarak, toplam işlem hacmi ($P \times T$)'nin GSMH'ya oranı sabit ve biliniyor ise o yıllara ait GSMH hesaplanabilir. Bu şekilde kayıt dışı ekonominin olmadığı kabul edilen bir baz yıl seçilir ve bu yılda $P \times T$ 'nin GSMH'ya oranı hesaplanır. Bu yöntemle bulunan GSMH ile o yıldaki hesaplanan resmi GSMH arasındaki fark kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü verecektir (İkiz, 2000: 54).

2.4.2.7. Sabit Oran Yaklaşımı

Sabit oran yaklaşımı ilk olarak Gutmann (1977) tarafından uygulanmıştır. Bu yöntem üç varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, kayıt dışı ekonomide, işlem hacmi ile nakit ödemeler arasında bir ilişkinin olduğu çek ve senet gibi ödeme araçları olmadığı ayrıca mübadele usulü ticaretin dışlandığı varsayılmaktadır. İkincisi, kayıt dışı ekonomideki paranın dolanım hızı kayıtlı ekonomideki dolanım hızı ile aynıdır. Üçüncüsü, mevduat talep oranı sabittir (Frey ve Pommerehne, 1984: 8-9).

Bu yaklaşıma emisyon yaklaşımı da denilmektedir. (Tekece, 2010: 58) Bu yöntem, açık olmayan iktisadi işlemlerdeki ödemelerin çoğunlukla peşin para ile gerçekleştirileceği varsayımına dayanmaktadır. İktisadi faaliyetlerdeki paranın miktarına karşılık gelen emisyon büyüklüğünün gerek kayıtlı ekonomi de gerekse kayıt dışı ekonomide tasarruf edilen para miktarına denk olacağı düşüncesiyle, paranın dolaşımdaki hızı değişmeyecek

nitelikte olup emisyon hacminin mevduatların toplamına olan nispetinin yükselmesi kayıt dışılığın fazlaştığına dair belirti olacaktır (Us, 2004: 21).

Bu yöntemde prensip olarak, herhangi bir yıl kayıt dışı ekonominin olmadığı yıl olarak seçilmektedir. Ancak, başka bir objektif ölçü yok ise anlamlı sonuçlar verebilmesi için, yıllar itibariyle dolaşımdaki paranın (C) vadesiz mevduat (D) oranını gösteren C/D değerinin en düşük olduğu yılın baz yılı olarak seçilmesi gerekmektedir. Bu yöntemde, ekonomide kayıt dışı kesimin bir dönem olduğu kabul edilmekte ve dolaşımdaki paranın mevduat oranının zaman içinde sabit kaldığı varsayılmaktadır. Bu oranın zaman içinde artması paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin genişlediğini göstermektedir (Işık ve Acar, 2003: 124).

Bu yöntemin varsayımları şu şekilde sıralanabilir (Temel vd., 1994: 14-15);

1) Nominal Milli Gelir (Y) ve piyasadaki para miktarı (M) arasındaki oran olarak tanımlanan paranın dolanım hızının (v) gerek kayıt dışı ekonomide gerekse kayıtlı ekonomide aynı olduğu kabul edilmektedir.

$$v.r = v.g = v$$

Bu eşitlikte (v.r) kayıtlı ekonomideki paranın dolanım hızı, (v.g) ise kayıt dışı ekonomideki paranın dolanım hızını göstermektedir.

2) Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracı peşin para (C)dır. Dolaşımdaki kullanılan para kayıtlı (Cr) ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan (Cg) para miktarının toplamına eşittir. Diğer bir ifadeyle, kayıt dışı ekonomide bütün ödemeler nakit para ile yapılmaktadır.

$$C = Cr + Cg$$

3) Dolaşımdaki paranın (C) mevduata (D) oranı kayıt dışı ekonomik faaliyetler olmadığı sürece sabittir (C/D = k). Bu oranın artması kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin arttığını göstermektedir.

4) Genelde baz yılı olarak k'nın en düşük olduğu yıl alınmakta, bu yılda kayıt dışı ekonominin ihmal edileceği varsayılmaktadır.

Bu dört varsayım altında dolaşımdaki para miktarı, gerek kayıtlı ekonomik faaliyetlerde gerekse kayıt dışı ekonomik faaliyetler için kullanılmaktadır. Baz yılı için $Cg = 0$ olduğundan varsayım gereği k zaman içinde sabittir.

$$C/D = Cr/D = k$$

$$C_r = (C/D) * D = kD$$

$$C_g = C - C_r = C - kD$$

C_g değeri kayıt dışı faaliyetlerde kullanılan parayı göstermektedir. Kayıt dışı ekonomide ödemeler sadece peşin para ile yapılmış ve paranın dolaşım hızı her iki kesimde de aynı kabul edilmektedir. Buna göre;

$$v = v.r = v.g$$

$$v.r = Y.r / ((1+k)*D)$$

$$KDE = vr * C_g = vr * (C - kD)$$

2.4.2.8. Ekonometrik Yaklaşım

Ekonometrik yaklaşım, nakit para talebi yaklaşımı olarak da adlandırılmaktadır. Ekonometrik yaklaşım ilk kez Cagan (1958) tarafından kullanılmıştır. Cagan, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi için 1915 – 1995 dönemleri arasında nakit para talebi ile vergi baskısı arasındaki korelasyonu hesaplamıştır. Yirmi yıl sonra ise, Gutmann (1977) tarafından, istatistiksel işlemler olmadan, benzer bir çalışma yaparak 1937 – 1976 dönemleri arasında nakit para miktarı ile toplam para arzı arasındaki oran incelemek için kullanılmıştır. Bu yaklaşım, Tanzi (1980, 1983) tarafından geliştirilmiş ve 1922 – 1980 dönemleri arasında ABD ekonomisi için kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilmiştir (Schneider ve Enste, 2002: 19).

Ilgın, (2002) ve Kırıcı (2006)'ya, göre, bu yaklaşım da çok sık olarak kullanıldığı öngörülen belirleyici unsurlarla kayıt dışı ekonominin tahmin edildiği ve edinilen neticelerin bir takım sayıltılar gerçekleştirilerek kayıt dışı ekonomi düzeyi tahmin edilmektedir.

Bu modeldeki değişkenler (Kırıcı, 2006: 49 ve Öğünç ve Yılmaz, 2000: 15);

$$C/M2 = f (Y/N, R, WS/Y, TW)'dir.$$

Bu değişkenleri, Tanzi tarafından geliştirilen ekonometrik modelle uyguladığımızda, model aşağıdaki gibidir;

$$\ln(C/M2)_t = \beta_0 + \beta_1 \ln(1+TW)_t + \beta_2 \ln(WS/Y)_t + \beta_3 \ln R_t + \beta_4 \ln(Y/N)_t + U_t$$

Ve bu modelde;

$$\beta_1 > 0, \beta_2 > 0, \beta_3 < 0 \text{ ve } \beta_4 > 0 \text{ olmalıdır.}$$

\ln : Doğal logaritmayı göstermektedir.

$C/M2$: Nakit yani dolaşımdaki paranın para arzına oranını göstermektedir.

TW: Ortalama vergi oranını göstermektedir ki bu kayıt dışı ekonominin büyüklüğünde yaklaşık değişimleri açıklamaktadır.

WS/Y: Ücret ve maaşların milli gelire oranını göstermektedir.

R: Tasarruf mevduatı faiz oranını göstermektedir ki bu nakit parayı elde tutmanın fırsat maliyetini açıklamaktadır.

Y/N: Kişi başına düşen milli geliri açıklamaktadır.

Ekonometrik yaklaşım, diğer parasalcı yaklaşımlarda olduğu gibi, kayıt dışı ekonomilerde işlemlerin nakit para ile yapıldığı ve paranın dolaşım hızının, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayımlarına dayanır. Nakit paranın geniş anlamli paraya oranını, kişi başına düşen reel gelir, mevduat faiz oranı, maaş ve ücret ödemelerinin milli gelir içindeki payı, ortalama vergi oranı ve enflasyon oranına bağlı olduğu kabul edilir ve nakit para talebi söz konusu değişkenler ile regresyon analiz edilir. Daha sonra vergi değişkeni sıfır alınarak yani verginin olmadığı durum için bir nakit para talebi tahmin edilir. İki para talebi arasındaki fark, kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit para düzeyini vermektedir.(Ancak iki regresyon arasındaki fark logaritmik olacağı için bu farkın anti-logaritması alınmalıdır). Son olarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü bulmak için elde edilen kayıt dışı ekonomiye ait nakit para düzeyi ile paranın dolaşım hızı çarpılır ve böylece kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanmış olur (Şapçı, 2006: 43-44).

2.5. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Kayıt dışı ekonominin farklı tanımları göz önüne alındığında, kayıt dışı ekonominin beş temel özelliği olduğu görülür: Yasalara aykırılık, ahlaki normlara aykırılık, istatistiksel olarak ölçülemez, gelir ya da fayda elde etme, ekonomik sisteme uygunluk (Özsoylu, 1996: 12).

- *Yasalara Aykırılık*

Faaliyetlerin yasal olması ülkede geçerli yasalara uygun olup olmaması ile tespit edilir. Yasallık, kayıt dışı ekonomi için kesin sınır değildir. Ancak yasal olmayan her türlü ekonomik faaliyetler; kayıt dışı ekonomi içerisinde düşünülmektedir.

- *Ahlaki Normlara Aykırılık*

Faaliyetler yasal olsalar bile ahlaki normlara uygun olmayabilirler. Bunun en yaygın örneği, bireyin vücudunu ya da organlarını satmasıdır.

- *İstatistiksel Olarak Ölçümlememe*

Bu kriter gereğince faaliyetler yasal ya da yasalara aykırı olsun, eğer Milli Muhasebe Teknikleri çerçevesinde ölçülemiyor, ya da ölçülebiliyor ama belli bir dönemde ölçülememiş ise kayıt dışı ekonomik faaliyet sayılır. Bir faaliyetin Milli Muhasebe Tekniklerince hesaplanamamasının genellikle üç nedeni vardır Birinci neden faaliyetlerin yasalara aykırı olması nedeniyle ekonomideki birimlerin bu faaliyetleri gizlemesi. İkinci neden, faaliyetlerin yasal olmasına karşın, istatistiksel yetersizlikler ve hatalar sebebiyle hesaplamalara dâhil edilememesi ve bu nedenle faaliyetlerin gizli kalması. Üçüncü neden ise, Milli Gelir Hesaplama Tekniklerinin her faaliyeti hesaplamalara dâhil etmemesi nedeniyle faaliyetlerin kayıt dışı kalmasıdır.

- *Gelir ya da Fayda Elde Etme*

Bu kriter gereğince bir faaliyetin kayıt dışı ekonomi faaliyeti olabilmesi için gelir ya da bir karşılık elde ediliyor olması gerekmektedir.

- *Ekonomik Sisteme Uygunluk*

Bu kriter 1990 öncesi Doğu Blok'u ülkelerindeki durumu incelemek için kullanılmıştır. Doğu Blok'u ülkelerinde özel sektör söz konusu olmadığı için özel sektör çerçevesinde gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin kayıtlı ekonomiye dâhil edildiği görülmektedir.

2.6. Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Kayıt dışı ekonomi dünyada son otuz yıldır, Türkiye'de ise yaklaşık olarak on beş yıldır akademisyenlerin ve uygulamacıların gündemindedir. Tanımlama ve ölçme yöntemlerinin getirdiği kısıtlamalar ve kargaşa bir tarafa bırakılırsa, kayıt dışılığın bütün

dünya ülkelerinde olduğu görülmektedir (Savaşan, 2011: 3). Kayıt dışı ekonomi sorunu küresel bir sorundur (Kılıç ve Özçelik, 2006: 339).

Giles (1999), Schneider ve Enste (2000), Schneider ve Klinglmair (2004) ve diğer araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda hemen hemen bütün dünya ülkelerinde özellikle 1980'lerden sonra kayıt dışı ekonomi boyutunun arttığı gözlemlenmiştir. Bu ülkelerdeki kayıt dışı ekonomi boyutlarının az veya çok olması ülkenin yapısal, coğrafik ve sosyal yapısına bağlı olarak değişebilmektedir (Pickhardt ve Pons, 2006: 1707).

Kayıt dışı ekonominin en fazla büyüdüğü ülkeler; enflasyonun sürekli olduğu, haksız ve spekülâtif kazançların arttığı, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin denetim dışında kaldığı ülkelerdir. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde bu faktörler daha çok görülmektedir ve bu faktörler kayıt dışı ekonomi faaliyetlerin genişlemesine sebep olmaktadır (Sarılı, 2002: 38).

2.6.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi olgusu 1990’lı yıllardan itibaren vergi kaçakçılığı bağlamında ilgi görmeye başlamış, araştırmacılar ve akademik çevreler; mahiyetini, hacmini, sebeplerini doğurduğu sonuçları özellikle vergi ve prim kaybı şeklindeki mali boyutunu ve bunun yarattığı toplumsal maliyetleri ortaya koymuşlardır. Kayıt dışı ekonominin tahmin edilen hacmi ile mali, ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuki maliyetlerinin yüksekliği siyasetçilerinde konuya ilgisini çekmiştir (Yılmaz, 2012: 457).

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapılmış çok sayıda araştırma vardır. Bu araştırmalarda, birçok araştırmacı farklı sonuçlara ulaşmıştır. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutlarını tahmin etmeye çalışırken uygulanan yöntem farklılıkları, kullanılan veriler, kapsanan dönem ve varsayımlardaki farklılıklardan dolayı GSMH’nın %1 ile %184 arasında farklı tahminler bulunmaktadır.

Niteliği itibariyle kayıt dışı ekonomiyi net olarak belirleyebilme olanağı yoktur. Ayrıca, kayıt dışı ekonomi boyutu küresel ölçekteki faaliyetlerinde mevcut olduğu gibi farklı tekniklerle belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu belirleme işlemlerine esas olarak yapılan tahminlerde muhtelif anket yöntemleriyle doğrudan tespit etme teknikleri, muhtelif kaynaklardan elde edilen bilgiler arasındaki çeşitliliklerin belirlenmesi, vergiler dahilindeki örnek denetim teknikleri, mali gösterge teknikleri vb. doğrudan olmayan ölçme yöntemleri kullanılmaktadır (Sarıkaya, 2007: 30).

Yapılan bu çalışmalarda kayıt dışı ekonomi tahminlerinin kamuoyu tarafından güvenilir bulunması için, farklı yöntemlerle yapılan ölçümlerin birbirine yakın sonuçlar vermesi gerekir. Aynı yöntemle yapılan ölçümlemede, birbirini izleyen iki yıla ilişkin tahminler birbirinden uzak ise ya da aynı yıl içinde farklı yöntemlerle yapılan ölçümler arasında uçurum varsa, kayıt dışı ekonomi tahminine yönelik ölçüm yöntemlerine güven azalmaktadır (Aydemir, 1995: 34).

Tablo 2' de Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ile ilgili farklı araştırmacılar tarafından farklı tahmin yöntemleri ile yapılmış çalışmalar gösterilmiştir. Aynı dönem için farklı tahmin yöntemleri ile yapılan araştırmalarda farklı sonuç çıkabilmektedir. Özsoylu tarafından 1990 dönemi için uygulanan farklı yöntemlerde oranlar % 7,50 - % 11,50 arasında değişkenlik göstermektedir. Temel, Timtek ve Yazıcı tarafından yapılan farklı tahmin yöntemlerinde 1991 dönemi için oranlar % 1,50 - % 16,40 arasında farklılık göstermektedir. Baldemir, Gökalp ve Avcı'nın MIMIC Modeli ile 1980-2003 dönemleri için yapılan çalışmalarda da kayıt dışı ekonomi oranı % 13 - % 28 arasında bulunmuştur. 2003 yılında Çetintaş ve Vergil'in Ekonometrik Yaklaşımında oranlar % 18 - % 30 arası değişmektedir. Hakkioğlu tarafından aynı yöntemle 1984 ve 1989 dönemleri için yapılan çalışmada sırasıyla % 137,80 ve % 18 oranları bulunmuştur. Altuğ tarafından 1992 dönemi için yapılan çalışmada kayıt dışı istihdam ücreti % 35'lerde görülmektedir. Ögünç ve Yılmaz'ın yaptığı ortak çalışmada ayrı ayrı yöntemlerde yaklaşık olarak % 0 ile % 184 arasında değişmektedir. Schneider ve Savaşan tarafından 2005 yılında 1999-2005 dönemleri için yapılan tahminlerde % 31 - % 35 arasında tahmin bulunmaktadır. Elektrik tüketim yöntemi ile tahminde bulunan diğer farklı bir araştırmacı Vuslat Us ise 1973 ile 2003 yılları arasında yaklaşık olarak % 1 ile % 64 oranlarını tahmin etmektedir.

Yapılan bu çalışmalarda sonuçların bu denli farklı çıkması daha öncede değindiğimiz gibi, uygulanan yöntem, kullanılan verilerin dönemi ve varsayımlardaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bunun yanında Dünya Bankası sınıflandırılmasına göre, gelişmekte olan bir ülke konumunda olduğumuzdan kayıt dışılık ülkemizde önemli bir sorundur.

Tablo 2: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi İle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Araştırmacılar	Tahmin Yöntemi	Dönem	KDE/GSMH(%)
A.F. Özsoylu	GSMH Yaklaşımı	1990	7,50
	Sabit Oran Yaklaşımı	1990	11,50
	İşlem Hacmi Yaklaşımı	1990	11,50
	Harcamalar Yaklaşımı	1991	1,50
A.Temel	Vergi Yaklaşımı	1991	16,40
B.A. Timtek	Sabit Oran Yaklaşımı	1991	1,910
K.Yazıcı	İşlem Hacmi Yaklaşımı	1991	1,91
	Ekonometrik Yaklaşım	1991	7,88
Baldemir			
Gökalp	MIMIC Modeli	1980-2003	13-28
Avcı			
	Çetintaş, Vergil	Ekonometrik Yaklaşım	1971-2000
D.Hakkıoğlu	Parasalcı Yaklaşım	1984	137,8
	Parasalcı Yaklaşım	1989	18,00
O.Altuğ		1992	35,00
	Kayıt dışı Ücret Yaklaşımı	1960-1998	0-46
Öğünç, Yılmaz	Sabit Oran Yaklaşımı	1971-1999	11-22
	Sabit Oran Yaklaşımı	1968-2001	31-84
	Vergi Yaklaşımı	1985-2001	26-184
	Basit Parasal Oran	1968-2001	31-84
İlgin	Vergi Yaklaşımı	1985-2001	26-184
R.Yamak	Ekonometrik Yaklaşım	1994	10,00
Schneider, Şavaşan	Sabit Oran Yaklaşımı	1999-2005	31-35
Yılmaz	Sabit Oran Yaklaşımı	1970-2004	0-178
Dorukkaya	Vergi Yaklaşımı	1998-2004	29-37
	Basit Elektrik Yaklaşımı	1978-2004	1-13
Vuslat Us	Karma Elektrik Üretimi	1978-2000	6-27
	Vergi Yaklaşımı	1997-2003	4-64

Kaynak: Yılmaz, 2010: 36-39, Gönnetlioğlu, 2010: 55-60, Savaşan, 2011: 9, Us, 2004: 21-22.

Türkiye için yapılan çalışmalarda sonuçların bu kadar geniş bir alan oluşturmasının ülkenin özel koşullarıyla ilgisi bulunabileceğini söylenebilir. Türkiye ekonomisinin, istikrarsızlığı, istatistiki veri toplama ve değerlendirmedeki yetersizlikler, araştırma için gerekli mali kaynak ve yaptırım gücü eksikliği özel koşullara örnek verilebilir. Farklı araştırmacılar tarafından yapılan hesaplamalarda da kullanılan yöntem aynı olmasına rağmen farklı sonuçlara ulaşabilmektedir. Bunun nedeni ise baz alınan yılın farklı olması veya farklı kabullerdir. (Toptaş, 1998: 16-17) Öte yandan, Türkiye’de yaşanan kronik enflasyon, spekülatif kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıt dışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olmuştur (Sarılı, 2002: 38).

Son otuz yıla kadar, yaşanan yüksek enflasyon ve bir kaç ekonomik kriz Türkiye ekonomisinin istikrarsızlaşmasına neden oldu. 2001 yılında yaşanan banka krizinden sonra gerçekleşen % 140 enflasyon oranı ile -% 10 büyüme oranı Türkiye ekonomisini yapısal olarak bazı heteredoks istikrar politikalarını uygulamaya zorladı. İstikrar ve reform

politikaları enflasyon oranlarını tek haneye düşürebildi. Yaşanan bu ekonomik istikrarsızlık sonucu Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonomik faaliyetler kayıtlı ekonomik faaliyetleri aşmasına neden oldu. Birçok araştırmacı, akademisyen ve politikacı kayıt dışı ekonomiyle ilgilendi ve boyutlarını tahmin etmeye çalıştılar (Erdoğan, 2012: 26).

Bu kapsamda yapılan en güncel çalışmalardan biri Erdoğan (2012)'e aittir. Zeynep Erdoğan tarafında yapılmış olan " Currency Demand Modeling Estimating Underground Economy in Turkey: An Error Correction Framework" isimli makalesinde yapılan çalışmaları Tablo 3.te görülebilir.

Tablo 3: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ile İlgili Yapılmış Çalışmalar

Araştırmacılar	Dönem	KDE/GSMH(%)	Tahmini Yönetimi
Kasnakoğlu (1993)	1968-1990	4-35	Parasal oran
Temel vd. (1994)	1975-1992	6-20	Parasal Talep Yaklaşımı
Yayla (1995)	1968-1993	0-42	Parasal Talep Yaklaşımı
Öğünç-Yılmaz (2000)	1971-1999	11-22	Parasal Talep Yaklaşımı
Çetintaş-Vergil (2003)	1971-2000	17-31	Parasal Talep Yaklaşımı
Savaşan (2003)	1970-1998	10-45	MIMIC Yöntemi
Us (2004)	1987-2003	3-12	Parasal Talep Yaklaşımı
Dorukkaya (2005)	1998-2004	29-37	Vergi Yaklaşımı
Baldemir vd. (2005)	1980-2003	11-28	MIMIC Yöntemi
Yılmaz (2006)	1970-2004	0-178	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Akalın-Keskinoğlu (2007)	1975-2005	0-47	Parasal Yaklaşım
Karanfil-Özkaya (2007)	1973-2003	12-30	Kalman-Filter
Savaşan-Altındemir (2007)	1970-1998	10-45	MIMIC Yöntemi
Savaşan-Schneider (2007)	1999-2005	31	DYMIMIC Modeli
Davutyan (2008)	2005	21	Harcama Yönetimi
Karagöz-Erkuş (2009)	1970-2005	86-73	Vergi Yaklaşımı

Kaynak: Erdoğan, 2012: 26.

Ülkemizde kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapılmış çalışmaları kullanılan yöntemlere göre sınıflandırırsak aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır. Tablo 4'de görüldüğü gibi en yüksek kayıt dışı ekonomi oranı parasal yöntemler ile yapılan tahminler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu oran % 7 - % 137 arasında değişmektedir. En düşük oranlar ise GSMH yöntemi ile yapılan çalışmalar sonucu olup, yöntem ile bulunan tahmini sonuçlar ise % 7 - % 25 arasında değişkenlik göstermektedir.

Tablo 4: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Tahmin İçin Kullanılan Yöntemlerin Sınıflandırılması

Yöntem	Oranlar (%)
Parasal Yaklaşım	7-137
GSMH Yaklaşımı	7-25
Ekonometrik Yaklaşımı	10-66
Vergisel Yaklaşımı	46-88
Duyarlılık Analizi	19-27
Kayıt Dışı Ücret Yaklaşımı	35-40
Maliye bakanlığı Hesap Kurulu (2000)	26,12
Maliye bakanlığı Hesap Kurulu (2001)	31,48
Maliye bakanlığı Hesap Kurulu (2002)	29,74
Maliye bakanlığı Hesap Kurulu (2003)	29,61
Maliye bakanlığı Hesap Kurulu (2004)	30,07

Kaynak: Sugözü, 2010: 146.

Yukardaki tablolarda da görüldüğü gibi, bu güne kadar doğrudan ve dolaylı ölçme yöntemleri kullanılarak, Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin boyutları, ölçüme tabi tutulan yıl, kullanılan yöntem ve ölçümü yapan araştırmacıya göre farklılık göstermektedir. Şüphesiz tahminlerin güvenilirliği tahminlerde kullanılan veriler ve varsayımların doğru ve gerçekçi olmasına bağlıdır (Sarıkaya, 2007: 32).

Ülkemizde kayıt dışılığın artmasının esas sebeplerin başında küreselleşme gelmektedir. Kayıt dışı ekonomi, çok uzak olmayan tarihlerde özellikle gelişmekte olan ancak gelişmiş ülkelerde de görülen üzerinde durulması gerek sosyal bir problem olarak kendisini göstermektedir. Etki alanı bakımından gayet geniş bir ölçüğe sahip olan kayıt dışı ekonomi, idrak edilmesi zor olan, birden fazla unsurun etkisiyle şimdilik gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde net bir çözüme kavuşturulamamıştır (Bilen, 2007: 138).

Ülkemizde Maliye Bakanlığının 2013-2017 dönemi Stratejik planında yapılan durum analizinde kayıt dışı ekonomi tehditler başlığı altında ele alınmıştır.

Tablo 5: Maliye Bakanlığının 2013-2017 Dönemi Stratejik Planı

GÜÇLÜ ALANLAR	ZAYIF ALANLAR
<ul style="list-style-type: none"> • Tecrübe ve bilgi birikimi • Yeni maliye uzmanlığı yapısı • Mali yönetim ve kontrol alanında yetkinlik • Güçlü teknolojik alt yapı • Vergi denetiminin tek çatı altında birleştirilmesi • Danışılan ve örnek alınan bir Bakanlık • Yaygın taşra teşkilatı 	<ul style="list-style-type: none"> • Zayıf politika üretme kapasitesi • İletişim eksikliği • Stratejik bakış açısı eksikliği • Zayıf risk iştahı • Talep odaklı çalışma yaklaşımı • Sosyal ve fiziki imkanların zayıf olması
FIRSATLAR	TEHDİTLER
<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik ve politik istikrar • Kaliteli hizmet talebi • Kamudaki yeniden yapılanma süreci • Kamu mali yönetim reformu • Milletlerarası entegrasyon süreci • Artan yetki devri yaklaşımı • Bilgi toplumu ve e-dönüşüm süreci • Dış denetim anlayışının değişmesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Küresel ekonomik yavaşlama • Kayıt dışı ekonomi • Suç ekonomisi ve terörizm • Enerji bağımlılığı • Yaşlı nüfus oranının artışı

Kaynak: Maliye Bakanlığı Stratejik Planı, 2013 – 2017.

Maliye Bakanlığının 2013-2017 Dönemi Stratejik planında tehdit olarak görülen kayıt dışı ekonomiyle mücadele için stratejik amaç ve hedefler belirlenmiştir;

Tablo 6: Maliye Bakanlığı Stratejik Plan Çerçevesi

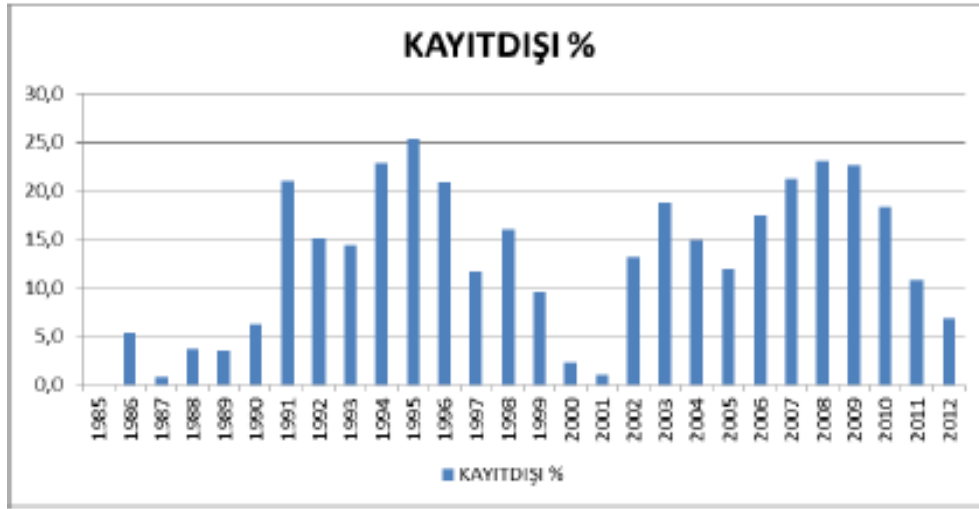
Stratejik Hedef	Strateji	Performans Göstergesi
Kayıtlı Ekonomiyi büyütmek ve geliştirmek	Vergi kanunlarında kayıt dışılığa neden olacak düzenlemelerden kaçınmak	Kayıt dışı ekonominin oranında meydana gelen azalma
	Kayıt dışı faaliyetlerin azaltılması konusunda toplumsal bilinci artırmak	
	Ekonomik faaliyetlerin izlenebilirliğini artırmak	İncelenen mükellef sayısındaki ve matrahtaki artış oranı
	Organize vergi kaçakçılığı ile etkin mücadele etmek	

Kaynak: Maliye Bakanlığı Stratejik Planı 2013 – 2017.

Maliye Bakanlığının 2013- 2017 Dönemi Stratejik Planı kapsamına göre, kayıt dışı ekonomi ile mücadele doğrultusunda, kayıt dışı ekonomiyi vazgeçiren, devlete olan güveni artıran yenilikler yapılacak ve denetim etkinliklerinde verim artırılabacaktır. Güçlü bir ekonomiye sahip olmak için kayıtlı ekonominin hacminin genişletilmesi ve kayıt altında olmayan ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması çok büyük önem arz etmektedir. Bunun için öncelikle, var olan vergi mevzuatı incelenecek mevcut ise kayıt dışılığa sebep olan maddeler uygulamadan kaldırılacak ve gerekli değişiklikler yapılması için düzenlemeler yapılacaktır.

Kayıt dışı ekonominin Türkiye’ de sistematik araştırmalara konu olması ile birlikte ölçüm çalışmaları da yapılmıştır. Dolayısıyla, yöntem, kullanılan verilere, kapsanan döneme, yapılan tahminlere göre farklı sonuçlara varılacaktır. Tunç (2007: 11)’a göre “Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki büyüklüğü gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça fazladır. Gerçekleştirilen birçok bilimsel çalışma, ülkemizde kayıt dışı ekonominin GSMH’ nın %50’sinden fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ise yaklaşık 200 Milyar TL’ye tekabül etmektedir”.

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmek için farklı tarihler farklı yöntemler kullanılarak kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmalar içerisinde var olan yöntemler, tanımlamalar ve varsayımlar değişiklik gösterdiği için rakamsal değişiklikler meydana çıkmıştır. Aşağıdaki tabloda kayıt dışı ekonomiyi ölçmede kullanılan yaklaşımlardan bir kısmına göre ülkemiz için yapılmış tahminlerin bir özeti bulunmaktadır. Genel olarak bu yapılan çalışmalar incelendiğinde çok farklı sonuçlar çıkmasına rağmen genel bir fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır.

Şekil 3: 1985-2012 Yılları Arasında Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin GSYİH İçindeki Payı

Kaynak: Yıldız, 2014: 103.

Şekil 3. e göre kayıt dışı ekonomi verileri incelendiğinde 1990 dan itibaren kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki oranının arttığı ve 1/4 oranında seyrettiği görülmektedir. 1995 yılından itibaren ortalama %15'lere düşen kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payı 2006 senesine dek bu ortalama düzeyiyle devam etmiş, sonraki 5 senede bir miktar artış gösterse de son yıllarda %10 bandının altına dŐtĐi görülmektedir.

Tecim (2008: 35)' e göre ‘‘Son yıllarda azalmıŐ olmakla beraber, Türkiye’de yaşanan kronik enflasyon, spekülatif kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması, kayıt dışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olmuştur. Bazı ekonomik faaliyetlerin niteliği bu faaliyetlerin kayıt altına alınmasını güçleŐtirir. Bu tür faaliyetlerin başında tarımsal faaliyetler gelmektedir. Dolayısıyla, tarıma dayalı hammadde kullanan sektörlerde de kayıt dışı ekonomi daha büyüktür. Özellikle tarıma dayalı hammadde kullanan tekstil sektöründe kayıt dışı ekonominin geniş boyutta olduğu tahmin edilmektedir’’.

Tablo 7: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Yaygınlığındaki Farklılıklar

	Kayıt dışı firmalarla rekabet eden firmalar	Gayri resmi sektördeki firmaların faaliyetlerini büyük bir engel olarak tanımlayan firmalar	Faaliyetlerine başladıklarında resmi olarak kaydolan firmalar	Resmi olarak kayıt olmayan çalışılan yıl sayısı
Hepsi	52,4	32,2	94,0	0,4
Sektöre göre:				
Gıda	65,0	48,1	92,2	0,9
Tekstil	48,6	28,0	90,5	0,4
Giysi	45,8	42,7	98,7	0,2
Kimyasallar ve Kimya Ürünleri	64,5	50,7	99,3	0
Metalik olmayan mineral ürünler	44,9	26,8	92,0	0,6
Diğer üretim	46,4	30,4	91,0	0,1
Şirket boyutuna göre				
Küçük (5-19 çalışan)	51,8	33,1	91,5	0,5
Orta (20-99 çalışan)	52,5	34,0	98,0	0,2
Büyük (100 + çalışan)	55,3	23,0	97,3	0,3
Lokasyona göre:				
Marmara	48,9	34,8	95,4	0,3
Güney	44,0	27,9	89,8	0,5
Ege	62,3	29,7	91,6	0,2
Orta Anadolu	58,6	32,8	93,3	0,9
Karadeniz - doğu	57,7	26,6	94,8	0,6
İhracat durumuna göre:				
Direkt İhracatı satışlarının %10+'u olan	47,9	26,4	93,2	0,4
İhracat yapmayan	53,6	33,8	94,3	0,4
Şirket sahibine göre:				
Yerli Mülkiyet	53,2	32,5	94,7	0,4
Yabancı Mülkiyet	25,3	23,3	73,3	0,6

Kaynak: Dünya Bankası İşletme Anketi, 2008.

Euorofound (2013)’ a göre “Tablo ayrıca, pek çok ülkeye oldukça tezat olarak, Türkiye’de daha büyük firmaların kayıt dışı firmaların varlığından orta ölçekli firmalara göre biraz daha fazla etkilenme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber, küçük ve orta ölçekli işletmelerin kayıt dışı firmaların büyük bir engel oluşturduğunu ileri sürmeleri büyük işletmelere göre çok daha olasıdır. Bununla ilgili olarak, ihracat yapmayan firmalar ve yerel mülkiyetli firmaların kayıt dışı firmalarla rekabete tanık olması daha olasıdır; ayrıca bunların kayıt dışı ekonominin, işlerinin önünde engel oluşturduğunu belirtmeleri ihracat yapan ve yabancı mülkiyetli firmalara göre daha olasıdır. Tablo ayrıca, kayıt dışı ekonominin yaygınlığında mekânsal olarak belirgin farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Kayıt dışı ya da gayri resmi firmalarla rekabet eden firmaların oranı Ege Bölgesi’nde en yüksek olup bu bölgeyi Orta Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleri takip etmektedir. Marmara ve Orta Anadolu’daki firmaların kayıt dışı firmaların büyük bir engel oluşturduğunu belirtmeleri daha olası olsa da, kayıt dışı çalışmada en düşük oran Güney ve Marmara bölgelerinde görülmektedir”.

Maliye Bakanlığı (2013)' na göre "Maliye Bakanlığı Stratejik Planında ve yıllık performans programlarında yer alan göstergelerin gerçekleşme durumunun tespit edilmesi, bu tespit doğrultusunda gerekli önlemlerin alınması ve sonuç olarak iyi bir değerlendirme yapılması izleme ve değerlendirme sistemi kapsamında ele alınmaktadır. İzleme ve değerlendirme sürecinde stratejik plan uygulanmasının etkinliğinin, tutarlılığının ve sürekliliğinin artırılması amacıyla, veri girişlerinin yapıldığı sisteme çeşitli kontrol mekanizmaları konulmuştur.

Böylece harcama birimleri tarafından sunulan bilgilerin güvenilirliği sağlanmış olacaktır. Yılsonu itibariyle önceki mali yıla ilişkin performans göstergelerinin hedefe ulaşma durumunu değerlendiren yıllık değerlendirme raporu üst yönetime sunulmaktadır".

Gelir dağılımı adaletsizliği noktasında ülkemiz pek de iyi bir noktada değildir. Gelirden aldıkları pay diğer bireylere göre daha az olan kişilerin ek iş adı altında kayıt dışı işlerde emek sarf ettiği görülmektedir. Bu etken de kayıt dışı ekonominin büyümesine sebebiyet vermektedir. Türkiye'de yetişmiş ve nitelikli işgücü probleminin yaşanması, vergi ve fonlar vasıtasıyla işverene olan yükünün fazlalığı kayıt dışılığı artıran faktörlerin başında gelmektedir. İşyeri sahipleri, söz konusu maliyetleri minimize edebilmek amacıyla ya emek yoğun üretimden vazgeçip sermaye yoğun üretime geçmekte ya da emek piyasasındaki ücretlerden daha düşük ücretlere çalışanların var olduğu kayıt dışılık içeren iktisadi faaliyetleri tercih etmektedir.

Öztürk (2007: 45)' e göre "Türk vergi sisteminde uygulanan muafiyet ve istisnaların oldukça fazla olması da vergi tabanının genişletilmesini engellemekte, dolayısıyla kayıt dışı ekonomiye davetiye çıkarmaktadır. Öte yandan vergi kanunları ve mevzuatın karmaşık olması ve vergi kanunlarında yapılan sık değişiklikler kanunların anlaşılabilirliğini ve uygulanabilirliğini zorlaştırmış, dolayısıyla mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye yönelmelerine neden olmuştur. Türkiye'de; toplanan vergi gelirlerinin etkin bir şekilde ve bireylerin gerekli gördüğü alanlarda kullanılmaması, rüşvet ve yolsuzlukların yaygın olması, kamu kaynaklarının israf edilmesi, vergi ödeyenlerin vergi bilincinin ve ahlakının zayıflamasına neden olmuş, dolayısıyla kayıt dışı ekonomi giderek artmıştır".

Günümüzde Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ile beraber vergi kayıp ve kaçığının gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması sağlanarak vergi gelirlerinin sürekli ve devamlı olarak artırılması, ulaşılması gereken bir hedef olarak belirlenmelidir. Ekonomideki düzelme, sağlanacak diğer tedbirlerin yanında, vergi

gelirlerinin artmasına bağılı gözükmektedir. Özellikle Orta Vadeli Program çerçevesinde tahmin edilen gelir tahminlerinin gerçekleşmesi önemli ölçüde kayıt dışılıkla ilgili mücadeleye bağılı olmaktadır. Son dönemlerde hazırlanan tüm program ve planlarda ise kayıt dışılıkla mücadele bir politika haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu da kayıt dışılığa azaltmak için verilen önemin büyüklüğünü göstermektedir.

2.6.2. Dünya'daki Boyutları

Kayıt dışı ekonomi, ülkeler açısında bir gelişmişlik göstergesi olduğundan çok büyük önem taşımaktadır. Öyle ki, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere oranla daha büyük oranlarda kayıt dışı ekonominin varlığı bunu kanıtlar niteliktedir. Ancak gelişmiş ülkelerde de kayıt dışı ekonominin boyutları küçümsenemeyecek derecede önemli bir durumdur (Gönnetlioğlu, 2010: 41). Birçok gelişmekte ve geçiş ülkelerinde yapılan çalışmalara baktığımızda kayıt dışı ekonominin GSMH' ya oranı yaklaşık olarak % 40'ı geçmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise kayıt dışı ekonominin boyutu bu kadar yüksek değildir. Gelişmekte ve geçiş ülkelerindeki yüksek vergi yükü, aşırı müdahaleler vb. nedenler firmaları ve bireyleri kayıt dışı sektöre teşvik etmektedir (Dabla-Norris ve Feltenstein, 2005: 153).

Son yıllarda, artan kayıt dışı ekonomi sorunu dünya ülkelerindeki politikacıların ve araştırmacıların dikkatlerini çekmiştir. Kayıt dışı ekonomi; yer altı ekonomi, gölge ekonomisi, enformel ve düzensiz ekonomi gibi bir çok adlandırma ve tanımlama yapılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi için İtalya'da "lavoro nero" yani "kayıt dışı", Almanya'da "schwarzarbeit" yani "ikinci işte çalışma" Eski Sovyet Ülkeleri'nde "parallel, secondary" yani "parelel ve ikincil ekonomi" tanımlamaları yapılmaktadır. Ülkelerin kayıt dışı ekonomiyle ilgilenmelerinin üç ana nedeni vardır (Frey ve Pommerehne, 2002: 1-2);

- 1) Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artması, firmaların ve bireylerin artan yüklerinin bir reaksiyonu olarak yorumlanır.
- 2) Vergi yükündeki bir artış kayıt dışı ekonomi boyutlarını artırır ve bu da vergi tahsilatında düşüşe neden olacaktır.
- 3) Artan kayıt dışı ekonomik faaliyetler sonucu, ülke ekonomisinin göstergelerinde hata ve yanlışların olması, politikacıların ve ekonomik yapının yanlış kararlar almasına ve yanlış politikalar belirlemesine neden olur. Eğer istihdamın bir bölümü kayıt dışı ekonomide çalışıyor ise, resmi/kayıtlı işsizlik oranı yüksek olacaktır. Eğer kayıt dışı

sektöre resmi/kayıtlı sektörden daha hızlı genişliyorsa reel gelir de büyüyecektir ve benzer şekilde enflasyon oranları da olduğundan büyük olabilir.

Kayıt dışı iktisadi faaliyetler birçok unsurun birbirini etkilemesi ile meydana gelmekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetler her ülkede farklılık arz etmektedir. Bu sebepten dolayı kayıt dışı ekonominin belirlenmesi evresinde ülke bazlı özellikler dikkate alınarak yöntemler tespit etmek gerekmektedir (Fleming vd., 2000: 402).

Kayıt dışı gelişim deneyimlerine göre, gelişmiş, gelişmekte olan ve geçiş ekonomileri olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.

- *Gelişmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları*

Kayıt dışı ekonomi oranları bakımından dünyaya bakıldığında hemen hemen her ülkenin farklı oranlarda da olsa kayıt dışı ekonomiye sahip oldukları görülmektedir (Sugözü, 2008: 168). Ancak gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranı gelişmekte olan ülkelere göre daha küçüktür. Gelişmiş ülkelerde vergi denetiminin sıkı olması, vergi kaçırma halinde uygulanan yaptırımların ağır olması, vergi kaçırmanın ahlaki olarak ta hoş görülmemesi gibi nedenler kayıt dışı ekonominin boyutunun büyük oranlarda artmasını engellemiştir (Yılmaz, 2010: 21).

Schneider (2012)'in MIMIC yöntemi ve para talebi yaklaşımı ile 21 OECD ülkesi için yaptığı çalışmanın sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir. Bu tabloda 1989-2007 dönemleri arasındaki kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranını yüzde (%) olarak gösterilmiştir. Gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelere göre daha çok veri bulunmaktadır. Bu da çalışmaları kolaylaştırmaktadır. 2007 yılında kayıt dışı ekonomi boyutunun en düşük olduğu ülkeler ABD (% 7,2) ve İsviçre (9,2)'dir. Aynı yıl için kayıt dışı ekonomi boyutunun yüksek olduğu ülkeler Yunanistan (% 28.5) ve İtalya (%27.0)'dir. OECD'ye üye 21 ülkede 1998 – 2007 dönemleri arasında kayıt dışı ekonomi boyutlarının ortalamasına baktığımızda 1998/90 döneminde ortalama %12,7'dir ve 1999/00 dönemine bir artış görülmektedir. Ancak, 1999/00 döneminden sonra 2007 dönemine kadar kayıt dışı ekonomi boyutunun azaldığı görülmektedir. 2007 yılında 21 OECD ülkesinde kayıt dışı ekonomi ortalaması %13,9 olarak gösterilmiştir.

Tablo 7: Gelişmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi

OECD Ülkeleri	1989/90	1994/95	1997/98	1999/00	2001/02	2003	2004	2005	2006	2007
ABD	6,7	8,8	8,9	8,7	8,7	8,5	8,4	8,2	7,5	7,2
Avusturya	6,9	8,6	9,0	9,8	10,6	10,8	11,0	10,3	9,7	9,4
Britanya	9,6	12,5	13,0	12,7	12,5	12,2	12,3	12,0	11,1	10,6
Avustralya	10,1	13,5	14,0	14,3	14,1	13,7	13,2	12,6	11,4	10,7
Almanya	11,8	13,5	14,9	16,0	16,3	17,1	16,1	15,4	14,9	14,6
Belçika	19,3	21,5	22,5	22,2	22,0	21,4	20,7	20,1	19,2	18,3
Danimarka	10,8	17,8	18,3	18,0	17,9	17,4	17,1	16,5	15,4	14,8
Finlandiya	13,4	18,2	18,9	18,1	18,0	17,6	17,2	16,6	15,3	14,5
Fransa	9,0	14,5	14,9	15,2	15,0	14,7	14,3	13,8	12,4	11,8
Hollanda	11,9	13,7	13,5	13,1	13,0	12,7	12,5	12,0	10,9	10,1
İrlanda	11,0	15,4	16,2	15,9	15,7	15,4	15,2	14,8	13,4	12,7
İspanya	16,1	22,4	23,1	22,7	22,5	22,2	21,9	21,3	20,2	19,3
İsveç	15,8	19,5	19,9	19,2	19,1	18,6	18,1	17,5	16,2	15,6
İsviçre	6,7	7,8	8,1	8,6	9,4	9,5	9,4	9,0	8,5	8,2
İtalya	22,8	26,0	27,3	27,1	27,0	26,1	25,2	24,4	23,2	22,3
Japonya	8,8	10,6	11,1	11,2	11,1	11,0	10,7	10,3	9,4	9,0
Kanada	12,8	14,8	16,2	16,0	15,8	15,3	15,1	14,3	13,2	12,6
Norveç	14,8	18,2	19,6	19,1	19,0	18,6	18,2	17,6	16,1	15,4
Portekiz	15,9	22,1	23,1	22,7	22,5	22,2	21,7	21,2	20,1	19,2
Yeni Zelanda	9,2	11,3	11,9	12,8	12,6	12,3	12,2	11,7	10,4	9,8
Yunanistan	22,6	28,6	29,0	28,7	28,5	28,2	28,1	27,6	26,2	25,1
Ortalama	12,7	16,2	16,8	16,8	16,7	16,5	16,1	15,6	14,5	13,9

Kaynak: Scheneider, 2012: 23.

- *Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları*

Gelişmekte olan ülkeler grubunda toplam 86 ülke yer almaktadır. Bunlardan 37'si Afrika Ülkesi, 28'i Asya Ülkesi, 21'i de Merkez ve Güney Afrika Ülkesi olmaktadır. Bu ülkelerdeki kayıt dışı ekonomik sektör, pek çok ekonomik faaliyetleri üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu ülkelerdeki piyasalar, neo-klasik teorinin öne sürdüğü gibi tam işleyen piyasalar değildir. Bu ekonomilerin en fakirlerinde bile organize olmuş denilebilecek piyasalar vardır. Bu piyasaların temelini kanunlar ve düzenlemeler oluşturmaktadır. Bu

organize olmuş piyasalar dışında organize olmamış veya kayıt dışı sektörler vardır (Kılıç ve Özçelik, 2006: 353).

Tablo 9’da 1989-2007 dönemleri arasında bazı gelişmekte olan ekonomilerde Schneider (2012) tarafından MIMIC yöntemiyle yapılan çalışmanın sonuçları gösterilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler Afrika, Orta ve Güney Amerika ve Asya olmak üzere 3’e ayrılmıştır. Afrika’da da 8 ülke, Orta ve Güney Amerika’da 15 ülke ve Asya’da 11 ülkede kayıt dışı ekonomi boyutunun sonuçları gösterilmiştir.

Afrika’da 8 ülke arasında en yüksek kayıt dışı ekonomi oranı Tanzanya ve Nijerya’da görülmektedir. En düşük kayıt dışı ekonomi oranı ise Moritus ve Güney Afrika’da görülmektedir. 2007 yılında Tanzanya’da kayıt dışı ekonomi oranı % 53,7’dir ve Nijerya’da 2006 döneminde kayıt dışı ekonomi oranı %53,0’dır. 2007 dönemin en düşük oran Moritus (%21,9)’da görülmektedir. Afrika’da 8 ülkenin kayıt dışı ekonomi 1999 döneminde %39,1 iken bu oran 2007 yılında %33,5 oranına düştüğü görülmektedir.

Orta ve Güney Afrika’da 15 ülke arasında en düşük kayıt dışı ekonomi oranı Şili’de görülmektedir. Şili’de yıllar itibariyle kayıt dışı ekonomi boyutunun sürekli azaldığı görülmektedir. En yüksek kayıt dışı ekonomi oranı ise Bolivya’da görülmektedir. Orta ve Güney Afrika ülkelerinde 2003’ten itibaren kayıt dışı ekonomi boyutunun küçüldüğü görülmektedir.

Asya’da 11 ülke arasında en düşük kayıt dışı ekonomi oranı Singapur ve en yüksek oran Tayland’da görülmektedir. Asya ülkelerin 1999 ve 2007 dönemleri arasında kayıt dışı ekonomi boyutunun azaldığı görülmektedir. Asya ülkeleri arasında yer alan Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutu 1999 döneminde %32,7 ve bu oran 2007 döneminde kayıt dışı ekonominin %29,1’e düştüğü görülmektedir.

Tablo 8: Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

ÜLKELER	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Afrika									
Botsvana	33,9	33,4	33,2	33,3	33,0	32,8	32,7	32,3	31,9
Fas	36,5	36,4	35,7	35,5	35,0	34,2	34,9	33,1	33,1
Güney Afrika	28,4	28,4	28,4	28,0	27,8	27,1	26,5	24,0	25,2
Monitus	23,3	23,1	22,9	23,0	22,7	22,4	22,4	22,2	21,9
Mısır	35,5	35,1	35,2	35,7	35,4	35,0	34,8	34,1	33,1
Nijerya	58,0	57,9	57,8	57,6	56,3	55,1	53,8	53,0	-
Tanzanya	58,6	58,3	57,7	56,9	56,6	56,0	55,4	54,7	53,7
Tunus	38,7	38,4	37,8	37,8	37,4	36,9	36,7	35,9	35,4
Ortalama	39,1	38,9	38,6	38,5	38,0	37,4	37,2	36,2	33,5
Orta ve Güney Amerika									
Ajantin	25,2	25,4	26,1	27,6	26,4	25,5	24,7	23,8	23,0
Bolivya	67,0	67,1	67,6	67,7	67,7	66,9	64,3	62,8	63,5
Brezilya	40,8	39,8	39,9	39,9	39,6	38,6	38,4	37,8	36,6
Ekvator	34,2	34,4	33,7	33,3	32,8	31,6	30,8	30,4	30,4
Guatemala	51,6	51,5	51,6	51,2	50,7	50,5	50,2	50,2	49,0
Honduras	50,3	49,6	49,7	49,6	48,9	48,3	47,3	46,1	45,1
Kolombiya	39,4	39,1	38,9	38,9	37,9	37,1	36,1	35,1	33,5
Kosta Rika	26,1	26,2	26,4	26,4	26,1	25,9	25,6	25,0	24,0
Meksika	30,8	30,1	30,3	30,4	30,5	30,1	29,9	29,2	28,8
Panama	64,8	64,1	64,7	65,1	64,4	63,5	61,7	60,0	-
Paraguay	38,0	39,8	39,7	40,1	39,1	38,3	38,2	37,4	-
Peru	60,1	59,9	60,2	59,1	58,6	57,9	57,2	55,7	53,7
Şili	19,9	19,8	19,6	19,6	19,4	19,1	18,9	18,7	18,5
Uruguay	50,5	51,1	51,7	54,0	53,6	51,1	49,2	48,5	46,1
Venezüella	33,8	33,6	33,5	35,5	36,9	34,9	33,5	32,0	30,9
Ortalama	42,2	42,1	42,2	42,6	42,2	41,3	40,4	39,5	37,2
Asya									
Filipinler	43,8	43,3	43,0	42,5	42,0	41,6	40,1	39,5	38,3
Güney Kore	28,3	27,5	27,3	26,9	26,8	26,5	26,3	25,9	25,6
Hindistan	23,2	23,1	22,8	22,6	22,3	22,0	21,7	21,2	20,7
Hong Kong	17,0	16,6	16,6	16,6	16,4	15,9	15,5	15,0	14,7
İsrail	22,7	21,9	22,3	22,7	22,7	22,1	21,8	21,2	20,7
Kıbrıs	29,2	28,7	28,2	27,8	28,2	28,1	27,7	27,3	26,5
Malezya	32,2	31,1	31,6	31,5	31,2	30,7	30,4	30,0	29,6
Singapur	13,3	13,1	13,3	13,3	13,1	12,8	12,7	12,4	12,2
Tayland	53,4	52,6	52,4	51,5	50,2	49,6	49,0	48,5	48,2
Tayvan	43,5	43,2	42,9	42,7	42,1	41,7	41,5	41,2	41,0
Türkiye	32,7	32,1	32,8	32,4	31,8	31,0	30,0	29,5	29,1
Ortalama	30,8	30,3	30,3	30,0	29,7	29,3	28,8	28,3	27,9

Kaynak: Demir, 2007: 60.

- *Geçiş Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi Boyutları*

Komünizmin yıkılması ve radikal geçişlerin yaşanması yaşadığımız yüzyılda sosyal bilimler için önemli bir deneyim olmuştur (Fiege ve Urban, 2008: 299). Berlin Duvar'ının 1989 senesinde yıkılması ve 1991 senesinde Sovyetlerin dağılması neticesinde meydana gelen bir grup ekonomi, ekonomi ilminde "Geçiş Ekonomileri" olarak ifade edilmektedir (Bal, 2004: 173). Geçiş ekonomisi ülkeleri;

- a. Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Makedonya, Macaristan, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya,
- b. Estonya, Letonya ve Litvanya,
- c. Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna,
- d. Çin, Kamboçya, Laos ve Vietnam,

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ve dağılmasının en önemli nedenlerden birisi kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin aşırı derecede artması yani kayıt dışı ekonominin kayıtlı (resmi) ekonominin yerini almasıdır (Altuğ, 1999: 309). Bu ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin boyutları, piyasa ekonomisinin hâkim olduğu ekonomilerdeki kayıt dışı ekonominin boyutlarından neredeyse daha büyüktür. Bu ekonomilerdeki kayıt dışı faaliyetler genellikle hırsızlık, rüşvet, bahşiş vergi kaçırma ve kamu mallarının istismarı gibi kaynaklardan elde edilen gelirler ve bu şekilde yapılan harcamaları kapsamaktadır (İlgin, 1999: 83).

Geçiş ekonomileri, serbest piyasa ekonomileri noktasında zayıftır. Bu tür ekonomilerde sermaye birikiminin düşük seviyelerde olması söz konusu zayıflığın başlıca sebeplerinden olup piyasa ekonomisine dair yasal altyapı ve kurumların mevcut olmayışı, devletin işleyişinin genel olarak zayıflığı, iktisadi faaliyetlerin devletçe denetiminin yapılamaması kayıt dışılığın artmasındaki en önemli sebepler arasında gösterilebilir (Bal, 2004: 175-76).

Tablo 9'da 1999 - 2007 dönemleri arasında 25 Geçiş Ülkesinde kayıt dışı ekonomi boyutları gösterilmektedir. Schneider (2011) tarafından yapılan bu çalışmada MIMIC modeli ve Ekonometrik tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Bu ülkeler arasında kayıt dışı ekonomi hacmi en yüksek olan ülkelerin sırasıyla Gürcistan ve Azerbaycan olduğu saptanmıştır. Her iki ülkede de 1990'dan 2007'ye kadar kayıt dışı oranında artış görülmektedir. Kayıt dışı ekonomi oranının en düşük olduğu ülkeler ise bütün dönemler için Slovenya ve Çek Cumhuriyeti'nde gözlemlenmiş olup bu ülkelerdeki oranlar bütün dönemler için birbirlerine yakındır. Tabloya bakıldığında bütün ülkelerde kayıt dışı ekonomi oranının bütün dönemler için azalmadığı tam aksine artış gösterdiği gözlemlenmiştir.

Tablo 9: Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Ülkeler	1999/00	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07
Arnavutluk	33.4	34.6	35.3	36.1	36.3	37.0	36.0
Ermenistan	46.3	47.8	49.1	50.6	51.2	52.6	52.0
Azerbaycan	60.6	61.1	61.3	61.5	61.9	62.3	61.5
Belarus	48.1	49.3	50.4	51.2	52.1	53.0	52.2
Bosna Hersek	34.1	35.4	36.7	37.2	38.1	39.0	38.2
Bulgaristan	36.9	37.1	38.3	39.1	40.0	40.2	39.4
Hırvatistan	33.4	34.2	35.4	36.1	37.2	37.3	36.5
Çek Cumhuriyeti	19.1	19.6	20.1	20.2	19.8	19.0	18.2
Estonya	38.4	39.2	40.1	39.4	38.6	37.2	36.0
Gürcistan	67.3	67.6	68.0	68.2	68.6	69.0	68.2
Macaristan	25.1	25.7	26.2	26.4	26.1	25.3	24.4
Kazakistan	43.2	44.1	45.2	46.3	47.0	47.3	46.5
Kırgızistan	39.8	40.3	41.2	41.9	42.7	43.4	43.0
Letonya	39.9	40.7	41.3	40.6	39.8	38.2	37.1
Litvanya	30.3	31.4	32.6	31.3	30.4	29.1	28.2
Makedonya	34.1	35.1	36.3	37.3	38.4	39.0	38.3
Moldova	45.1	47.3	49.4	50.1	51.2	52.3	51.4
Polonya	27.6	28.2	28.9	29.2	29.3	27.3	26.5
Romanya	34.4	36.1	37.4	38.2	38.9	38.3	37.4
Rusya	46.1	47.5	48.7	49.3	50.1	50.3	49.4
Sırbistan ve Karadağ	36.4	37.3	39.1	40.3	41.1	42.1	41.4
Slovakya	18.9	19.3	20.2	19.6	19.0	18.4	17.4
Slovenya	27.1	28.3	29.4	29.0	28.6	27.2	26.4
Ukrayna	52.2	53.6	54.7	55.6	57.3	58.1	57.3
Özbekistan	34.1	35.7	37.2	38.6	39.8	40.6	39.5
Ortalama	38.1	39.1	40.1	40.5	41.0	40.9	39.9

Kaynak: Schneider, 2009: 19.

Geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi boyutları Tablo 9’da görüldüğü gibi ortalama 1999/2000’de % 38.1, 2001/02’de % 39.1, 2002/03’te % 40.1, 2003/04’te % 40.5, 2004/05’te % 41.0, 2005/06’da %40.9 ve 2006/07’de ise % 39.9 olarak bulunmuştur. Kayıt dışı ekonomi hacmi ortalaması 2004/05 dönemimde % 41.0’a çıkmış ve 2006/07 döneminde ise ortalama % 39.9’a inmiştir. Bütün dönemler için ortalama sonuçları yakın tahminler vermektedir.

Putnins ve Sauka (2011: 5-7)’ya göre, "Genel olarak bu ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin sebepleri, yüksek vergi yükü, yönetimdeki güçlü yolsuzluklar ve etkileri, organize suçlar ve hukuka olan güven ve bağlılığın azalmasıdır".

Bal (2004)’e göre ise geçiş ekonomilerinde kayıt dışılığın nedenleri şöyledir;

- Aşırı vergiler ve toplumsal harcamalar,
- Maliyetli olmasa bile karmaşık olan vergi ve sosyal güvenlik mekanizması,
- Düzenleyici mahiyetteki devlet müdahaleleri, engelleri ve bürokratik işlemleri,
- Aşırı yolsuzluk seviyesi
- Mevcut bürokratik yapı,
- Devlet yardımlarından yararlanma olanağı,
- Devletin sistemine ve işleyişine karşı gelmek,
- Kanuni alt yapının yeterli olmayışı,
- Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunabilme kolaylığı ile bu işlemlerin maliyetlerinin düşüklüğü ve müeyyidelerinin caydırıcı olmaması,
- Piyasadaki mevcut yapısal problemlerin küçük ölçekli işletmeleri kayıt dışı faaliyetlere yöneltmesi
- İşgücü piyasasındaki katı yapı ve çalışma süresinin düşürülmesi nedeniyle işgücü maliyetinin yükselmesi,
- Devlete olan itaat ve ahlaki değerlerin değişmesi,
- Kayıtlı olmayan ticari faaliyetlerdeki kar marjlarının yüksekliği,

Tablo 10'da kayıt dışı ekonomi hacminin ülke gruplamasındaki 1999, 2003 ve 2007 dönemleri için ortalama oranları verilmektedir. Buna göre Gelişmekte Olan Ülkelerde 1999'da % 37,9, 2003'te % 36,9 ve 2007'de % 33,7'dir. Geçiş Ülkelerinde 1999'da % 29,6, 2003'te 28,3 ve 2007'de 26,2'dir. OECD Ülkelerinde 1999'da 14,2, 2003'te 13,5 ve 2003'te % 13'tür. Tabloya baktığımızda 1999, 2003 ve 2007 dönemlerinde bütün ülke gruplarında kayıt dışı ekonominin ortalama boyutunun azaldığı görülmektedir.

Tablo 10: Ülke Gruplarında KDE/GSMH Oranları

Ülke Grupları	1999	2003	2007
Gelişmekte Olan Ülkeler (116 Ülke)	37,9	36,9	33,7
Geçiş Ülkeleri (25 Ülke)	29,6	28,3	26,2
OECD Ülkeleri (25 Ülke)	14,2	13,5	13
Diğer Ülkeler (162)	17,9	17,2	16,1

Kaynak: Schneider, 2012: 27.

3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖLÇÜMÜ

3.1. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Öölçölmesi

Devletin temel amacı; toplumun refahını sağlamak, bireyler arasındaki haksız kazancı, üreticilerin haksız rekabetini önleyerek vatandaşların ekonomik yapıya olan güvenini artırarak ülke ekonomisinin büyümesini sağlamak ve bu amaçla politikalar üretmektir. Bu nedenle devletin topluma ve ekonomik yapıya zarar veren her türlü ekonomik faaliyetleri önlemek ve en aza indirmek amacıyla tedbirler alması gerekmektedir. Eğer bu tür ekonomik faaliyetlere karşı etkin ve engelleyici politikalar üretilmez ise kayıtlı olan ekonomi kayıt dışı ekonomiye doğru bir yön izleyecektir.

Bir ülke ekonomisinde, ekonomik yönetimin temel amacı; kaynak dağılımında etkinlik ve kaynakların verimli kullanılması, yeterli ve sürdürülebilir büyüme, fiyat istikrarı, gelir dağılımında adalet, dış dengenin sağlanması gibi hedefler olarak sıralanabilir. Ekonomik yapının bu hedeflere ulaşabilmesi için, ülkenin refah düzeyi, istihdam ve fiyatlar genel seviyesi ve gelir dağılımı konularındaki iktisadi gerçeklerin doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekir. Ancak bu saptama yapılmadığı takdirde istatistiki kayıt dışılık ortaya çıkacaktır. Bu da ekonomik yapının hedeflerine ulaşmasını zorlaştıracaktır (DPT, 2001: 7).

Kayıt dışı ekonomi olgusu 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’nin gündemine girmiştir. Ekonominin sorunlarla bođuŐtuđu, yolsuzlukların gündemden düşmediği bir dönemde, araştırmacılar ve akademisyenler kayıt dışı ekonomiyle mücadele amaçlı çeşitli araştırmalar yapmaya başlamışlardır. 2000’li yıllardan sonra ise bu sorunla mücadele edebilmek için yoğun çaba harcanmıŐtır. Ülkemizde 60. Hükümet tarafından 2008 yılı "kayıt dışı ekonomiyle mücadele yılı" ilan edilmiştir. Avrupa Birliği ile üyelik sürecinde kayıt dışı ekonomi adıyla bir başlık olmasa da devletin yeniden yapılanması ve yolsuzlukla mücadele açısından önemli bir aşama olarak görölmüŐtür (Kırbaş, 2012: 17-18).

Piyasa ekonomisinin girdiği 1985’li yıllardan bugüne kadar meydana gelmiş enflasyon oranlarının yüksekliği, spekülasyona dayalı gelir etme çabasının yoğunluğu, gelir paylaşımında adaletli ortamın sağlanamaması ve ticari faaliyetlerin kontrolsüz kalması kayıt dışı ekonominin farklı boyutlara devinmesine neden olmuştur. Fakat meŐhur 24 Ocak Ekonomik kararlarının verildiği 1980 senesinden bugüne dek, hızlı bir ivme ile artan kamu kesimi açıkları neticesinde bütçenin gelir gider dengesizliği her geçen gün

kötüye gitmiştir. Bu durum neticesinde söz konusu açığı kapatabilmek için kaynak arayışı kayıt dışı ile mücadele edilmesine ve kayda alınması noktasında girişimlerin gerçekleştirilmesine başlanmıştır (Biçer, 2006: 69). Bu uygulamalar neticesinde kayıtlı olan vergi mükelleflerinden ek vergilerin tahsili ve yeni vergilerin yüklenmesi bir süre rahatlamaya neden olsa da uzun süreli çözüm olarak kendisini göstermemiştir. Bu durum kayıtlı mükelleflerin rekabet edebilirliğini sekteye uğratarak kayıt dışı rakiplerinin karşısında güç kaybetmesine ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunanların güçlenmesine neden olmuştur (Oktaykızı, 2012: 159).

2000'li yıllardan sonra özellikle 2008 yılından itibaren atılan adımlar ve yürütülen politikalar kayıt dışı ekonominin azalmasını sağlamıştır. Kayıt dışı ekonomiyle mücadele etmek için çıkartılan yasalar, kurulan kurumlar ve en önemlisi yetkililerin yazılı ve görsel medyadaki kararlı tutum ve davranışları Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonomi hacminin azalmasını sağlamıştır (Kırbaş, 2012: 17-18, Yılmaz, 2012: 457-473).

3.2. Parasalcı Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı faaliyetlerin boyutlarını tahmin etmek amacıyla Yılmaz (2010) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları Tablo 11'de gösterilmektedir. 1999-2008 dönemi için Tablo 11'deki sonuçlara bakıldığında, dolaşımdaki paranın vadesiz mevduatlara oranının (C/D) minimum olduğu ($k=0,65$) 2001 yılında bütün iktisadi işlemlerin kayıtlı olduğu varsayılırsa kayıt dışında kalan iktisadi faaliyetlerin kayıtlı olanın ortalama 0,65'ini meydana getirdiği görülmektedir. Bu noktada dikkat çeken konu, 1994'de yaşanan krizin akabinde kayıtlı ekonomik faaliyetlerde artış gösterme trendi görülürken, 2011 senesinde meydana gelen kriz akabinde kayıt dışı ekonomide belirgin bir yükselme meydana gelmiştir.

Tablo 11: Basit Parasal Oran Yaklaşımı İle Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğünün Ölçülmesi

Dönem	Nüfus(1000)	İşgücü(1000)	İstihdam(1000)	İşgücü/Nüfus	İstihdam/Nüfus	Kayıt dışı/Nüfus	Kayıt dışı İstihdam Edilen Nüfus
Mart -2000	63703	20726	19006	33	30	3	1720
Haziran-2000	63936	22727	21312	36	33	2	1415
Eylül-2000	64180	23022	21727	36	34	2	1295
Aralık-2000	64427	21547	20182	33	31	2	1365
Mart-2001	64975	21031	19222	32	30	3	1809
Haziran-2001	64914	22694	21127	35	33	2	1567
Eylül-2001	65164	23782	21875	36	34	3	1907
Aralık-2001	65415	22771	19742	35	30	4	2335
Mart -2002	67983	21917	19387	32	29	4	2530
Haziran-2002	98250	24233	21975	25	22	3	2258
Eylül-2002	68525	25247	22833	37	33	4	2414
Aralık-2002	68800	24347	21658	35	31	4	2689
Mart -2003	69074	23088	20244	33	29	4	2844
Haziran-2003	69340	24115	21696	35	31	3	2419
Eylül-2003	69613	24739	22411	36	32	3	2328

YIL	Dolaşımdaki Para	Toplam Mevduat	C/D	GSMH	Paranın Dolaşım Hızı	KDE	Oran (%)
1999	1.887.153.000	2.794.028.000	0,68	78.282.966.809	17,02	1.387.314.935	1,77
2000	3.196.942.000	4.352.301.000	0,73	125.596.128.755	17,53	6.735.949.249	5,36
2001	4.462.913.000	6.905.869.000	0,65	176.483.953.021	15,52	0	0,00
2002	6.899.360.300	8.928.269.400	0,77	273.463.167.795	18,61	21.014.138.814	7,68
2003	9.775.115.500	13.239.220.900	0,74	356.680.888.000	16,37	19.953.755.342	5,59
2004	12.443.527.600	16.349.864.000	0,76	428.932.343.026	15,94	29.918.856.233	6,98
2005	18.193.450.300	24.311.413.100	0,75	486.401.023.000	12,15	30.166.738.736	6,20
2006	24.439.415.700	23.462.399.400	1,04	575.783.962.000	14,91	138.290.509.790	24,02
2007	25.008.369.500	28.212.130.300	0,89	853.636.235.629	18,38	124.547.205.403	14,59
2008	31.295.479.000	31.166.095.000	1,00	950.098.199.059	18,52	206.555.698.777	21,74

Kaynak: Yılmaz, 2010: 82.

3.3. Fiziksel Girdi Yaklaşımına Göre Kayıt Dışı Ekonomi

Tablo 12’de 2004 yılında 1978 ile 2004 dönemleri için Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutlarını gösteren çalışmanın sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 12: Basit Elektrik Tüketim Yöntemi İle Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesi

YIL	GSMH	Elektrik Üretimi	Reel GSMH Endeksi	Elektrik Üretim Artış Hızı	Tahmin Edilen GSMH Endeksi	Kayıt Dışı Ekonomi Endeksi	KDE/GSM
1978	52582	21726	62				
1979	52324	22522	62	4	64	3	4
1980	50870	23275	60	3	64	4	6
1981	53317	24673	63	6	64	1	1
1982	54963	26552	65	8	68	3	4
1983	57279	27347	68	3	67	-1	-1
1984	61350	30613	73	12	76	3	5
1985	63989	34219	76	12	81	5	7
1986	68315	39695	81	16	88	7	9
1987	75019	44353	89	12	90	2	2
1988	76108	48048	90	8	96	6	7
1989	77347	52044	91	8	97	6	7
1990	84592	57543	100	11	101	1	1
1991	84887	60246	100	5	105	4	4
1992	90323	67342	107	12	112	5	5
1993	97677	73808	115	10	117	2	1
1994	91733	78321	108	6	123	14	13
1995	99028	86247	117	10	119	2	2
1996	106080	94862	125	10	129	3	3
1997	114874	103296	136	9	137	1	1
1998	119303	111022	141	7	146	5	3
1999	112044	116440	132	5	148	15	12
2000	119145	124922	141	7	142	1	1
2001	107783	122725	233	-2	253	20	9
2002	116338	129399	251	5	246	-6	-2
2003	123165	140581	266	9	273	7	3
2004	135308	149608	292	6	283	-9	-3

Kaynak: Us, 2006: 104.

Us (2006) ve Şapçı (2006) tarafından basit elektrik tüketim yöntemi ile yapılan çalışmanın sonuçları Tablo 12’te sunulmuştur. Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutlarını ölçmek amacıyla 1978-2004 yıllarını kapsayan bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığında zaman en yüksek oranın % 13 ile 1994 yılında çıktığı görülmektedir. 1983 yılında kayıt dışı ekonomik faaliyetler oranı % -1’e düştüğü görülmektedir. Yıllar itibariyle bakıldığında 1978 – 2004 yılları arasında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sürekli artıp yükseldiği görülmektedir.

4. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN MEVCUT DURUMU, TEDBİRLER VE ÖNERİLER

4.1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomiye Oluşturan Faktörler

Türkiye 'de kayıt dışı ekonomiye oluşturan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler aşağıdaki ana baŐlıklar altında incelenecektir.

4.1.1. Ekonomik Sebepler

Bir ülkede toplumsal barıŐ ve huzurun sağlanması ve korunması büyük ölçüde gelir dağılımındaki adalete bağlıdır. Gelir dağılımı, hem gelişmiş hem de az gelişmiş tüm ülkelerin ortak sorunu olmakla birlikte, asgari gelirin belirli bir düzeyin altına düştüğü ülkelerde daha ciddi sosyo-ekonomik sorunlara neden olmaktadır. Türkiye'de, ekonomi politikaları ana hedef olarak büyüme üzerine odaklanırken, gelir dağılımı sorunu ihmal edilmiş, görmezden gelinmiş ya da piyasa sürecinin kendi içinde sorunu çözeceği kabul edilmiştir. Ancak, gelir dağılımı ile ilgili göstergelerin ortaya koyduğu gerçek, birincil gelir dağılımı olgusu olarak ifade edilen ve piyasanın yönlendirdiği gelir dağılımının adil olmadığı ġeklinindedir. Son yıllarda gelir dağılımında düzelme yönünde bir eğilim gözlenmekle birlikte, iyileŐmenin ihmal edilebilir düzeyde az olması, bu konuda ciddi politikaların uygulanması gerektiği gerçegini gözler önüne sermektedir. Ülkede, adil olmayan birincil gelir dağılımındaki adaletsizliği ortadan kaldıracak ve gelirin yeniden dağılımını sağlayacak ikincil gelir dağılımı mekanizmalarının iŐletilmesi gerektiği konusundaki eğilimler güçlenmektedir. Bununla birlikte gelir adaletsizliği açısından bakıldığında Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda gelir dağılımını iyileştirmeye yönelik bir takım uygulamaların sorunun çözümünde etkili olmadığı görülmekle birlikte bu sorun için yeni çözümler devreye sokulmalıdır.

1980'lerin sonlarından itibaren Türkiye ekonomisinin oldukça kırılgan bir hale gelmesi ve özellikle 1990'larda hükümetlerin ortalama ömürlerinin aylarla ifade edilir hale gelmesiyle bütçe disiplininden giderek daha fazla taviz vermeye başlanmış ve bütçe açıkları da ciddi ġekilde merkez bankasından alınan avanslarla kapatılmaya çalışılmıştır. Söz konusu parasallaŐma süreci de enflasyonun artmasında aslan payına sahip olmuştur. Yine, 1950'lerde yaşandığı gibi, ekonomik problemler ve bütçe açıkları parasallaŐmaya, parasallaŐma da enflasyonun yükselmesine sebep olmuştur. 1997 ile birlikte hükümetin

kısa vadeli avans yoluyla merkez bankasından borçlanmasının önu kesilmiş, enflasyon oranı da bu tarihten itibaren düşüş eğilimine girmiştir. 2000 yılında yüzde 39'a kadar düşen enflasyon 2001 kriziyle beraber tekrar yüzde 70 düzeyine çıksa da 2002'de 1976'dan sonraki en düşük enflasyon oranı olan yüzde 29.75'e düşmüştür. 2004'teki yüzde 9.35 enflasyonla da Türkiye'de tek haneli enflasyon dönemine 1960'lardan sonra tekrar gelinmiştir. Uzun yıllar yüksek enflasyonla yaşayan ülkemizde işletmeler genel fiyat düzeyinin artması sonucu daha yüksek vergi dilimine tabi olarak daha çok vergi ödeme durumunda kalmışlardır. Bunun sonucunda da bazı işlemleri kayıt dışına kaydırarak vergi yükünden kurtulmaya çalışmışlardır (Tatlıyer, 2016: 15).

İkinci dünya savaşı sonrasında dünya çapında bir istikrarsızlık ortaya çıkmış bu ekonomik durumdan Türkiye'de etkilenmiştir. 1943 senesinde Türk Lirası'nda devalüasyon yapılarak ticaret artırılmaya çalışılmıştır. Ekonomik istikrarsızlıklar bununla da kalmayıp belirli zaman aralıklarında tekrar gündeme gelmiş olup yaklaşık on yılda bir bu problemle karşı karşıya kalınmıştır. 1980 senesinden itibaren daha fazla ekonomik dalgalanmalar yaşanarak krizlerle başa çıkılmaya çalışılmıştır. Krizlerin sonrasında enflasyon sorunu oluşmuş ve uzun yıllar ülkenin gündeminden düşmemiştir. Başa gelen bütün hükümetler ekonomik anlamda büyümeyi amaçlayarak krizlerle baş etmeye çalışmışlardır. 1980 yılında 24 Ocak kararları olarak adlandırılan bir takım istikrar kararları alınmıştır. Bu kararlar ekonomiyi geliştirmek adına alınmış olsa da yeterince başarılı bir uygulama sağlanamamıştır. 2001 senesinde IMF' nin desteğiyle enflasyon büyüklüğü tek haneli sayılara indirilmiştir. Türkiye, yine 2001 senesinde büyük bir kriz darboğazına girmiştir. Bu krizin önemli sebeplerinden biri de siyasi iktidarların yeterince etkin olamamasıdır. Bu krizden ekonomimiz oldukça yüksek boyutlarda etkilenmiş ve bir takım kişilerin fırsat oluşturmaya sebebiyet vermiştir. Türkiye'de, gelişmiş ülkelerin sosyal ve ekonomik yapılara getirilmesi adına krizlerin yaşanmaması bunun için de üretimin artırılarak teknolojik gelişmelerin takip edilmesi gerekmektedir (Turan, 2011: 59).

Kriz ve ekonomik istikrarsızlıklar sonucu azalan kamu gelirleri yeni vergiler koyularak sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu da vergi mükellefleri üzerindeki vergi yükünü artırmakta ve ekonomideki kişi ve kuruluşları kayıt dışı ekonomiye sevk etmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Eski adıyla Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı sonuçlarına göre "mikro" (1-9 çalışan) ve "küçük" (10-49 çalışan) işletmelerin

toplama oranı sırasıyla % 94,4 ve % 3,09 civarındadır. Şirketlerin daha çok üretmek maliyetlerini azaltıp karlarını artırabilmek adına sermaye sahibi olmaları, daha etkin bir imalatı yakalamaları açısından hassas bir nokta olup genellikle şirketlerin gelişebilmeleri adına yetersiz kalmaktadır. Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında ülkemizdeki küçük ve orta ölçekte işletmelerin banka kredilerini elde etmeleri daha güçtür. Bu yüzden bu işletmeler fasona yönelmekte ve kayıt dışı faaliyetlerinde artış görülmektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009).

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin en çok görüldüğü sektörler tarım ve hizmet sektörleridir. Bu sektörlerde denetimler diğer sektörlerle oranla daha zordur. Türkiye’de tarım genellikle aile fertleri tarafından işlenen topraklardan oluşmaktadır. Burada yapılan üretim ve çalışanlar çoğunlukla vergiye tabi olacak biçimde kayıt altına alınamamaktadır. 4369 sayılı Kanun ile tarım ürünlerinin satış bedelleri üzerinden vergilendirilmesi bu sorunun nedenlerinden biridir. Tarım sanayiye besleyen bir sektördür. Türkiye’de tarımın büyük oranda vergiden uzak olması bağlantılı olduğu sanayi sektörlerinin de gerek girdi maliyetlerini düşük göstermeleri, gerekse bağlantılı olarak vergiden uzak olmaları sonucunu ortaya koymaktadır (Avşar ve Bozdereli, 2012: 56).

4.1.2. Mali Faktörler

Vergi politikası açısından vergi oranları ayrı bir öneme sahiptir. Vergi oranları artırılarak devletin gelirinde artış sağlanmaya çalışılsa da vergi mükellefleri açısından fazla vergiyi ödememe yoluna gidilmektedir. Dolaysız vergilerde vergi yükümlüleri ödedikleri verginin daha çok farkına varmakta, dolaylı vergilerde ise vergi tutarı farkına varılmadan mükelleften tahsil edildiğinden dolayı ödedikleri verginin farkına varmamaktadırlar. Bu nedenden dolayı ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkeler dolaylı vergileri ağırlıklı şekilde kullanarak vergi toplamaktadırlar. Dolaylı vergilerin yoğunluğunun fazla olması vergi toplamayı kolaylaştırırsa da verginin adaleti açısından olumsuz etki yaratmaktadır. Çünkü dolaysız vergilerde kişinin gelir durumu gözetilirken, dolaylı vergilerde kişilerin gelir ölçüleri dikkate alınmadan herkesten aynı oranda vergi alınmaktadır. Ülkemizde dolaylı vergilerin büyüklüğü 1990 senesinde yüzde 48 iken 2018 senesinde yüzde 67,08 düzeyine çıkmıştır. Dolaysız vergilerin durumu ise 1990 senesinde yüzde 52 iken 2018 senesinde yüzde 32,92 oranına inmiştir. Avrupa Birliği ülkelerindeki dolaylı vergilerin payı yaklaşık yüzde 35 düzeyindeyken dolaysız vergilerin payı ise yüzde 65’tir. Böyle bir tablodan

Ülkemizde vergi durumunun Avrupa Birliği ülkelerinden çok farklı olduğunu görüyoruz. Adaletin sağlanabilmesi adına dolaylı vergilerin paylarının düşürülerek daha adil olan dolaysız vergilerin payı artırılmalıdır.

Sistemimizde bulunan uzlaşma müessesesi vergi yükümlülerinin olması gereken tarihte ve olması gereken tutarda vergi ödevlerini yerine getirme görevini etkisizleştirmektedir. Çünkü kayıt dışı faaliyet yaparken yakalanan ve gerekli cezalar düzenlenen bir mükellef, uzlaşma sayesinde cezaların büyük bir bölümünden kurtulmaktadır. Kayıtlı ekonomi altında çalışırken, kayıtsız ekonomi altında çalışması durumundan daha fazla vergi ödeyeceğini bilen mükellefte daha fazla kayıt dışına yönelmektedir. Bu durumda uzlaşma müessesesi kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterilmesi adına caydırıcılık özelliğini azaltmaktadır. Bunun için gerekli düzenlemeler yapılarak kayıt dışı faaliyette bulunan mükelleflerin uzlaşma müessesesinden yararlanamama durumu getirilebilir. Bu sayede yüksek cezalar ödeyeceğini bilen mükellefin kayıt dışında çalışma istekleri azalır. Uzlaşma uygulamaları daha çok mevzuat konusunda hata yapan iyi niyetli mükelleflere uygulanabilir (Bulut ve evik, 2008: 39).

Ülkemizdeki inceleme oranı yüzde 2 ve yüzde 4 arasında olup, olması gereken seviyeden daha azdır. Vergi gelirlerinin artması için ve vergi dışı faaliyetlerin vergilendirebilmesi için vergi incelemesinin artırılması lazımdır. Maliye Bakanlığı'nın inceleme elemanları hesap uzmanları, vergi denetmenleri, gelirler kontrolörleri, hesap uzmanları ve maliye müfettişleri olarak dört gruba ayrılmaktaydı. Denetimdeki bu çeşitliliği giderebilmek adına bu dört grup vergi müfettişi adı altında birleştirildi. Böylece Maliye Bakanlığı tarafından inceleme bir birimden yapılarak eş güdüm sağlanmıştır (Yıldız, Bedir ve Karabulut, 2013: 56).

Karışık bir mevzuatın olması ve kamu tarafından gerçekleştiren bir takım düzenlemelerin, gerekenden fazla şekilde yapılması kayıt dışını meydana getiren unsurların arasındadır. Ülkemiz bunun en iyi örneğidir. Uygulamadaki vergi mevzuatı her sene çok kez değişmektedir. Katma Değer Vergisi Kanunu 23 defa, Vergi Usul Kanunu 31 defa, Kurumlar Vergisi Kanunu 33 defa ve Gelir Vergisi Kanunu 53 defa değiştirilmiştir. 1980'li yıllardan itibaren 170 defa değişiklik yapılmıştır. Bu şekilde kanunlarda bütünlük bozulmuş ve daha karışık bir hal almıştır. Bununla birlikte çok sayıda geçici madde ve ek maddeler bulunmaktadır. Uygulamaların tamamı dikkate alındığında vergi sisteminin ne kadar karışık olduğu anlaşılmaktadır (omaklı, 2008: 53).

Ülkemizde çıkarılan muhasebecilik ve mali müşavirlik 3568 sayılı kanunıyla birlikte meslek mensuplarının işleri yürütebilmesi adına bir takım düzenlemeler getirilmiştir. Bu kanunun 12. Maddesinde yeminli mali müşavirlere, yaptıkları işlemler sonucunda vergilerin ziya uğratılması halinde bir takım sorumluluklar getirmekle beraber aynı sorumluluk serbest muhasebeci mali müşavirler adına ilgili kanunda bulunmamaktadır. Bununla birlikte yine bu kanunda serbest muhasebeci mali müşavir ve yeminli mali müşavirler hakkında disiplin cezaları düzenlenmiştir. Bu cezalar meslek odaları tarafından verilmekte olup yanlış bir uygulama olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu odalardaki disiplin kurulları meslek mensuplarının oyları sonrasında seçilmektedir (Aydın, 2006: 783).

Bu durumda mali müşavirlere hatalı ya da kanun dışı uygulamaları doğrultusunda herhangi bir yaptırım uygulanmaması kayıt dışı ekonomiyi artıran unsurlar arasındadır. Bununla birlikte disiplin cezaları meslek odasının inisiyatifine bırakılmayıp bir kamu kurumunun iştiraki sağlandığı takdirde konuya daha objektif bir bakış açısı getirilecektir.

Ülkemizde her 2,5 senede bir vergi affı kanununun çıkarıldığı düşünülürse, mevcut vergi inceleme oranının düşüklüğü de göz önünde bulundurulursa, sıklıkla çıkarılan af uygulamaları vergi kanunlarıyla ilgili ödevlerini yerine getirmesi konusunda isteksiz davranmalarına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla afların başarıları konusunda tartışmalar olmakla birlikte, bilinen bir gerçek af uygulamalarının dürüst mükellefler için ceza, diğerleri için ise bir ödül mekanizması olarak görülebileceğidir (Yaraşır, 2013: 50).

4.1.3. İdari Faktörler

Son yıllarda kamu kurumları arasında sıkı bir koordinasyon kurulması yönünde gerekli mevzuat hazırlanarak önemli adımlar atılmış olsa da ülkemizde halen bir ortak veri tabanı bulunmaması sebebiyle kayıt dışı istihdamın önüne geçilememektedir. SGK ile Maliye bakanlığı arasında koordinasyon eksikliğinden kaynaklanan vergi kaybına baktığımızda, işverenlerin bir kısmı işçilerini SGK' ya bildirdikleri halde Maliye Bakanlığına bildirmemektedirler (Karaarslan, 2010: 139).

Özellikle 1980 yılı sonrasında devletin de göz yumması ve hatta teşvik etmesiyle bir yandan "kayıt dışı" olarak adlandırılan, "faturasız işlemlere" dayalı ekonomi yurt dışı işlemler açısından büyük bir yaygınlık kazanırken, diğer taraftan kara para aklanması da bu alandaki önemli bir etkinlik halini almıştır (Kongar, 2016).

Maliye Bakanlığı bünyesindeki personel açısından bakıldığında meslek adına gerekli bilgi düzeyine ve teknik açıdan yetersiz olması kayıt dışı ekonomi adına olumsuz bir tablo sergilemektedir. Vergi kanunların kusursuz olsa bile vergi bilinci olmadığı süreçte toplumda yaşayan bireylerin vergi kaçırma eğilimi olacaktır. Vergi bilinci geliştirilerek kayıt dışına geçiş bu yolla engellenebilir (Karagül, 1998: 189).

4.1.4. Sosyal Faktörler

Ülkemizdeki vergi yükümlüleri tarafından devletin elde ettiği vergi hâsılatının yine hizmet olarak kendilerine yönlendirilmediği düşüncesi mevcuttur. Bu açıdan vergi gelirlerinin artırılabilmesi adına saydam bir yapının oluşturularak vergi gelirlerinin doğru yerlere aktarıldığı vergi ödevlilerine anlatılmalıdır. Televizyon, radyo ve gazete gibi araçlar kullanılarak vergi ödeme konusunda istekleri artırılabilir. Toplumsal vergi bilincinin artırılması adına bunun gibi çalışmalar yapılarak vergi ödevlilerinin vergiye uyumu sağlanabilir (Yıldız, Bedir ve Karabulut, 2013: 59).

Demografik dinamikler işsizliği ve kayıt dışı istihdamı artıran bir özellik kazanmıştır. Ülkemizde nüfus artış hızının yüksek olması, özellikle hizmet ve tarım sektörünün yapıları gereği denetim ve izleme zorluğu, kayıt dışı ekonominin sebeplerinden biri olmaktadır. Bu nedenlerin yanında hızlı nüfus artışı, kente göç ile meydana gelen işsizlik ve çarpık kentleşme, mevcut işgücü piyasalarında olumsuzluklara ve kayıt dışı istihdama sebep olmaktadır. Kayıtlı ekonomilerden sağlanan gelirin düşük olması durumunda bireylerin ek gelir yaratmak amacıyla ek bir işte çalışması durumu da kayıt dışılığı artıran bir diğer unsurdur (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009).

Ülkemizde vergi bilinci ve vergi ahlakının yetersiz olduğu sonucuna; gerek yurt içinde gerekse diğer ülkelerle karşılaştırılabilir nitelikteki kayıt dışı ekonomiye inceleyerek açıkça varabiliriz. Vergi bilinci ve vergi ahlakının yeterli olabilmesi için ülkelerde ya da ülkemizde öncelikle kayıt dışı ekonomi azaltılmalı ve kayıt dışı faaliyet sebeplerinin ortadan kaldırılması gerekir. Şüphesiz kayıt dışı faaliyetler ekonomik sebeplerin yanında bazı sosyolojik nedenleri de barındırır. Hızlı nüfus artışının etkisiyle göçlerin meydana gelmesi buna örnek oluşturabilir. Göçlerin sonucunda oluşan iş bulma sorunu ve çarpık kentleşme, istihdam durumunda kötü şekilde etki yaratmaktadır ve bu sosyolojik olaylar kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır (Aktepe, 2013: 103).

4.1.5. Siyasal Faktörler

Toplum içerisinde çalışan bireylerin vergi dışı kazanç sağlamalarını önlemek adına siyasi iktidarlar bir takım çalışmalar yapmaktadırlar. Ancak kimi zaman toplum açısından daha da desteklenebilmek adına vergi mükelleflerine bir takım uygulamalar getirilerek yasal bir şekilde kayıt dışı gelir elde etmeleri sağlanmaktadır. Siyasiler bunu kimi zaman oy almak için kimi zaman iktidarda kalabilmek adına yapmaktadırlar. Özellikle büyük bir oy potansiyeline sahip küçük esnaf ve rençperlere uygulanan götürü usul ve basit usul bu uygulamalara örnektir. Ülkemizde bu faaliyet grubundaki çalışanlar oldukça fazladır. Küçük işlerde çalışan bu kesimin gelirinin büyük kısmının yasal olarak vergi kapsamı dışında bırakılması oldukça büyük vergi kaybına yol açmaktadır (Işık ve Acar, 2003: 117).

4.1.6. Teknolojik Faktörler

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de teknoloji düzeyindeki artışla beraber sınırlar arası ticaret de artmıştır. Ancak ülkemizdeki vergi mevzuatı ve diğer hukuk kanunlarında, elektronik ticaretle alakalı problemlere çözüm bulabilecek düzenlemeler bulunmamaktadır. Bu problemleri azaltmak adına vergi mevzuatında düzenlemeler yapılmalıdır. Bununla birlikte globalleşen dünyada bilhassa internetin sınırları kaldırmasıyla elektronik ticaret gelişmiştir. Bu ve benzeri gelişmeler neticesine dünya çapında vergi avantajı sağlanan ülkelerde yapılan elektronik ticarete artış yaşanmaktadır. Bu konudaki vergi kaybını önlemek adına da mevzuatta bir kısım düzenlemeler yapılabilir. Fakat yapılacak bu düzenlemeler ağır vergi yükümlülükleri getirmek yerine daha uygun şartlar sağlamalıdır ki hem alıcılar yurt içindeki elektronik satıcıları tercih etsin hem de elektronik ticareten olması gereken kadar vergi alınabilsin. Düzenlemeler ülkemizdeki üreticilerin lehine yapılmadığı sürece yabancılarla rekabet şansı kalmayacaktır. Rekabet imkânı kalmayan üreticilerde kayıt dışı işçi çalıştırma, kayıt dışı satış yapma gibi işlemlere başvurarak kayıt dışı ekonomiye yöneleceklerdir (Sugözü, 2010: 172).

4.2. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi İçin Alınabilecek Tedbirler

Ülkemizde kayıt dışı ekonomiyi önleme adına çeşitli düzenlemeler yapılmıştır ve halen yapılmaya devam edilmektedir. Gerek Maliye Bakanlığı mevzuatında gerek Sosyal Güvenlik Kurumu mevzuatında birçok düzenlemeye gidilmiş ve birçok teşvik sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer kamu kurum ve kuruluşlarında da kayıt dışı adına yapılan çalışmalar

sayesinde bir altyapı oluşturulmuş ve bir takım önlemler alınmıştır. Çeşitli devlet kurumları tarafından alınan önlemler aşağıda belirtilmiştir.

4.2.1. Vergi Kanunlarında Yapılan Düzenlemeler

- 2001 yılında 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 262 numaralı Genel Tebliğiyle vergi kimlik numarası kullanacak mükellefler belirlenmiştir. Tebliğde belirtilen mükelleflerin her birine bir vergi kimlik numarası verilerek bu sayede mükelleflerin bütün işlemlerinin devlet kurumlarında daha rahat kontrol edilebilmesi sağlanmıştır (213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, 1998).
- Belirli bir meblağın üzerinde (8.000 TL) yapılan ödeme ve tahsilatlar PTT, banka ve finans kurumları kanalıyla yapılması uygulamasına gidilmiştir.
- 01 Ekim 2004 tarihinden itibaren elden verilen beyannameler internet ortamında verilmeye başlanmış, bu sayede kontrol edilebilirliği artmış aynı zamanda her ay düzenli olarak verilen beyannamelerin arşivleme yükü ortadan kalkmıştır.
- 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 421 sıra numaralı genel tebliği uyarınca fatura düzenlemek zorunda olan mükellefler, e- fatura düzenlemesinden yararlanma imkânı bulunmaktadır. Uygulamayla beraber elektronik fatura düzenleme kapsamına giren mükelleflere internet ortamında fatura düzenleme zorunluluğu getirilmiştir. Bu sayede muhasebe işlemleri basitleşmiş, dijital arşivleme olanağı gelmiş ve düzenlenen faturaların belirli standartlara ulaşması sağlanmıştır (213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, 2012).
- 6183 sayılı yasanın 79. maddesi hükmü gereğince E- haciz uygulaması getirilmiştir. Bu sayede borçlu mükelleflerin bankalarda bulunan hesaplarına e-haciz yöntemiyle bloke konulabilmektedir. Böylece devlet vergi alacaklarının takibini kolaylaştırarak memur aracılığı olmadan daha hızlı bir şekilde alacaklarını tahsil yoluna gitmektedir (6183 Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun, 1953).
- 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 421 sıra numaralı genel tebliği uyarınca zorunluluk kapsamına giren mükellefler 2014 yılı itibariyle e-defter uygulamasına geçmiştir. E-Defter Uygulamasının başlaması doğrultusunda defterlerin veri formatı ve veri standardının tanımlanması ve defterlerin elektronik ortamda tutulması, arşivlenmesi, aktarılması ve onaylanmasına ait teknik ve hukuki

altyapının hazırlanması çalışmaları sürdürülmüştür (213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, 2012).

- Verginin tabana yayılması hedeflenerek 2004 yılında %33 olan kurumlar vergisi 2006 yılında % 20'ye düşürülmüştür.

4.2.2. Gelir İdaresi İle İlgili Yapılan Düzenlemeler

- Vergi gelirlerinin büyük bir bölümünü oluşturan büyük firmalar için ayrı bir düzenleme yapılara 2007 yılında Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Bu sayede yüksek oranda vergi ödeyen büyük mükelleflerin işlemleri diğer mükelleflerden ayrılarak daha çabuk yapılabilir daha iyi denetlenebilir hale gelmiştir.
- Ekonominin kayıt altına alınması adına Kayıt dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010 hazırlanarak 07/07/2008 tarihi itibarıyla uygulamaya koyulmuştur. Bu plan dâhilinde kayıt dışı ekonomi konusunda halkın bilinçlendirilmesi adına çalışmalar yapılmış, kanunlarda sadeleştirmeye gidilmiş, kayıtsız çalışan mükellefler tespit edilerek kayda alınmış, kurumlar arası eşgüdüm sağlanmış ve inceleme ve ceza uygulamaları daha verimli bir hale getirilmiştir (Özhan, 2014: 39). Bununla birlikte Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2011-2013 oluşturularak kayıt dışı ekonomi kayıt altına alınmış ve vergi kaybı azaltılmaya çalışılmıştır.
- 646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname 10/07/2011 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun hükmünde kararnameyle Maliye Bakanlığı'na ait bütün inceleme birimleri Vergi Denetim Kurulu adıyla birleşmiştir. Vergi Denetmenleri, Hesap Uzmanları, Maliye Müfettişleri ve Gelirler Kontrolörleri Vergi Müfettişi adı altında çalışmaya başlamışlardır (Özhan, 2014: 40).
- 1998 senesinde Gelir İdaresi Başkanlığının teknik açıdan daha verimli çalışabilmesi adına VEDOP sistemi kurularak bilgisayar sistemleri daha da geliştirilmiştir. VEDOP' la birlikte vergi daireleri arası iletişim daha etkin bir hale getirilmiş daire içi işlemlerin gerçekleştirilmesi konusunda da hız kazandırılmıştır. İlk aşamada bazı şehirlerdeki vergi dairelerinde uygulanmaya başlanmış sonraki aşamalarda yurt genelindeki vergi dairelerine yayılmıştır. Vergi dairesindeki işlemler açısından bütün servislerin çalışmalarında birlik sağlanmış ve tek kayıt üzerinden işlemlerin

yapılmasının yolu açılmıştır. 2010 senesinde ise bütün vergi daireleri ve Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı bu sisteme geçmiş ve Gelir İdaresi Başkanlığı'nın otomasyon sisteminin geliştirilmesi sağlanmıştır (Bilginli, 2011: 173).

- Kayıt dışı konusunda daha rahat bilgi alınabilmesi için 01 mart 2008'den itibaren Vergi İletişim Merkezi (VİMER) aracılığıyla mükelleflere vergi ile ilgili konularda telefonla bilgi vermektedir. Vatandaşlar tarafından bildirilen ihbarlar değerlendirilmeye başlanmış böylece kayıt dışı çalışan mükellefleri tespit etme açısından yeni bir döneme girilmiştir.
- Gelir İdaresi Başkanlığı'na mükelleflerce elektronik ortamda verilen Ba-Bs formlarının çapraz kontrolü, vergi dairesi tarafından mükellefler hakkında yapılan yoklamalar sonucu tespit edilen olumsuzlukların ve vergi inceleme elamanları tarafından yapılan inceleme sonucu düzenlenen (Basit Rapor-Vergi Tekniği Raporu) vergi inceleme raporlarında mükelleflerle ilgili olarak tespit edilen olumsuzlukların ilgili Vergi Dairesi Başkanlıkları/Defterdarlıkları tarafından KDVİRA sistemine girilmesi uygulamasına geçilmiştir (Acar, 2012: 26). Böylece sistem içerisindeki kayıtsız mükellefler tespit edilmektedir.

4.2.3. SGK İle İlgili Yapılan Düzenlemeler

- Sosyal Güvenlik Bakanlığı içinde Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM) projesi oluşturulmuştur. Bu projeye birlikte birçok iş yerine denetimler yapılmış ve bu denetimler sonucunda kayıt dışı çalışan kişiler yakalanarak kayıt altına girmeleri sağlanmıştır. Halka dağıtmak için afiş, broşür ve ilanlar hazırlanmıştır. Medya kanalları kullanılarak reklam yapılmış kayıt dışılığı giderebilmek adına çeşitli eğitimler düzenlenmiştir. Kayıtsız çalışanların yoğun olarak bulunduğu hizmet ve inşaat sektörü gibi sektörler daha fazla denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Devlet kurumları arasında eş güdüm sağlanmış ve böylece kayıt dışı istihdamda gözle görülür bir azalış yaşanmıştır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009).
- 5763 sayılı İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla sosyal güvenlik alanında bir kısım çalışmalar yapılarak, kayıtlı istihdama geçişi sağlayabilmek adına özendirme çalışmaları başlatılmıştır. Devlet tarafından işverenlere ait primlerin beş puanlık kısmı ödenmiştir. Bununla birlikte kadın

çalışanlardan 18 ve 29 yaş aralığında olanlar için işveren prim payları işsizlik fonundan karşılanmıştır. Özürlü çalışanlar içinde bir takım teşvikler getirilerek primlerin bir kısmı devlet tarafından ödenmiştir. Böylece özellikle kayıt dışı istihdamın çok olduğu iş kollarında kayıt altındaki istihdam adına özendirici çalışmalara yer verilmiştir (Özhan, 2014: 40).

- SGK tarafından taşra teşkilatında çalışmak üzere Sosyal Güvenlik Kontrol Memuru kadrosuna 2005 senesinde 258 tane memur alınmış ve 2006 senesinde 3400 adet kadro yine aynı memuriyet içi açılmıştır. 2007 senesinde yine Sosyal Güvenlik Kontrol Memuru kadrosuna 194 kişi daha alınarak istihdam adına denetim çalışmalarında etkinlik sağlanmıştır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009).
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda çeşitli mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. Devlet kurumları ve banka ve özel finans kurumlarına muhtelif muameleleri yaparken sigortalı olup olmadığına bakma kuralı getirilmiş ve maaşların banka yoluyla çalışanlara verilmesi uygulamaları getirilmiştir. Sosyal Güvenlik Kurumu'nun diğer kamu idarelerinden evrak talep edebilmesi kolaylaştırılmış ve part time çalışanlar konusunda da çeşitli düzenlemeler getirilmiştir (Özhan, 2014: 40).

4.2.4. Diğer Düzenlemeler

- Akaryakıt ürünlerinin tüketimi esnasında akaryakıt istasyonlarının pompalarına ödeme kaydedici cihazlar entegre edilmiş bu sayede satışı yapılan her akaryakıtın vergisinin sisteme dahil edilmesi sağlanmıştır.
- Enerji sektöründe (LPG, Elektrik, petrol doğal, gaz) faaliyet gösteren işletmelere lisans alma mecburiyeti getirilmiş olup lisans EPDK (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu) tarafından verilmektedir.
- Alkollü içkilerde ve sigaralarda kaçakçılığı önlemek amacıyla bandrollü ürün izleme sistemi kurulmuştur. Bu sayede ithal edilen ve ülkemizde üretilen bütün alkollü içki ve sigaralara bandrol uygulanarak piyasada sahte ürünlerin satışının önüne geçilmiştir.
- 2003 senesinde uygulamaya başlanan E-dönüşüm Türkiye projesiyle birlikte 2006 senesinde uygulanan Bilgi Toplumu Stratejisi projesi, E-devlet çalışmalarının geliştirilmesi adına başlatılmıştır. Bu sayede kamu hizmetlerinin internet kanalıyla

vatandaşlara sunulması ve elektronik ortamda birçok hizmetin verilmesiyle daha hızlı, güvenli ve kaliteli hizmet anlayışını ortaya çıkarmıştır (Sugözü, 2010: 229).

- Fikri mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.
- 2009 senesinin temmuz ayında Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararıyla ile büyük boyuttaki yatırımlar desteklenmiş ve yeni uygulamaya başlanan teşvik sistemiyle sektörel –bölgesel teşviklere destek sağlanmıştır. Bu tür teşvik uygulamalarıyla da kayıt dışı ekonomiden kayıtlı ekonomiye geçiş sağlanmaktadır (Özhan, 2014: 41).
- Tütün ve tütün mamulleri kaçakçılığı, kamu düzenini doğrudan etkilediği gibi vergi gelirlerinde de önemli miktarda kayba neden olmaktadır. Bu kapsamda, Gelir İdaresi Başkanlığı ve ilgili kamu kurum ve kuruluşların katılımıyla “Tütün ve Tütün Mamulleri Kaçakçılığı ile Mücadele Eylem Planı (2011-2013)” hazırlanmıştır (Acar, 2012: 27).

4.3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesine Yönelik Öneriler

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında çeşitli görüşler vardır. Bunların en önemli ortak yönleri ise ülkemizdeki kayıt dışı oranının büyük olduğudur. Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınarak önlenmesi ise vergi gelirlerindeki payın artışı anlamına gelmektedir. Kayıt dışını önlemeye yönelik öneriler ise yedi ana başlık altında incelenecektir

4.3.1. Ekonomik Açıdan Öneriler

Kayıt dışını önlemeye yönelik ekonomik açıdan önerilere aşağıda değinilmiştir.

4.3.1.1. İstihdam Üzerindeki Vergi Baskısının Azaltılmalı

Ülkemizde işsizlik sorunu artarak devam ederken işçi çalıştırmanın yüksek vergi ve sosyal güvenlik prim yükü yoluyla adeta cezalandırılması yönündeki politikalar halen devam etmektedir. İşletmelerin işçi adına ödediği vergi, sosyal güvenlik primi ve işsizlik sigortası primi hariç tutularak yapılan uluslararası karşılaştırmada ülkemizdeki reel sektörün rekabet dezavantajını bir kere daha yansıtmaktadır. İşveren yükümlülükleri oranı AB üyesi ülkelerden Danimarka’da %10,6’ya kadar düşmektedir. Türkiye’de %25 civarında bulunan bu oranın, uluslararası piyasalarda rekabet ettiğimiz ülkelerde daha

düşük olması, Türkiye'nin ihracatı ve dolayısıyla ihracata dayalı istihdam kapasitesi üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır (Öztürk ve Ozansoy, 2011: 198).

Özel sektörde işverenler ile çalışanlar arasında ücret pazarlığı net ücret adına yapıldığı için vergi yükü büyük boyutta işverenin üzerine kalmaktadır. Sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yükün yüksekliği, işverenleri kayıt dışı istihdama veya ücretleri düşük göstermeye yönelttiği için, kayıt dışı istihdam yaratmakta, bu da kayıt dışı ekonomiyi geliştirmektedir. Ülkemizde gelişmiş ülkelere oranla oldukça fazla olan bu yükün düşürülebilmesi adına çeşitli düzenlemeler yapılabilir. Örneğin işveren üzerindeki vergi yükü azaltılabilir ya da SGK tarafından yapılan denetimler arttırılabilir. Böylece kayıt dışı istihdamı azaltma konusunda ilerlemeler kaydedilecektir.

İstihdam üzerindeki yükler istihdam edilen kişi sayısı arttıkça düşmelidir ki istihdam gücü yaratan işletmeler hem takdir edilsin, hem de daha fazla istihdam yaratmaya teşvik edilsin. Kayıt dışı istihdamın temel sebebi istihdam edilenler ile ilgili vergi ve sosyal güvenlik yüklerinden kurtulmaktır. Teorik bakımdan gelir vergisi ile sosyal güvenlik işçi payları istihdam edilenlerin şahsi yükümlülükleri gibi algılansa da işveren açısından maliyet bu tutarlarında dâhil olduğu brüt ücret ve sosyal güvenlik primleri işveren payıdır. Bu takdirde, özü itibarıyla çalışanların gelir vergisinde yapılacak vergi azalışı, dolaylı olarak işverenlerin üzerindeki yükü de azaltacaktır. Sistemin teorik yapısı sebebiyle istihdam üzerindeki yükün azaltılması işverenlere yönelik düzenlemeler ile her zaman mümkün olamamaktadır. Bu çerçevede işverene yönelik iade ya da teşvik sistemi oluşturulabilir. Bu sistem istihdam sayısı arttıkça arttırılarak kayıt dışı istihdamın engelleme yoluna gidilebilir (Aslan, 2012: 184).

Toplumsal refahın sağlanabilmesi işsizlik sorununun çözülmesi ve ülkenin düzenli ve etkin bir sosyal güvenlik sistemine sahip olmasından geçer. Ülkemizdeki en önemli istihdam sorunlarından biri de devletin işgücünden aldığı payın büyük olmasıdır. İstihdam üzerindeki vergi baskısının bu denli çok olması işverenleri kayıt dışı işçi çalıştırmaya yöneltmekte, bu da kayıt dışı ekonomiyi artıran sebepler arasında yer almaktadır. İstihdam üzerindeki yük azaltıldığı takdirde hem kayıt dışı istihdamın önü kesilecek, hem de işverenlerin istihdam ettiği personel sayısında artış görülecektir.

Enflasyonla, İşsizlikle ve Yoksullukla Mücadele Edilmeli

İstikrarsız fiyatlar ve enflasyon, vergi adaletini bozan ve ekonomik faaliyetleri kayıt dışında bırakan bir olgudur. Şirketlerin muhasebelerinde gereksiz şişkinliklere neden olan enflasyon, gereğinden fazla vergi ödenmesine yol açmaktadır. Enflasyon kamu gelirini arttırıcı unsurlardan biri iken ekonomik hayatta gelir dağılımında adaletsizliğin de nedenini oluşturmaktadır. Enflasyonun bu şekilde haksız vergilendirmeye neden olmasını engellemenin yollarından biri de enflasyon muhasebesidir. Bu sayede gerçek gelir hesaplanabilmekte ve gerçek kâr üzerinden vergi alınabilmektedir (Avşar ve Bozdereli, 2012: 59).

Genel anlamda krizlerin olduğu devrelerde enflasyon oranında da artışlarla beraber işsizlik artmaktadır. Kayıt dışı ekonominin hacminde ani sıçramaların gerçekleşmiş olması, kayıt dışı ekonominin vergi oranlarından ziyade ekonomik faktörlerin etkisi altında olduğunu göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutunda gerek kriz dönemlerinde, gerekse enflasyonun kronik hal almış olduğu yıllarda, görülen ani artışlar, hayatta kalma savaşının neticesidir. Bu nedenle enflasyonun fazla olduğu zamanlarda satın alma gücünü azaltmayacak ücret artışlarının sağlanması, enflasyon oranı düşünceye kadar kayıt dışı ekonominin hacminin daha da hızlı artmasını engellemek adına önemlidir. Kriz zamanlarında güç duruma düşmüş kişi ya da işletmelerin vergi borçlarını ertelemek, beyan dışı faaliyette bulunma eğilimi ve alışkanlığı kazandırmamak için gereklidir (Öztürk ve Ozansoy, 2011: 199).

İşsizlik dönemlerinde uygulanılacak işsizlik sigortası gibi koruyucu sosyal hizmetler de yine kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artması konusunda engelleyicidir. Kayıt dışı ekonominin boyutunun küçültülmesi, esas itibarıyla; enflasyon ve işsizliğin hacminin küçültülmesine, gelir dağılımının iyileştirilip, yoksul oranının azaltılmasına bağlıdır. Bu nedenle, işsizlikle savaşmak, enflasyonla savaşmak ve yoksullukla savaşmak kayıt dışı ekonomiyle savaşmak anlamına gelmektedir. Ancak bu konularda kısa dönemde başarı sağlamak kolay değildir. Mücadeleye yönelik uzun vadeli politikaların kararlı bir biçimde uygulanması gerekmektedir. Bu konularda kazanılacak başarılar, kayıt dışı ekonomiyle mücadele açısından da başarıyı beraberinde getirecektir (Avşar ve Bozdereli, 2012: 59).

4.3.2. Mali Açıdan Öneriler

Kayıt dışını önlemeye yönelik mali açıdan önerilere aşağıda değinilmiştir.

Vergi Oranları Düşürülmeli

Ülkemizde ve dünyada yüksek vergi oranları mükelleflerin vergi kaçırma eğilimlerini arttırarak kayıt dışı ekonominin boyutlarının büyümesine sebep olmaktadır. Vergi oranları tekrar incelenerek gerekli düzeltmeler yapıldığı takdirde düşen vergi oranlarıyla birlikte mükelleflerin ödeme isteklerinde artış görülür, üretim artacağı için daha çok vergi toplama fırsatı doğabilir. Aynı zamanda vergi sistemi daha adaletli bir dağılıma kavuşur.

Türkiye’de uygulanan katma değer vergisi, kurumlar ve gelir vergisi oranları, AB’ye üye olan ülkelerde uygulanan oranların ortalaması ile kıyaslandığında daha yüksek olduğu görülmektedir. Vergi kaçırma eğilimi, vergi oranlarının fazla olmasının yanı sıra inceleme oranlarının azlığı ve cezalarının vergi oranlarına göre az olması belirlemektedir, Türkiye’de mükelleflerin vergileme algılayışlarını belirlemeye yönelik yapılmış anket çalışmalarının tümünde ankete katılanların çok önemli bir kısmının vergi oranlarının yüksekliği konusunda hemfikirdir. Bundan hareketle, Türkiye’de vergilemenin ekonomik sınırına gelinmediği ancak kayıtlı ekonomide mali ve psikolojik sınıra gelinmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ülkemizde vergilendirme uygulamalarının toplumsal açıdan maksimum sınıra dayandığı fikriyle vergi oranları üzerinde azaltıcı etkiler yaratacak işlemler yapılabilir.

Vergi oranları artarken, kayıt dışı ekonomik faaliyetler de artış görülmektedir. Gelişmiş ülkelere göre vergi oranlarının gelişmekte olan ülkelere daha fazla olması, bu ülkelere kayıt dışı ekonominin boyutunu büyütüştür. Örnek verecek olursak; 1990 yılında kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ABD’de para talebi yaklaşımına göre yüzde 5,1- 8,0 arasında belirtilmiştir. ABD’nin vergi tarifesi ilgili yılda artan oranlı olup yüzde 15’den başlayarak yüzde 28’de sonuçlanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler statüsünde bulunan Türkiye’de aynı sene içinde vergi oranları yüzde 25’den başlayarak yüzde 55’de bitmiştir. Aynı dönemde ülkemizde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü bir takım hesaplamaların ortalamasına göre % 14,8 olarak tespit edilmiştir. Nihai olarak, yüksek vergi oranlarının düşürülmesi ile kayıt dışı ekonominin küçülmesi sağlayarak, kayıt dışı ekonominin kayda değer biçimde azalacağı iddia edilebilir.

Servetteki Artışın Kaynağı Sorulmalı

Ülkemizde 1984 senesine kadar kanuni yollardan elde edilmeyen gelirin ekonomi içine alınabilmesi adına servet beyanı esas müessesesi kullanılmaktaydı. Bu uygulamada, iki vergilendirme dönemi arasındaki servetin artışı oranıyla, mükellefin gelir vergisi beyanındaki oranı karşılaştırılarak gerçeği beyan edip etmediğine bakılmaktaydı. Ancak bu müessese 2995 sayılı yasayla 1984 senesinde kaldırılmıştır (Sarı, 2002: 35).

Günümüz vergi sistemi ise beyana dayalı şekildedir. Yani mükellef kendi gelirini hesap eder ve bunun sonucunda mükellefe bir vergi tutarı yansıtılır. Bu sistemde aksi ispat edilmedikçe her mükellef doğru beyan etmiş kabul edileceğinden, sistemin oto kontrolü için iyi işleyen bir denetim mekanizması gerekmektedir. Ancak ülkemizdeki vergi sisteminde birçok mükellef kontrole veya denetime tabi tutulamamaktadır. Bu sistem sayesinde hesaplanan vergilerden kaçırma olanakları azalarak kayıt dışı ekonomiyi besleyen unsurlar kontrol altına alınmaktadır.

Vergi Mevzuatı Sık Değiştirilmemeli, Vergi Yasaları Net, Sade, Anlaşılır Olmalı

Vergi kanunlarında gerçekleştirilen düzenlemelerin sayısının fazla olması kanunların karışık olmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte hem bu kanun uygulayıcılarının uzmanlaşmasına engel olmakta hem de vergi yükümlülerinin vergi ödeme konusunda kararsızlığa sevk etmektedir. Mükellef açısından vergi uyumunun yakalanabilmesi adına mevzuatlarda çok sık değişiklik yapılmamalı ve yasaların daha sade kalması sağlanmalıdır. Vergi mevzuatı ne kadar sağlam temellere dayanmışsa vergi sistemi de o ölçüde başarılı olmaktadır. Vergi mevzuatında yapılan değişikliklerin gereğinden fazla olması mükellefler açısından mevzuata olan güveni sarsmaktadır. Verginin ana unsurlarını meydana getiren eşitlik, verginin kanuniliği, genellik ve belirlilik ilkelerinin çok sık ihlal edilmesi vergi kurumlarına olan itimadı zedelemektedir. Vergi mevzuatındaki düzenlemelerin oldukça fazla değişmesi ise hem vergi dairesindeki memurların, hem de konularında uzman meslek mensuplarının, mevzuat takibini güçleştirdiği, hem de uzmanlaşmanın önüne geçtiği için vergisel düzenleme yoluna gidilirken olumlu ve olumsuz yönleri göz önüne alınarak iyi bir analiz yapılmalıdır. Mevzuatımızdaki sorunlardan biri geçici madde düzenlemelerindeki fazlalıktır. Bu tarz uygulamalar verginin net, basit ve anlaşılabilir olma özelliğini ortadan kaldırmaktadır (Yeniçeri, 2004: 52).

Vergi mevzuatının sürekli değiştirilmesi hem mükellefte kafa karışıklığı yaratmakta, hem de vergi idaresi çalışanları açısından uzmanlaşmalarının önüne geçilmektedir. Bununla birlikte vergi bilincine ve vergiye uyumuna zarar vermektedir. Mükelleflerle vergi idaresi arasındaki ihtilaflar artmakta bu da yargıya intikal eden dava sayısını arttırmaktadır. Bu karmaşa ise vergi sistemindeki kayıp ve kaçaklara sebebiyet vermektedir.

Basit Usul Kaldırılmalı Ya Da Kapsamı Daraltılmalı

Türkiye ekonomisinde uzun süre götürü usulde vergilendirme sistemi uygulanmıştır. Ancak daha sonra bir kısım sorunlara yol açmış ve gerçek gelirin belirlenmesinde karşılaşılan problemler sonucunda kayıt dışı ekonomiye geçişi kolaylaştırmıştır. Bunun için götürü usul vergilendirme sistemi kaldırılarak yerine basit usul sistemi düzenlenmiştir. Bu sayede bu usule tabi olan mükelleflerin gerçek gelirleri tespit edilerek devletin elde ettiği vergi miktarı artırılmak istenmiştir. Ancak getirilen yeni uygulama sonucu beklenen şekilde olmamıştır. Basit usulde çalışan mükellef açısından da gerekli belgelendirme düzeni elde edilememiş ve sonuçta bir takım aksaklıklar oluşmuştur. Bununla birlikte Gelir Vergisi'nde değişiklikler yapılarak gerçek usulde kazanç sağlayanlara basit usule geçiş hakkı tanınmıştır. Bu geçiş için bir takım şartlar aranmakta olsa da bu şartlar adaletli şekilde oluşturulamamıştır. Bunun sonucunda birçok mükellef basit usul sistemine geçerek vergideki eşitlik ve adalet prensipleri bozulmuştur. Bu sayede vergi reformu kapsamında yapılan götürü usulden basit usule geçiş çalışmaları tam anlamıyla başarılı olamayarak yine kayıt dışı ekonomiye davetiye çıkarmıştır (Topçu, 2015: 46).

Vergi sistemimizdeki basit usulün sağlıklı işlemediği bir gerçektir. Basit usule tabi mükelleflere gerçek usule tabi mükelleflerden farklı olarak defter tutmama, tevkifat yapmama, geçici vergi ödememe ve muhtasar beyanname vermeme gibi bir takım avantajlar sağlanmıştır. Bu sayede hem belge düzeni sağlanamamakta hem de vergi ziyana sebebiyet vererek kayıt dışı ekonomiyi beslemektedir. Bunun için bütün mükelleflerin elde ettikleri bütün gelirler gerçek usul kapsamında vergilendirilmelidir ve gerçek usulden başka bir yöntem kullanılmamalıdır.

Gider Yazılabilecek Harcamaların Kapsamı Genişletilmeli

Firma sahipleri kendilerine ait birçok harcamayı gider olarak yapabilirler. Gider harcamalarının bir kısmına iktisadi ya da ahlaki sebeplerden bir takım kısıtlar getirilebilir. Buradaki önemli nokta gider faaliyeti sonrasında düzenlenen evrak başka bir kişinin geliri sonucunda düzenlenmiştir. Bu yüzden sayılabilecek harcamaların alanı giderek artırılsa ekonomideki belge kaydı da artacaktır. Harcamalar sonucunda kabul edilebilecek giderlere bir üst sınır getirilebilir fakat giderlerin vergi matrahından indirilmesi ve kayıt dışılığı azalacak hem de vergi mükellefi sayısı artacaktır. Hatta vergi mükelleflerinin yurt dışından yaptığı harcamaların yönünü yurt içine yöneltecektir (Çelik, 2005: 136).

Gider yazılabilecek harcamaların kapsamı genişletildikçe ekonomik sistemde belge düzeni daha iyi olur. Kişi ve kurumlar matrahlarından indirim sağlayabilmek adına daha çok gider gösterme yoluna giderek daha çok belge alacaklardır. Bu da onlara mal veya hizmet satan müşterilerin fatura kesmesi anlamına gelmektedir. Özellikle kurumlar vergisi ve gelir vergisi açısından gider yazılabilecek harcamaların artırılması kişileri daha çok belge almaya sevk edecektir ve bu düzen dolaylı olarak ekonominin geneline yayılacaktır. Bu şekilde daha etkin bir yapıya kavuşan ekonomi, kayıt dışı unsurların da azalmasına sebep olacaktır.

Vergi Cezalarında Yeniden Düzenleme Yapılmalı

Ülkemizdeki vergi düzenlemelerinde cezalar iki açıdan incelenmiştir. Bunlar usulsüzlük cezaları ve vergi ziyai cezalarıdır. Usulsüzlük cezalarını ise iki gruba ayırarak genel usulsüzlük ve özel usulsüzlük olarak düzenleme yapılmıştır. Bunların yanında kaçakçılık ve vergi mahremiyeti kanununun dışına çıkılması gibi bir takım cezalar da vardır. Vergi sistemimizde kayıt dışı mükellefleri içine alacak bir takım cezalar bulunmakla beraber bu fiilleri işleyen konusunda bu konuya özel cezalar bulunmamaktadır. Kayıt dışı ekonomi konusunda işlem yapanlar tespit edildiği anda ceza kesilmesinde özel bir uygulama olmadığı için de bu faaliyetlerde bulunanlar hak ettikleri cezaları almamaktadırlar. Bu sayede bu işlemleri yapanlar konusunda bir caydırıcılık bulunmamakta ve kayıt dışının önlenmesi adına yardımcı olmamaktadır. Bununla birlikte zaman içerisinde kayıt dışı işlem yürütenlerin aleyhinde düzenlemeler yapılmamakla

beraber gün geçtikçe bu işlemleri yapanların lehine bir durum oluşmaktadır (Demirci, 2007: 104).

Ekonomilerde vergisel yükümlülükleri yerine getirmeyen mükellefler belirli cezalara tabi tutulmaktadır. Ancak kanunlar doğrultusunda verilen bu cezalar çeşitli sebeplerden dolayı bütün mükelleflere adaletli şekilde uygulanamamaktadır. Bu yüzden kayıt dışı ekonomiyi azaltmak adına vergi ceza sistemi yeniden gözden geçirilerek, işlenen suçla orantılı bir ceza sistemi oluşturulmalı, cezaların vergi kaçırma konusunda caydırıcı olma özellikleri arttırılmalıdır. Bu ceza sistemi de yükümlülere adaletli şekilde uygulanmalıdır.

Bununla birlikte ülkemizde vergi idaresi tarafından düzenlenen cezaların büyük bir kısmı için idare ile uyuşmazlığa düşülmekte ve dava yoluna gidilmektedir. Dava yoluna gidilen cezalar konusunda idare büyük oranda davayı kaybetmektedir. Bu açıdan bakıldığında cezalar konusunda düzenleme yapılması dava oranlarını azaltmakla beraber hem yargının hem de vergi idaresinin iş yükünü de azaltacaktır.

Tarım ve Hizmet Sektörünün Belgelendirilmesine Yönelik Çalışmalar Yapılmalı

Hizmet ve tarım sektörleri kayıt dışı ekonomi açısından baktığımızda vergi kaçırma oldukça yatkın sektörlerdir. Bunun sebebi ise iş konusunda hem çeşitlilikleri fazladır hem de faaliyet anında inceleme gerektirdiği için vergi kaçağının tespit edilmesi zordur. Ancak imalat ve hammadde basamağında belge düzeni gerçekleştirildiği zaman tüketim basamağına kadar düzenli belge oluşturulması sağlanabilir. Bu aşamalara örnek verecek olursak, pamuk ürününün üretim aşamasında çiftçiye uygulanan destek alımı uygulaması sonlandırılarak prim uygulamasına geçiş yapıldığı takdirde pamuğun imal edilmesi aşamasında belge düzenleme yoluna gidilmiş olur. Böylece bu pamuğu kullanan tekstil sektörü de belge düzenlemek zorunda kalacak ve bu zincir bu şekilde devam edecektir. Hizmet sektöründe ise etkin ve verimli bir denetim ve ceza uygulamaları sistemi oluşturularak kayıt dışılığın önüne geçmiş olunur (Sarılı, 2002: 35).

Vergi Denetimlerinin Etkinliği Artırılmalı

Etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması, kayıt dışı ekonomi olgusuyla mücadelede ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasında çok büyük bir önem taşımaktadır. Daha çok beyan esasına dayanan vergi sistemimizde etkin bir inceleme

sistemi, mükelleflerin yasalara uygun hareket etme eğilimlerini artırarak uygulanan vergi politikalarının başarısına büyük katkı sağlar. Ancak, günümüzde etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması ve incelemelerde etkinliğin sağlanması ise alternatif inceleme tekniklerinin hayata geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu açıdan, vergi incelemelerinde rasyo analizinden yararlanılması, etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması açısından önemli bir araçtır (Aslanoğlu, 2008: 201).

Ülkemizde beyana dayanalı vergi sistemi uygulanmaktadır. Bu sistemde vergi mükellefleri yıl içerisinde elde ettikleri gelirleri vergi idaresine bildirmekte ve bunun sonucunda ödeyecekleri vergi oranı belirlenmektedir. Bu tür beyana dayalı sistemlerde etkin bir vergi denetimi olmalıdır ki mükellefin kayıt dışı beyanı tespit edilebilsin. Ancak bizim vergi sistemimizde etkin bir denetim olmamakla beraber mevcut denetim sistemi de kayıt dışı ekonomideki mükellefi tespit etmek yerine kayıtlı ekonomide çalışan mükellefleri inceleyerek onların üzerindeki vergi kaybını kayıt içerisine almak üzerinedir. Böyle bir sistemde hem kayıt dışı mükelleflerin tespit edilme olanağı azalmakta, hem de kayıtlı mükellefler bu tabloyu görerek kayıt dışına kaymaktadırlar. Bu problemin önemli bir sebebi vergi mevzuatında kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik özel düzenlemelerin olmamasıdır. Diğer açıdan bakıldığında ülkemizdeki denetim sisteminde kayıt dışının tespitine dair özel düzenlemeler ve uygulamalar yapılmalıdır. Bu durumların düzeltilmesi halinde kayıt dışı ekonomi alanında azalışlar yaşanacaktır (Demirci, 2007: 105).

Vergi denetimleri sırasında mükelleflerin ekonomik faaliyetlerinin ve bunun sonucunda tuttuğu kayıtlarının vergi mevzuatı doğrultusunda yapılıp yapılmadığı kontrol edilir. Ödevlilerin etkin bir denetim sisteminin olduğunu bilmesi onları kayıt dışı ekonomiden uzak tutar. Aynı zamanda idarenin mali açıdan kaybettiği zararın tazmini dışında denetim sistemi eğitici ve öğretici bir yanı da olmalıdır. Bu şekilde ödevlilerin mevzuata uygun hareket etmeleri sağlanmış olur.

Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Dengesi Sağlanmalı

Ülkemizde vergi türleri dolaysız vergiler ve dolaylı vergiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Dolaylı vergiler bir mal veya hizmetin kullanımını sonucu ödenen vergilerdir. KDV, ÖTV, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi bu vergilerdendir. Dolaysız vergiler ise

kişi ve kurumların elde ettikleri gelir üzerinden alınan vergilerdir. Bunlara örnek gelir vergisi ve kurumlar vergisini verebiliriz.

Dolaysız vergiler mükelleflerin kazançların sonucunda alınan vergilerdir. Dolaylı vergiler satın alınan mal ve hizmetlerden, mükellefin kazançları ne olursa olsun aynı oranda alınan vergilerdir. Bu açıdan dolaylı vergilerin vergi sisteminde fazla olması vergi adaletini ortadan kaldırmaktadır. Dolaylı vergilerde mükellefin ödeme gücü dikkate alınmadığı için vergi sistemindeki dengeyi bozmaktadır. Ülkemizde ise dolaylı vergi ağırlıklı bir sistem bulunmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere dolaylı vergi oranının zaman içerisinde değişmekle beraber son dönemlerde artış olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Yıllara Göre Dolaysız ve Dolaylı Vergi Oranları

Dolaylı Vergilerin Yüzdesi	Dolaysız Vergilerin Yüzdesi	Yıl
54,00	46,00	1965
41,30	58,70	1975
36,00	64,00	1985
37,60	62,40	1995
42,00	58,00	2000
47,70	52,30	2007
45,50	54,50	2008
45,70	54,30	2009
48,40	51,60	2010

Kaynak: <http://www.sbb.gov.tr/>

Vergi Affı Kontrol Altına Alınmalı

Türkiye’de mükelleflerin zihnindeki af beklentisi onların kayıt dışı ekonomiye yönelmesine neden olan en önemli etkilerden birisidir. Af çıkacağı beklentisinde olan ödevli, vergisini, primini vs. yükümlülüklerini af çıktığında ödeyeceğini hesaplayacak ve bu yüklerin karşılığı olan miktarı ise yatırımda kullanarak karlı çıkacağını düşünecektir. Ayrıca bir kısım küçük ölçekli işletmeler de istisnalardan faydalanmak için bazı işlemlerini kayıt dışı tutmaya çalışmakta ve kayıt dışı ekonominin artmasına neden olabilmektedir (Sugözü, 2010: 41).

Vergi aflarının çıkartılmasının en önemli sebeplerinden biri krizde olan ekonominin mali çıkmaza düşmesinin engellenmesidir. Ancak ülkemizde çok sık aralıklarla düzenlenen vergi afları, vergi adaletini bozmakta ve mükellefleri vergiyi zamanında ödememe eğilimine yönlendirmektedir. Bu açıdan kriz ortamından kurtulmak adına kamu gelirlerini arttırmak için kayıt dışı ekonominin artmasını göze alarak af çıkarma faaliyetlerinin dengeli şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

Vergi İstisnalarına Düzenleme Yapılmalı

Gelir ve kurumlar vergisi kanunlarındaki vergi istisnası ve vergi muafiyeti müesseselerinin oldukça fazla olması vazgeçilen vergi alacağının ve vergi harcamasının artmasına neden olmuş ve bu iki vergi türünden elde edilen gelirler bir türlü istenen düzeyde olmamıştır. Bu vergi türlerinin kapsamının genişletilmesi yerine daha fazla indirim, istisna ve muafiyet getirilmesi bu alandaki gelirlerin vergi dışında kalmasına yol açmıştır. Bu durum ülkemizin gelirlerin vergilemesinde daha emekleme döneminde olduğunu göstermektedir. İndirim, istisna ve muafiyet hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesi ve mümkünse azaltılarak verginin tabana yayılması gelir ve kurumlar vergisinden daha çok gelir elde edilmesine yol açacaktır (Yeşilyurt, 2016: 236).

Bir kısım faaliyetlerden sağlanan gelirler yasalar tarafından vergiye tabi tutulmayarak vergiden muaf veya istisna bırakılmıştır. Vergiye tabi olmayan ödevliler alım yaptıkları ürünler ve hizmetler kapsamında fatura almaları zorunluken bu faaliyetler sonucu defter tutma zorunlulukları bulunmamaktadır. Bu şekilde vergiden muaf tutulan küçük esnaflar ve rençperlik işiyle uğraşanlar sadece satın alma işleri yaparken belge alması, satış sırasında belge düzenlememesi ve defter tutmaması gelirin doğru olarak ölçülebilmesini kısıtlamaktadır. Bu şekilde kanun tarafından müsaade edilmiş olsa bile bu kişilerin faaliyetleri tam anlamıyla kayıt altında sayılmamaktadır. Bu faaliyetleri gerçekleştirenlerin de tam olarak sayısı bilinmemektedir çünkü bunlara ait herhangi bir kayıtlama sistemi bulunmamaktadır. Örneğin kira alma sınırının altında kalan konut sahiplerinin beyan etme zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu şekilde ne kira veren kişi ne kira alan kişi herhangi bir kayda tabi tutulmamakta, bu da kayıt dışılığa davetiye çıkarmaktadır. Bununla birlikte bu kişiler kayıt dışı ekonomik faaliyetler arasında yer almadığı için kayıt dışı kavramının dışında kalmaktadır. Vergi muafılığı ve istisnaları uygulamalarının dışında kalan mükellefleri böyle kanuni şekilde vergi ödememe olayı cazip gelmektedir. Bunun

için bir takım faaliyetlerini kayıt dışına çıkartarak kendini bu sınırların altında kalmış gibi gösterip bu uygulamalardan yararlanmaktadırlar (Şeker, 1995: 91).

Aşağı yukarı bütün ülkelerde vergi istisna ve muafiyetine yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Fakat ülkemizde özellikle gelir vergisi ve kurumlar vergisindeki istisna ve muafiyetler sistemi oldukça karışık bir hale getirmiştir. Aynı zamanda istisna ve muafiyetlerin fazla olması rekabet eşitsizliğine de yol açmaktadır Bu mükelleflerin vergiye uyumlarını azaltan bir sebeptir. Bu şekilde vergi kaybının azaltılması için siyasi irade düzenlemeler yaparak istisna ve muafiyetlerin şartlarının daraltılmasını sağlamalıdır.

Uzlaşma Müessesesi Amacına Uygun Hale Getirilmeli

Uzlaşma müessesesi, mükelleflerin kendileri adına düzenlenen tarhiyatları dava yolu ile çözmeden önce vergi idaresi ile anlaşma yolu olarak tanımlanabilir. Uzlaşma müessesesinin getiriliş amacı hem verginin tahsilâtın kısa sürede olmasını sağlamak hem de dava yoluna gidilmeden bürokratik işlemleri azaltarak daha kısa sürede sonuçlandırmaktır. Bu açıdan vergi sorunlarının çözümünde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bununla beraber günümüz şartların uzlaşma müessesesi cezaların büyük bir kısmının indirildiği ve çok cüzi rakamlara dönüştürüldüğü bir yapı halini almıştır. Bu sayede vergi cezalarının caydırıcı olma özellikleri azalmaktadır ve kayıt dışı ekonomiye geçiş aşamasında bir basamak olmaktadır.

Vergi mevzuatımızda bulunan uzlaşma müessesesi vergi cezalarının caydırıcı olma özelliğini ortadan kaldırarak vergi sistemini etkinsiz hale getirmektedir. Vergi kanunları doğrultusunda işlem yapmayan kişiler uzlaşma müessesesinden yararlanarak vergi cezalarının daha az kısmını ödemektedirler. Hatta bu cezaların büyük kısmını kaldıran bir müessese haline gelerek vergi adaletini bozma alanına yönelmiştir. Bunun bilincinde olan mükellefler ise daha çok kayıt dışına yönelmektedirler. Bu nedenle uzlaşma müessesesi yeniden düzenlenerek kayıt dışı işlem yapan mükelleflerin bu müesseseden yararlanmaması sağlanmalı ve uzlaşma müessesesi daha çok hata yapan iyi niyetli mükelleflere uygulanmalıdır (Bulut Ve Çevik, 2008: 119).

4.3.3. İdari Açıdan Öneriler

Kayıt dışını önlemeye yönelik idari açıdan önerilere aşağıda değinilmiştir.

Kurumlar Arası Koordinasyon Sağlanmalı

Kayıt dışı ekonomiyi azaltma adına en mühim hususlardan bir tanesi devlet kurumlarının eş güdümlü olmamasıdır. Devlet kurumları kendi bünyelerinde muhtelif bilgiler barındırmaktadır. Mesela belediyeler çalışma ruhsatı verdikleri işletmelerle ilgili listeler bulunmaktadır ve bu bilgiler ilgili kurumlara iletilebilir. SGK ve GİB kayıt dışı ekonomiyle mücadele konusunda başı çeken kurumlardır. Son dönemlerde SGK tarafından yapılan düzenlemeler doğrultusunda işlemler yapılarak, GİB gibi diğer kurumlarla eşgüdümü sağlanarak bilgi alış veriş yolu açılmıştır ve büyük rakamlarda kayıt dışı istihdamın tespiti yapılmıştır. Bu şekilde devletin bütün kurumlarında bu eşgüdüm sağlanarak kayıt dışı faaliyetler daha rahat tespit edilebilir (Acar, 2011: 71).

Gerekli teknolojik alt yapının kurularak tüm kamu kurumlarının koordinasyonunun oluşturulması, bilgi akışı sağlanarak kamu kurumlarını her yönden daha işlevsel hale getirecektir. Bu sayede kamu çalışanları, her hangi bir denetim anında ya da hesapların kontrolü sırasında çapraz sorgulamalar yaparak daha doğru sonuca daha kısa sürede ulaşabileceklerdir. Diğer açıdan bakıldığında ise bu düzenlemeler sonrasında suçun işlenmesi sonrası denetim yapılarak çözüm bulunması yerine, suç işlenmeden gerekli düzenlemeler yapılarak sorunlara çözüm bulunabilir. Bu bakımdan hem bürokrasi engelleri aşılmış olur hem de henüz kayıt dışı oluşmadan çözüm bulunarak vergi tahsilatı gerçekleştirilir.

Gelir İdaresi Yeniden Yapılandırılmalı

Ülkemizde vergi mevzuatını uygulayan kurum ve kuruluşlar yapılarının içe dönük olması sebebiyle bir takım değişiklikleri yakalayamamaktadırlar. Vergi daireleri prosedür yığını içinde işlem yapmaya çalışırken Gelir İdaresi Başkanlığı ise vergi mevzuatı konusunda ayrıntıya boğulmuş şekilde çalışmaktadırlar. Bu şekilde mevcut ekonomik yapıya uygun olarak çalışmamakta hem de mükelleflerin gereksinimlerini karşılayamamaktadır. Bu problemler doğrultusunda vergi daireleri olarak ihtisaslaşma yapılmaya çalışılmış olsa da mevcut ihtiyaca cevap verilememiştir (Gerçek, 2004: 679).

Gelir İdaresi Başkanlığı'nın teşkilatlanma yapısı kayıt dışı ekonomiyi engelleyecek donanımına sahip değildir. Taşra teşkilatlanmasındaki yapı, il yönetimi güdümündedir. Mevcut durum taşra teşkilatında hem bürokrasiyi artırmakta hem de yetkilerini tam anlamıyla kullanılmamasına sebep olmaktadır. Kayıt dışı ile mücadele konusunda Gelir

İdaresi Başkanlığı'nın taşra teşkilatına önemli görevler düşmekle beraber bunun sağlanabilmesi adına teşkilata gerekli yetkiler verilmelidir. Gelir İdaresi Başkanlığı'nın da bu görevler doğrultusunda yeniden yapılandırılması bu konuda etkili olabilir. Bu konu hakkında çeşitli görüşler bildirilmiştir. Gelir İdaresi Başkanlığı'nın Maliye Bakanlığı içinde Vergi Kurumu ya da Müsteşarlık düzeyine getirilebilir. Bununla birlikte diğer bir görüş de Gelir İdaresi Başkanlığı'nın Gelirler Bakanlığı olarak ayrı bakanlık şeklinde yönetilmesidir. Bu düşünceler doğrultusunda günümüzde yapılabilecek en hızlı uygulama Gelir İdaresi Başkanlığı'ndaki taşra teşkilatı ve merkez teşkilatı ayrımının ortadan kaldırılmasıdır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001).

Çalışanların Özlük Hakları İyileştirilmeli

Türkiye'de yapılan çalışmalar sonucunda kayıt dışı ekonominin oldukça büyük boyutlarda olduğu ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyle başarılı bir mücadele sonrasında ekonomiye kattığı gelirin boyutu yine bu oran doğrultusunda büyük olacaktır. Vergi gelirlerinin toplumsal hizmetlere harcadığı düşünülürse daha çok vergi toplamak daha kaliteli bir hayat sağlayacaktır. Kayıt dışı ekonomiyle mücadele edecek kurumların başında GİB ve SGK gelmektedir. Bu kurumlarda çalışan kamu personelinin özlük haklarında gerçekleştirilecek olan iyileştirme, onları daha fazla ve daha etkin çalışmaya sevk edecek bu da kayıt dışılık konusunda daha başarılı sonuçlar doğuracaktır. Bu kurumlardaki denetim personeli açısından da durum aynıdır. Onların da özlük hakları ve çalışma şartları iyileştirilerek hem özel sektöre kaçış engellenebilir hem de kayıt dışı konusunda daha etkin ve verimli çalışmaları sağlanabilir (Acar, 2011: 72).

Vergi mevzuatı ne kadar kusursuz olursa olsun onu uygulayacak çalışanlar ve denetim elemanlarının yeterli mesleki birikim ve tecrübeye sahip olmaması, vergilerin sorunsuz şekilde toplanması konusunda engel teşkil etmektedir. Vergi dairelerinde çalışan memurların konularında uzmanlaşmaları adına kurum içinde bir takım eğitimler yapılmalıdır. Bununla birlikte vergi dairelerindeki memurların sosyal hakları ve özlük haklarında iyileştirmeler yapılarak vergi yasalarını uygulayan ve denetleyen kişilerin çalışma isteklerinde artış yaratılabilir. Ülkemizde özellikle Maliye Bakanlığı'na bağlı denetim elemanların özel sektöre yönelme durumu oldukça fazladır. Özlük hakları, sosyal haklar ve maaşlarda iyileştirmeye gidilerek bu kaçış önlenir (Sarılı, 2002: 43).

Vergi mevzuatının etkinliği kayıt dışı ekonomiyi azaltma yönündeki en büyük unsurlardan birisidir. Ancak vergi mevzuatı ne kadar iyi olursa olsun bu mevzuatı uygulayacak kişiler yine vergi idaresi çalışanlarıdır. Vergi idaresi çalışanlarının niteliksiz ya da çalışmaya karşı isteksiz olması aynı zamanda kayıt dışı ekonomiyi etkileyecek unsurlar arasında bulunmaktadır. Bunun için kamu personelinin özlük haklarında iyileştirmeler yapılarak verimliliğin artmasını sağlayacak bir ödüllendirme ve cezalandırma mekanizması getirebilir.

4.3.4. Sosyal Açıdan Öneriler

Kayıt dışını önlemeye yönelik sosyal açıdan önerilere aşağıda değinilmiştir.

Kamusal Kaynakların İsrâf Edilmediği İnancı Yerleştirilmeli

Vergi mükellefleri gelirlerinden alınan vergilerin israf edildiğini düşündükleri zaman vergi ödeme konusundaki istekleri de azalacaktır. Devlet kurum ve kuruluşları tarafından yapılan hizmetlerin yeterli olmadığını hatta devlet tarafından yapılan harcamaların gösteriş ve lüks olduğunu düşünen bireyler vergiden kaçınma yoluna gideceklerdir. Bu açıdan kamu kurumları tarafından verilen hizmetlerin kalitesi artırılarak kamu kurum ve kuruluşlarının toplanan kamusal gelirleri gereksiz yere israf ettiği inancı silinmelidir.

Toplumda yaşayan bireyler kamu kurum ve kuruluşları tarafından alınan vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin olması gereken yerlere sarf edilmediğine dair düşünceleri varsa vergiye karşı direnci oluşabilir. Örtülü ödenek sorunları, kamu kurumlarındaki yolsuzluklar ve hayali ihracat gibi tartışmalar mükelleflerin ödedikleri verginin etkin kullanılmadığı konusundaki düşünceleri artırmaktadır. Bu şekilde kayıt dışı ekonomiye geçişlerde artış yaşanacaktır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001). Bunların önlenebilmesi adına çeşitli çalışmalar yapılmalıdır.

Köyden Kente Göçü Azaltacak Tedbirler Alınmalı

Ülkemizde 1950'li yıllardan itibaren ülkemizde çeşitli sebeplerden dolayı köylerden şehir merkezlerine taşınma başlamıştır. Şehirlerde işgücü potansiyelinin artmasıyla kişiler daha az ücretlerle daha kötü şartlarda hatta sosyal bir güvence altında olmadan çalışmaya başlamışlardır. Bu sayede kayıt dışı ekonomi artmıştır. Nüfusun hızlı

bir şekilde artmasıyla genç nüfus oranı yükselmiş, kişilerin sağlık eğitim, barınma ve çalışma ihtiyaçları da artmıştır. Özellikle barınma ihtiyacı konusunda alternatif yöntemler geliştirilmiş ve yoksul halk devlet arazilerine gecekondular yaparak hayatta kalmaya çalışmıştır. Daha sonraki dönemlerde siyasi iradenin, gerek oy kaygısıyla gerek sosyal düzeni sağlama adına çalışma yapmasıyla bu gecekondular sahiplerine devlet arazileri verilerek barınma ihtiyaçları giderilmiştir. Bu şekilde kayıt dışılık farklı sebeplerle yasal bir duruma dönüştürülmüş ve kayıt dışı adına toplumdaki değer yargıları değişmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001).

Ülkemizdeki tarım alanları verimliliğini kaybettiği, kırsaldaki iş potansiyelleri azaldığı ve kırsallardaki eğitim olanakları artış göstermediği için kişiler köyden kente göçme eğilimi göstermişlerdir. Özellikle tarım sektöründe makineleşmenin artması sonucu tarımda yer alan istihdam kente göç etmek zorunda kalmıştır.

Gelişmiş ülkelerde göçle birlikte kente geldiklerinde iş bulma imkânına kavuşmuşlardır çünkü ekonomileri hem büyüme aşamasındadır hem de bu kapasiteyi kaldırabilecek boyuttadır. Oysa ülkemizdeki bu göç durumunu sorun haline getiren asıl sebep kentleşme hareketinin henüz tamamlanmamış olmasıdır. Bu da göç eden kesimi iş bulamadığı için mecburen kayıt dışı çalışmaya yönlendirmiştir. Kırsaldaki iş, eğitim, sağlık imkânları ve yine kırsaldaki iş potansiyeli artırılarak köyden kente göç etme eğilimi azaltılabilir hatta göç edenler konusunda tekrar kırsala dönmesine yönelik politikalar hayata geçirilebilir.

İdare ve Mükellef İlişkileri Güçlendirilmeli

Ülkemizde vergi idaresi ile mükellef ilişkilerinin güçlendirilmesi adına yapılan uygulamalar dünyadaki yeni gelişmeler doğrultusunda yapılmış olsa da bu yapılan düzenlemeler sembolik ve gelinmesi gereken noktadan oldukça uzaktadır. İdareyle, mükellef ilişkileri şeffaflık ve samimiyetten yoksun bir anlayış içinde devam etmektedir (Devrim ve Turgay, 2004: 817). Bunun için vergi idaresi mükelleflerin mevcut sorunları iyi değerlendirip günü kurtarma mantığından çıkarak geleceğe odaklı çözümler bulmalıdır.

İlerleyen yıllar içerisinde mükelleflerin idareye karşı güvenlerini kayb ettikleri görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında toplumda vergi bilincinin sağlanması kayıt dışı ekonomi açısından önem arz etmekte olup toplumda vergi ödemeye gönüllü mükelleflerin sayısının arttırılmasına çalışılmalıdır. Çocuklara eğitim almaya başladıkları dönemlerden

itibaren gerek derslerinde gerekse etkinliklerinde vergi bilinci ile ilgili konulara değinilmelidir. Vergi idaresi içindeki bürokratik işlemler itinayla incelenmeli bürokrasiyi oluşturan, karmaşaya sebebiyet veren unsurlar düzeltilmelidir. Yolsuzluk ve rüşvetle ilgili bunların bitirilmesine yönelik çalışmalar yapılarak mükelleflerin idareye olan güvenlerinin yeniden elde edilmesi için çalışılmalıdır.

Vergi Bilinci ve Ahlakı Yerleştirilmeli

Kayıt dışı yıllardır ülkemizde çözüm arayan problemlerin başında gelmektedir. Uzun yıllardır süre gelen bu sorunun yalnızca mevzuattaki iyileştirmelerle çözülmesi olası görülmemektedir. Bu hususta uzun zamandır göz ardı edilen vergi ahlakının ve bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Vergi bilincinin oluşturulması adına her sene vergi haftası etkinliği kapsamında Türkiye'deki tüm okullarda vergi konusunun önemi ve ülkemize olan katkısı anlatılabilir. Anayasamızın 73'üncü maddesinde belirtilen devletin giderlerini karşılamak adına vergi ve diğer sosyal yükümlülükleri herkesin ödemekle görevli olduğu konusu tüm vatandaşlarımız tarafından kabul edilmesi çok önemli olup bu konu ilgili bakanlar düzeyinde ele alınmalıdır. Milli Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu ile gerekli alt yapı çalışmaları başlatılmalı ve müfredat programları bu bilincin yerleşmesini sağlayacak düzeyde hazırlanmalıdır. Özellikle "Ağaç yaş iken eğilir" düşüncesi gereği ilköğretim okullarında okutulacak ders programları bu bilinci oluşturacak kapsam ve nitelikte olmalıdır (Acar, 2011: 75).

Ülkemizdeki vergi sistemi beyana dayalı vergi sistemidir. Bu sistemde mükellefler kendi gelirlerini beyan ederek onun üzerinden vergi hesaplaması yapılmaktadır. Yani bu sistemde mükellef ödeyeceği vergiyi bizzat kendi tespit etmektedir. Ancak bu sistem vergi kaçakçılığı riskini de bünyesinde taşımaktadır. Bunun için etkin bir denetim sistemin yanında mükelleflerin beyan ettikleri vergiler konusunda kayıt dışına çıkmamaları için vergi ahlakının ve vergi bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir.

4.3.5. Teknolojik Açıdan Öneriler

Kayıt dışını önlemeye yönelik teknolojik açıdan önerilere aşağıda değinilmiştir.

Kredi Kartı Kullanımı Arttırılmalı

Türkiye’de vergilendirme faaliyetleri, satış faturası düzenlemesiyle başlamıştır. Mal veya hizmet alım satım işlemleri sırasında satış faturası düzenlendiği takdirde satıcının sağladığı kazanç kaydedilmekte ve satış işlemleri sırasında devlet hesabına alınan vergiler, satış yapan şirketler üzerinde kalmayarak devlete ödenmektedir. Fatura düzenlendiği zaman satış yapan şirketler kazançlarını vergi idarelerine beyan etmektedirler. Bunun için vergilendirmenin kaynağını belge düzeni oluşturmaktadır diyebiliriz. Kredi kartıyla yapılan satışlarda bir belge niteliğinde olduğundan ve alım satım işlemleri bu sayede kayıt altına alındığından vergi kaybına sebep olmamaktadır. 2013 senesinde yazarkasa pos cihazları uygulaması getirilerek yazarkasa ve pos işlemleri birleştirilerek iki farklı işlem olan yazarkasa fişi düzenleme ve kredi kartı ödemesi sonucu düzenlenen slip tek seferde düzenlenmeye başlamıştır. Zorunluluk gelmeden önce vergi kaçırma işlemi adına pos cihazından düzenlenen slipten sonra yazarkasa fişi düzenlenmemekteydi. Bu şekilde kayıt dışına çıkarılan işlemler de kayda alınmıştır.

Bununla birlikte vergi gelirlerinin çok önemli bir kısmı dolaylı vergilerden oluşmaktadır. Satış anında alınan vergilerin tahakkuk edebilmesi için satış işleminin belgelenmesi gerekmektedir. Ülkemizde vergi iadesi uygulamasının kaldırılmasından itibaren tüketicilerin satıcıdan belge istemesi sadece bilinç düzeyine indirilmiş olup vergi bilinci gelişmiş tüketiciler haricinde satıcıdan belge isteyen tüketici neredeyse yoktur. Kartlı ödeme sistemlerinin gelişmesi belge düzeninin devamlılığını sağlamaya yardımcı olacaktır. Bunun yanında kimi zaman uygulamada yasa dışı belge düzenine de rastlanılmaktadır. “Naylon Fatura” olarak adlandırılan gerçek olmayan belge düzeninde, belgeyi alan ve veren müteselsilen sorumlu olmaktadırlar. Eğer kişi veya kurumlar sahte belgeyi kartlı ödeme sistemleri vasıtasıyla almışsa bu sorumluluktan kurtulabilmektedir (Kızılot, Kılıç ve Tokatlıoğlu, 2014: 132).

Kredi kartı kullanıldığı zaman ödemeler banka aracılığıyla olmaktadır. Mevcut para sisteme giriş yaparak hem kayıt altına alınmaktadır hem de belgeleme işlemi yapılmaktadır. Ülkemizde de zamanla kredi kartı kullanım oranları artmış ve gelirlerin kayda girmesi sağlanmıştır.

Elektronik Ticaret İle İlgili Vergisel Düzenlemeler Artırılmalı

Ülkemizdeki vergi mevzuatı ve diğer hukuk kanunlarında elektronik ticaretle alakalı problemlere çözüm bulabilecek düzenlemeler bulunmamaktadır. Bu problemleri azaltmak adına vergi mevzuatında düzenlemeler yapılmalıdır. Bununla birlikte globalleşen dünyada bilhassa internetin sınırlarını kaldırmasıyla elektronik ticaret hızla gelişmiştir. Bu ve benzeri gelişmeler neticesinde dünya çapında vergi avantajı sağlanan ülkelerde yapılan elektronik ticarete artış yaşanmaktadır. Bu konudaki vergi kaybını önlemek adına mevzuatta bir kısım düzenlemeler yapılabilir. Fakat yapılacak bu düzenlemeler ağır vergi yükümlülükleri getirmek yerine daha uygun şartlar sağlamalıdır ki hem alıcılar yurt içindeki elektronik satıcıları tercih etsin, hem de elektronik ticaretten olması gereken kadar vergi alınabilsin. Düzenlemeler ülkemizdeki üreticilerin lehine yapılmadığı sürece yabancılarla rekabet şansı kalmayacaktır (Sugözü, 2010: 45). Rekabet imkânı kalmayan üreticilerde kayıt dışı işçi çalıştırma, kayıt dışı satış yapma gibi işlemlere başvurarak kayıt dışı ekonomiye yöneleceklerdir.

4.3.6. Hukuki Açıdan Öneriler

Kayıt dışını önlemeye yönelik hukuki açıdan önerilere aşağıda değinilmiştir.

Şirketlerin Kurucu, Yönetici Ve Denetçileri İçin Belirli Koşulları Aranılmalı

Ülkemize kurulan sahte şirketlerle birlikte usulsüz iş ve işlemler yapılarak vergi kayıp ve kaçaklarına neden olmaktadır. Bu sahte şirketler özellikle vergi idaresi ile ilgisi bulunmayan kapıcı, şoför, hamal ve çoban gibi şahıslar üzerine kurularak mevzuattaki boşluktan yararlanılmaktadır. Böylece sahte şirketlerin tespit edilmesi durumunda herhangi bir yaptırım uygulanamamaktadır. Bunun için kanuni düzenlemeler yapılarak bu boşluk giderilebilir (Kızılot Ve Çomaklı, 2004: 135).

Ülkemizdeki vergi sisteminin sorunlarından biri de kurulan sahte şirketlerdir. İhracat işlemlerinden doğan KDV iadesinden yararlanabilmek adına hayali şirketler kurularak hayali ihracatlar yapılmaktadır ve bunun üzerinden KDV iadesi alınmaktadır. Bununla birlikte sahte fatura basmak için şirketler kurularak, piyasaya sahte fatura düzenleyip satarak bundan kazanç sağlayan şirketler bulunmaktadır. Bu sahteci şirketleri önlemek adına şirketler kurulurken mevzuattaki boşluklar doldurularak şirketin kurucu, yönetici ve denetçilerine bir takım şartlar getirilebilir.

Hamilinelik Müessesesi Kaldırılmalı

Ticaret hukukunda menkul kıymetler için kullanılan "hamilinelik" uygulaması, kayıt dışı ekonomiyi artırması sebebiyle tartışılan bir uygulamadır. Piyasalarda hamiline yazılı hisse senedinin, senedi ihraç eden şirkete bildirim yapılmadan sadece ciro yoluyla devredilmesi uygulaması bu tarz yatırım ve ödeme araçlarının kayıt dışı ekonomi alanında kullanılmasını artırmaktadır. Öz sermayesi çok fazla olan işletmelerin sahipleri bu yöntemle kendilerini saklayabilmektedirler. Bununla birlikte çeklerdeki ciro uygulaması da aynı şekildedir. Hamiline yazılı çeklerin piyasada ödeme aracı olarak kolaylıkla dolaşması çeklerin her türlü uygulamalarda kullanılmasının yolunu açmaktadır. Bu da kayıt dışı ekonomiye temel oluşturmaktadır. Özellikle faturasız alım satım işlerinde bu çekler çoğunlukla kullanılmaktadır. Bu sebeple, ya hamilinelik uygulaması mevzuatımızdan kaldırılarak bu araçlar üzerindeki hak devri yapılabilecek bir uygulama yürürlüğe konulmalıdır (Doğrusöz, 2004: 175).

Hamiline yazılı belgeler ekonomide hiçbir kayıt bırakmadan işlem yapılabildiği için kayıt dışı ekonomik faaliyetleri artırıcı bir özelliği vardır. Bu açıdan hamiline yazılı belgelerle işlem yapılmış faaliyetler, inceleme altına alınsa bile usulsüzlükler tespit edilememektedir (Demirci, 2007: 106).

5. SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi, ekonomik birimlerin gelir veya fayda elde etmek amacıyla yasal, kurumsal ve toplumsal yükümlülüklerini yerine getirmeyerek ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirmesidir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, ekonomik birimlerin daha fazla gelir ve daha yüksek bir yaşam standardını elde etmek veya düşük olan gelirlerini daha yukarı çekebilmek amacıyla gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerdir. Gerçekleşen bu ekonomik faaliyetler milli muhasebe kayıtlarına yansımamaktadır.

Ülkenin gelişmişlik düzeyini ve doğrudan toplumsal yaşam standardını topyekûn etkileyen kayıt dışı ekonominin bireyler tarafından ne denli bilindiğinin ve nasıl algılandığının tespiti, kayıt dışı ekonominin insanlar üzerindeki etkilerini ortaya koyması açısından önemli olarak görülmüş ve çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

Literatürde kayıt dışı ekonomi kavramının geçmişine bakıldığında, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışının insanlık tarihi kadar eskilere dayandığı görülmektedir. Devletlerin henüz olmadığı, insanların kabileler halinde hayatlarını sürdürdükleri dönemlerde, kabile ve aşiret başlarına çeşitli hediyeler verilmesi geleneği gittikçe kurumsallaşarak, zorunlu hale gelmiştir. M.Ö. dönemlerde incelenen yazışmalarda tıpkı günümüzde olduğu gibi devlete vergi ödememek adına sahte belgeler düzenlendiği görülmüştür. Daha sonra ki dönemlerde kayıt dışı ekonomiye ilginin artmasının nedeni; 20. yüzyıla gelindiğinde dünya gündemini meşgul etmesi aynı zamanda iktisat biliminin konuları arasına girmesidir. Tüm bunlar kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında en önemli olanı yani insan faktörünü işaret etmektedir.

Kayıt dışı ekonomi diğer ekonomik sorunlarda olduğu gibi insan faktöründen etkilenmektedir. Kayıt dışı ekonominin tüm dinamikleri dikkate alındığında temelden gelen boşluğun insandan kaynaklandığı görülmektedir. Gerek vergiden kaçırarak gerek yasa dışı işçi çalıştırmak gerekse yasal olmayan şirketler kurmak tamamen emek hırsızlığı olup bu durum vergi ahlak düzeyinin düşük olmasından ileri gelmektedir. Kayıt dışı ekonomi ile mücadele eylem planlarında öncelik toplumsal farkındalık olmalıdır.

Gelişmiş ülkelerde eğitim sistemine ilkökul çağlarında giren vergi bilinci ülkemizde üniversite eğitiminde tercihler doğrultusunda verilmektedir. Bu aynı zamanda toplumun bakış açısının değiştirilmesi ile ilişkilendirilen bir durumdur. Reel sektörde firmaların haksız rekabete uğrayarak küçülmesi hatta piyasadan çekilmesi ile sonuçlanan kayıt dışı ekonomi aynı zamanda para talebini etkilemekte nakit para arzını artırması

faizleri yükseltmekte faizler ise yatırımları düşürmekte azalan yatırımlar işsizliğe neden olmaktadır. Ve bu kayıt dışılık sarmalı ülkeyi sis bulutu gibi sarmaktadır. Tüm bu karanlık karmaşadan zihnimizi aydınlığa kavuşturarak ulaştırabiliriz.

Ülkemizde beyan usulü vergileme sistemi vardır. Yani kişi kendi gelirini araçlar ile beyan eder ve ettiği beyanın sadakati sual edilmeden vergiye tabi tutulur. Bu hususta mali müşavirlerin üzerine büyük görev düşmektedir. Mali müşavirlere vergi bilincinin müşterilerinden önce devlet itibarı ve çıkarının daha önemli olduğu hatırlatılmalıdır. Vergiden kaçınanlara verilen caydırıcı cezalar yardım edenlerle aynı oranda verilmelidir. Hatta meslekten men etmeye kadar giden bir ceza sistemi oluşturulmalıdır.

Diğer önemli bir husus yatırım muafiyetlerinin tanınmasıdır. Kayıt dışı ekonomiyi olumlu olarak gören görüşler firmaların kayıt dışına çıkardıkları gelirlerinin ülkenin atıl kaynaklarına yönlendirdiği savını savunmaktadırlar. Ülkemizde vergi kaçırarak yatırım yapılması kabul edilebilir bir davranış olarak görülse de her türlü işlem kitabına uygun şekilde yapılmalıdır. Şöyle ki; yatırım yapmayı hedefleyen firma ve kurumlar fizibilite raporları ile beraber yatırım maliyetlerinin ne kadarlık bir vergi muafiyetine tekabül ettiğini hesap ederek başvuruda bulunabilmelidirler. Böylece devlet bu tür işlemleri kontrol edebilir.

Vergi sisteminde gizli maliyetlerin kaldırılması gerekmektedir. Vergilendirmeye hazırlık aşamasında mükellefler bir takım maliyetler ile karşılaşılır. Bu yüzden çevrimiçi vergi sistemi getirilmedi.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmenin kayıtlı ekonominin ülkeye kazandırdıklarını göstererek anlatmak daha doğru bir yaklaşım olabilir. Vergi ahlakının bireylere kazandırılması, devlete olan güvenin artması, harcamaların vatandaşlarca sorgulanabildiği bir sistemin oluşturulması gerekir. Aynı zamanda sosyolog ve psikologların bu süreçte ekonomist ve maliyeciler ile ortak çalışması gerekmektedir. Çünkü bu durum salt ekonomik nedenlere dayandırılmayacak kadar dinamik bir olgudur ve içerisinde tüm taşları yerli yerinden oynatan insan faktörü vardır. Bu bağlamda doğru işleyen bir ekonomi içerisinde doğru yetiştirilmiş bireylere ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu.(2012). T.C. Resmi Gazete Sayı: 28497
<http://www.gib.gov.tr/gibmevzuat>. 06.03.2019.

6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun (1953). T.C. Resmi Gazete Sayı: 8469, <http://www.gib.gov.tr/gibmevzuat>. 06.03.2019.

Acar, F. (2011). Kayıt dışı Ekonomi İle Mücadelede Vergi Ve Sosyal Güvenlik Politikası Açısından Öneriler, 3: 71-95.

Acar, M.G. (2012). Kayıt Dışı Ekonomi Nedenleri Ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Yapılan Çalışmalar, *Egiad Yarın Dergisi*, 33: 6-29.

Akalın, G. ve Keskinoglu, F. (2007) Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5.

Akar, Y. (1997) *Kara Paranın Aklanması*, SPK Yayını, Ankara.

Aktepe, İ. (2013). Türkiye’de Vergi Bilincinin Gelişmesi Ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Rolü , *Bursa Bilanço Dergisi*, 146(5): 103-112.

Aktürk, E. (2005) Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Sebepleri ve Çözüm Önerileri, *Ekev Akademi Dergisi*, S.23.

Akyüz, M. ve Bahçekapılı, C. (1995) Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları: Tanzi Modelinin Türkiye Ekonomisi Verileriyle Çözülmesi Denemesi, *M.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 1: 11-16.

Altuğ, O. (1994) Türkiye’ de Kayıt Dışı İstihdam’ın Boyutları, *BASİSEN*, 1: 41-52

Aslan, M. (2012). Kayıt Dışılık İle Hukuki Mücadele, *Vergi Dünyası Dergisi*, 365: 182-193.

Aslanoglu, S. (2008). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 39: 199-211.

Avşar, N.A. ve Bozdereli A.A. (2012). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Sisteminin Rolü*, Ankara Sanayi Odası Organı Kasım/Aralık 2012.
[http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/dosyakasimaralik2012\(1\).pdf](http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/dosyakasimaralik2012(1).pdf). 05.03.2019.

Aydemir, Ş. (1995) *Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi*, Maliye Hesap Uzmanları Kurulu Yayınları İstanbul.

Aydın, E. G.(2003). Türkiye’de Kayıt dışı İstihdam Konusu Üzerine Teorik ve Ampirik Bir Çalışma, *International Conference On Eurasian Economies* 3: 783-790.

Aydın, S. ve Yılmaz Y. (2010) Yolsuzluk ve Mali Suçlar, Adalet Yayınevi, Ankara.

Bal, H. (2004) Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıt Dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3: 7-9.

Baytar, Y. (2006) *Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Dikey Denetim Yöntemi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Bıçer, Y. (2006) *Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.

Bilen, Abdulkadir, (2007) Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar, *Erzincan Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 7: 134- 143.

Bilginli, N.K. (2011). Vergi Dairesi Otomasyon Projesi (Vedop), *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2): 173-182.

Bulut, H. M. (2007) *Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Mücadele Yöntemleri Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Bulut, M. ve Çevik N.(2008). Kayıt Dışı Ekonomi Bağlamında Uzlaşma Müessesesinin Yeniden Değerlendirilmesi, *Vergi Dünyası Dergisi*, 326: 35-49.

Çelik, C. (2005). Vergi Kaçakçılığı İle Mücadelede Alınması Gereken Önemli Tedbirler, *Vergi Dünyası Dergisi*, 284: 135-139.

Çetintaş, H. ve Vergil, H. (2003) Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 3: 1-5.

Çokgezen, M. (1993) Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Boyutları, *İktisat ve İş Dünyası*, 16: 22–25.

Çolak, M. (2012) *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözümüne Yönelik Politika Önerileri*, Hermes Matbaacılık, Ankara.

Çomaklı, Ş.E. (2008). AB İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye'deki Vergi Kayıp Ve Kaçaklarının Önlenmesine Yönelik Uygulamalar, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1): 51-82.

Dabla-Norris, E. ve Feltenstein, A. (2005) The Underground Economy and its Macroeconomics Consequences, *The Journal of Policy Reform*, 2: 2-5.

Demirci, A.(2007). Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Cazibesi, *Vergi Dünyası Dergisi*, 306: 103-116.

Derdiyok, T. (1993) Türkiye'nin Kayıt dışı Ekonomisinin Tahmini, *Türkiye İktisat Dergisi*, 14

Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı , Kayıt dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <http://www.vavek.org.tr/wp-content/uploads/2015/06/KAYITDI%C5%9EI-EKONOM%C4%B0-%C3%96ZEL-%C4%B0HT%C4%B0SAS-KOM%C4%B0SYONU-RAPORU-SEK%C4%B0Z%C4%B0NC%C4%B0-BE%C5%9E-YILLIK-KALKINMA-PLANI.pdf>. 10.03.2019.

Devrim, F. Ve Turgay, T. (2004). Türkiye'de Vergi Kayıp Ve Kaçaklarının Önlenmesinde İdare Mükellef Etkileşimi Ve Bağlı Etkileşenlerinin Rolü, *19. Maliye Sempozyumu*, 817-843.

Dinçer, B. (2007) *Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Doğrusöz, B. (2004). Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk İlişkisine Bakış, *19. Maliye Sempozyumu*, 172-192.

Eilat, Y. ve Zinnes, C. (2002) The Shadow Economy In Transition Countries: Friend and Foe? A Policy Perspective. *World Development*. 2: 5-7.

Erdoğan, Z. (2012) Currency Demand Modelling in Estimating the Uunderground Economy in Turkey: an Error Correction Framework, *International Research Journal of Finance and Economics*.

Feige, E. (1989) The Meaning and Measurement of the Underground Economy, *The Unerground Economics Tax Evasion and Information Distortion*, Cambridge University Press.

Fleming, M.H., Roman, J. ve Farrell, G., (2000) The Shadow Economy, *Journal of International Affairs*, S.53.

Frey, B. S., and Pommerehne, W. W., (1984) The Hidden Economy: State and Prospects for Measuremen, *Review of Income and Wealth*, 2: 30-32.

Gelir İdaresi Başkanlığı [GİB]. (2009). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008 – 2010*, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayın No: 87, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf. 05.03.2019.

Gerçek, A. (2004). Türkiye’de Vergi Kayıp Ve Kaçaklarının Önlenmesi Açısından Vergi İdaresinin Sorunları Ve Yeniden Yapılandırma Önerisi, *19. Maliye Sempozyumu*, 677- 717

Gönnetlioğlu, H. (2010) *Kayıt Dışı Ekonomi; Nedenleri Boyutları ve Türkiye Örneği*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

Günay, A. (2000) *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Günday, Malik, (1996) Vergi Kaynağı Olarak Kayıt Dışı Ekonomi, *Vergi Sorunları Dergisi*, 3: 92-96.

Halıcioğlu, F. (1999). The Black Economy in Turkey: An Emprical Investigation. *The Review of Political Sciences of Ankara University*.

Hatipoğlu, İ. (1997). Kayıt Dışı Ekonomiden Kara Paraya Ekonomik Yozlaşma, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2: 11-13.

Hepaksız, E. ve Hayrulloğlu, B. (2011). E-Devlet Kapsamında VEDOP Uygulamaları ve E-Haciz. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 9: 1-5.

<http://www.istanbulsmmmmodasi.org.tr>. 06.03.2019.

Ilgın, Y. (1999) *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları*, DPT Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.

Işık, N. Ve Acar, M. (2003). Kayıt dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar Ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21: 117-136.

İkiz, A.S. (2000) *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Karaarslan, E. (2010). *Kayıt Dışı İstihdam Ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki etkileri: Türkiye Örneği*, Mali Hizmetler Derneği Yayın No:7, [http://hakan.hozyildiz.com/file/resource/kayitdisiistihdamkitap\[1\]_120130172546.pdf](http://hakan.hozyildiz.com/file/resource/kayitdisiistihdamkitap[1]_120130172546.pdf). 07.03.2019.

Karagül, M. (1998). Kayıt Dışı Ekonomi Ve Türkiye’deki Kayıt Dışı Ekonominin İncelenmesi, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 3: 185-206,

Karayılmazlar, E. ve Kalça, A. (1999) Kayıt Dışı İstihdam", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 2: 7-9.

Kılıç, R. ve Özçelik, Ö. (2006) Küresel Bir Sorun: Kayıt Dışı Ekonomi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya.

Kılıçdaroğlu, K. (2000) Suç Ekonomisini Önleme, Yargı Cephesi ve Sorunlar, *Vergi Dünyası Dergisi*, 2: 221-225.

Kırbaş, S. (2012) *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk, Siyasetin Finansmanı*, Phoneix Yayınevi, Ankara.

Kırcı, N. (2006) *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kızılot, Ş. ve Çomaklı, Ş.E. (2004). Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi, *19. Maliye Sempozyumu*, 126-171.

Kongar, Emre (2016). *Kamuda Rüşvetin Toplumsal Nedenleri, Yolsuzluk ile Savaşım Stratejileri Uluslararası Sempozyumu*, https://www.kongar.org/makaleler/mak_kam.php. 07.03.2019.

Maliye Bakanlığı, (2013) 2013- 2017 Maliye Bakanlığı Stratejik Planı. Ankara.

Metin, Ş. (2011) *Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeği Durumu: Türkiye'de Ev-Eksenli Çalışma*, Uzmanlık Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

Oktaykızı, M. P. (2012) Türkiye'de Kayıt Dışılık Olgusu, *Azerbaycan Vergi Dergisi*, 3: 2-6.

Öğünç, F ve Yılmaz, G. (2000) *Estimating The Underground Economy In Turkey*, The Central Bank of The Republic of Türkiye, Research Department, Discussion Paper, The Central Bank of Republic of Turkey, Ankara.

Özçelik, Ö. (2005) *Teorik ve Kavramsal Perspektiften Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu, Ölçümü ve Çözüm Önerileri*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya.

Özdemir, E. (1994) Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi, *Dünya Dergisi*.

Özhan, H. (2014). Kayıt dışı Ekonomi ve Türkiye Yansımaları, <http://www.ekonomizm.com/2014/05/kaytds-ekonomi-ve-turkiye-yansmalar.html>. 06.03.2019.

Özsoylu A. F. (1999) *Fazıl, Yeraltı Ekonomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Özsoylu, A. F. (1996) *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul.

Öztürk, İ. ve Ozansoy, A. (2011). Ücret Gelirleri Üzerindeki Vergi Yükünün Analizi, *Maliye Dergisi*, 161: 197-214.

Öztürk, N. A. (2009) 1990 Sonrası Türkiye' de Uygulanan Vergi Politikaları ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önleyici Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Sarıkaya, H. E. (2007) *Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği, (1980-2005)* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Sarılı, M.A. (2002). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler, *Bankacılar Dergisi*, 41: 20-50.

Savaşan, F. (2011) Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılıkla Mücadelenin Serencamı, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Ankara.

Schneider, F. (2002) *Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around the World*, Australia National Tax Centre, Canberra-Australia..

Schneider, F. ve Enste, D. H. (2000) Shadow Economies: Size, Cause and Consequences. *Journal of Economic Literature*. 38: 2-9.

Sugözü, H. İ. (2008) *Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği)* Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Sugözü, İ.H. (2010). Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980 – 2004 Türkiye Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19: 171-245

Şapçı, O. (2006) *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi(1980-2005 Dönemi Analizi)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Şeker, S. (1995). Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri Ve Etkileri”, *Yaklaşım Dergisi*, 29: 91-99.

Şener, O. (2007) *Kamu Ekonomisi*, Beta Yayınları, İstanbul.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2014-2018*.

Tandırıcıoğlu, A. Ş., (2002) *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, DPT Yayınları, Ankara.

Tanzi, V. (1982) Underground Economy and Tax Evasion in The United States: Estimates and Implications, *The Underground Economy and Tax Evasion in The United States and Abroad*, ABD.

Tatlıyer, M. (2016). *Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Ekonomik Büyüme (1950-2015)*

http://mevluttatliyer.weebly.com/uploads/6/2/6/8/62684825/t%C3%BCrkiye_ekonomisinde_enflasyon_ve_ekonomik_b%C3%BCy%C3%BCme_1950-2015_v.2_u%C4%B0%C4%B0%C4%B0d.docx. 05.03.2019.

Tecim, B. (2008) Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekece, N. (2010) *Kayıt Dışı Ekonomi-Ölçülmesi-Türkiye'deki Boyutları ve Sonuçları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Temel, A. Şimşek, A. ve Yazıcı, K. (1994) *Kayıt dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü*, DPT Yayınları, Ankara.

Topçu, F. (2015). Basit Usulde Vergilendirme Kaldırılmalıdır, <http://www.iktisadidayanisma.com/Basit-Usulde-Vergilendirme-Kaldirilmalidir/Haber/6e46d576-5450-489f-9584-7cba22ce6024.aspx>. 10.03.2019.

Toptaş Ü. (1998) *Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Nedenleri, Türkiye Esnaf - Sanatkar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü (TES-AR) Yayınları, Yayın No:26, Ankara.*

Tunç, M. (2007) *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar Ve Gelişmiş Ülke Örnekleri*, İŞKUR Uzmanlık Tezi, Ankara.

Turan, Z. (2011). Dünyadaki Ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri Ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1): 50-80

Türk, İ. (2008) Kamu Maliyesi, Turhan Kitapevi, Ankara.

Türkoğlu G. (1997) "Ülkemizde Kayıt dışı Ekonominin Sınıflandırması", *Vergi Raporu Dergisi*, Sayı:28

Us, V. (2004) *Kayıt dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği*, Türk Ekonomi Kurumu, Ankara.

Us, V. (2006) Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Ampirik Çalışma: Elektrik Üretim Yaklaşımı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.1.

Yaraşır, S. (2013). Vergi Afları Ve Türkiye'deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi, *Vergi Dnyası Dergisi*, 379: 49-68.

Yendi, İ. (2011) Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenleri Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Yeniçeri, H. (2004). *Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenleri*, 19. Maliye Sempozyumu.

Yeşilyurt, H. (2016). Bazı Açılardan Türk Vergi Sistemi Eleştirisi: Kirli Yaşıyoruz, Temizmiş Gibi Yapıyoruz, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 122: 235-258.

Yetim, S. (1999) *Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, İstanbul.

Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2008) *Makro Ekonomi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yıldız, Y. Bedir, S. ve Karabulut, K. (2013). Türkiye'de Gelir Üzerinden Alınan Vergi Oranlarının Değerlendirilmesi: Bir Anket Uygulamasının Sonuçları, *Azerbaycan'ın Vergi Jurnalı*, 127: 52-65.

Yılmaz, G. A. (2006) *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İSMMMOMO Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, G. A. (2012) 2000'li Yıllarda Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi. *Marmara Üniversite İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33: 2-10.

Yılmaz, Ö. (2010) *Türkiye'de Gölge Ekonominin Büyüklüğü ve Gelişimi*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Yüksel, N. (1996) Kayıt dışı Ekonomi, Kayıt dışı İstihdam, *İşveren Dergisi*, 2: 2-28.

Yıldız, M. (2014). Türkiye'de Vergi Yükünün, Enflasyonun ve Vergi Affı Beklentisinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1985-2012), Selçuk Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3: 100-121.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	: Cengiz ÇEKMECE
Doğum Tarihi	: 24.04.1972
Doğum Yeri	: Otacı
Medeni Hali	: Evli
Uyruğu	: T.C.
Adresi	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Anabilim Dalı, Ankara
Tel	: 0533 730 09 75
Faks	: (0312) 257 06 81
E-mail	: cengiz@cld.com.tr
EĞİTİM	
Lise	: Ankara Kurtuluş Lisesi/ 1989
Lisans	: Anadolu Üniveristesi İşletme Fakültesi / 1995
Yüksek Lisans	: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Anabilim Dalı / 2019
İŞ TECRÜBESİ : 25 YIL	
YABANCI DİLLER :	
ÖDÜLLER :	
YAYINLAR :	
ÜYE OLUNAN MESLEKİ KURULUŞLAR :	